



**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ - ΤΜΗΜΑ Φ.Π.Ψ. - ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ**

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Εκπαιδευτική Πολιτική & Διοίκηση της Εκπαίδευσης

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας:

ΤΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ ΤΟΥ 1917

Αναλυτική παρουσίαση των εγχειριδίων του Γλωσσικού μαθήματος

Όνοματεπώνυμο Σπουδάστριας

Γεωργία Τζαβέλλα

A.M.: 216045

Τριμελής Επιτροπή:

Επιβλέπων Καθηγητής: Δημήτριος Φωτεινός

Μέλη: Παπακωνσταντίνου Αντιγόνη-Άλμπα

Γ. Παπακωνσταντίνου

Αθήνα, 2020

Περιεχόμενα

Προλεγόμενα	4
Κεφάλαιο 1	6
Εισαγωγή	6
1.1. Ιστορικό περίγραμμα.....	6
1.2. Η εκπαίδευση και η μεταρρύθμιση του 1917.....	9
1.3. Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός	10
1.4. Το ιστορικό πλαίσιο της μεταρρύθμισης.....	13
1.5. Η Εκπαιδευτική Πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου	15
Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1913 και 1917 - σύντομη ανασκόπηση.....	15
1.6. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου 1917 - 1920.....	17
1.7. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου 1910 - 1926.....	19
1.8. Τα νέα αναγνωστικά του δημοτικού.....	22
1.9. Οι αντιδράσεις και οι πολέμοι της μεταρρύθμισης	24
1.10. Ιστορικό περίγραμμα.....	26
1.11. Οικονομικό Κοινωνικό και Ιδεολογικό πλαίσιο.....	27
Κεφάλαιο 2	29
Το γλωσσικό πλαίσιο.....	29
2.1. Σύντομη περιγραφή	29
2.2. Τα προηγηθέντα της μεταρρύθμισης.....	35
2.3. Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	36
2.4. Τα αναγνωστικά της Δημοτικής	42
2.5. Τα Εγχειρίδια.....	43
Κεφάλαιο 3	46
Ανάλυση των δεδομένων της έρευνας.....	46
3.1. Προσδιορισμός των ερευνητικών ερωτημάτων.....	46
3.2. Η μεθοδολογία.....	47
3.3. Οι βάσεις δεδομένων	49
3.4. Ο ρόλος της ελληνικής αρχαιότητας στα αναγνωστικά	49

3.5. Η ελληνική Μυθολογία	49
3.6. Ο ρόλος της Ιστορίας.....	50
3.7. Η επίδραση από την αρχαία Ελλάδα	52
3.8. Η απεικόνιση της καθημερινής ζωής στα νέα βιβλία.....	55
3.8.1.Οι καθημερινές ασχολίες μικρών και μεγάλων	55
3.9. Τα επαγγέλματα και η αναγκαιότητα για εργασία	58
3.10. Η κοινωνική δομή μέσα από τα αναγνωστικά.....	62
3.10.1.Η οικογένεια και ο ρόλος των μελών της.....	62
3.11. Οι θρησκευτικές αναφορές στα νέα βιβλία	71
3.11.1.Η θέση της θρησκείας στην καθημερινή ζωή.....	71
3.12. Πατριδογραφία και το αίσθημα του πατριωτισμού	78
Συμπεράσματα.....	85
Βιβλιογραφία	90
Νομοθεσία.....	97
Παράρτημα.....	101

Προλεγόμενα

Το 2017 συμπληρώθηκαν εκατό χρόνια από τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917. Αν και το γλωσσικό θεωρείται, και ήταν, η βασική πλευρά εκείνης της μεταρρύθμισης, υπάρχουν και άλλες παράμετροι, που έχουν ασφαλώς επισημανθεί από τους μελετητές, αλλά δεν έχουν τονιστεί ιδιαίτερα. Η βασικότερη έκφραση εκείνης της μεταρρύθμισης υπήρξαν τα εγχειρίδια του γλωσσικού μαθήματος (αναγνωστικά) Δημοτικού που τότε κυκλοφόρησαν. Τα βιβλία αυτά, γνωστά ως «Τα Αναγνωστικά της Δημοτικής», υπήρξαν, αναντίρρητα, τα πιο πολυσυζητημένα σχολικά βιβλία στην ιστορία της Ελληνικής εκπαίδευσης. Απετέλεσαν, χωρίς αμφιβολία, μια νέα πραγματικότητα για τα παιδιά της εκείνης της εποχής. Είναι σπάνιο, σε μελέτη η οποία να συνδέεται με οποιονδήποτε τρόπο με την ιστορία της Δημοτικής εκπαίδευσης, να μην γίνει κάποια αναφορά, μικρή ή μεγάλη, στα βιβλία αυτά.

Παρά το τεράστιο πλήθος των αναφορών, όμως, δεν είναι ανάλογες οι μελέτες που αποκλειστικά ασχολούνται με αυτά, παρ' ότι στα βιβλία αυτά, πέραν του γλωσσικού, υπάρχουν και άλλες ενδιαφέρουσες διαστάσεις και αρκετές πλευρές που αξίζει να ερευνηθούν ιδιαίτερω. Να προσθέσουμε στα παραπάνω και το γεγονός ότι σε αρκετές από τις αναφορές αυτές εντοπίζονται αστοχίες, ανακρίβειες, ασάφειες και παρερμηνείες. Κύρια αιτία αυτών των ελλείψεων είναι το γεγονός ότι λείπει μια βασική μελέτη που να προσεγγίζει το αντικείμενο αυτό από την πλευρά της αναλυτικής ιστορικής καταγραφής. Είναι προφανές πως για κάθε εις βάθος διερεύνηση των διαφόρων ζητημάτων που σχετίζονται με τα σχολικά αυτά βιβλία, αλλά και τις διαδικασίες έγκρισης, έκδοσης και κυκλοφορίας, προέχει η πληρέστερη κατά το δυνατόν γνώση των συγκεκριμένων βιβλίων και διαδικασιών. Η γνώση αυτή θα λειτουργήσει και ως θεμέλιο για κάθε περαιτέρω διερεύνηση. Αυτό ακριβώς το κενό θα επιχειρήσουμε να καλύψουμε με την παρούσα εργασία.

Στην πραγμάτευση του θέματός μας θα αξιοποιήσουμε τη κλασική ιστορική μέθοδο, αφού κυρίως θα χρησιμοποιήσουμε γραπτά τεκμήρια. Δεν είναι στις προθέσεις μας να προσθέσουμε και νέες, στις πολλές ήδη υπάρχουσες, αξιολογικές ή απαξιωτικές (που είναι πολύ λιγότερες), κρίσεις αλλά να φωτίσουμε όσο πιο αναλυτικά γίνεται τα πραγματολογικά στοιχεία που συνδέονται με τα συγκεκριμένα εγχειρίδια από όσο το δυνατόν περισσότερες πλευρές, ώστε να δώσουμε μία αξιόπιστη βάση δεδομένων για περαιτέρω ενδελεχείς έρευνες που στην πραγματικότητα απουσιάζουν.

Η εργασία αποτελεί μια προσπάθεια διερεύνησης της μεταρρύθμισης του 1917, με την οποία για πρώτη φορά εισάγονται στο δημοτικό σχολείο αναγνωστικά σε δημοτική γλώσσα. Πρόκειται για αναγνωστικά, τα οποία διχάζουν το ελληνικό εκπαιδευτικό και

πολιτικό σύστημα, λόγω του καινοτόμου χαρακτήρα τους. Σκοπός της έρευνάς μας είναι η εύρεση των δώδεκα αυτών αναγνωστικών και η εξέτασή τους βάσει συγκεκριμένων αξόνων.

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

1.1. Ιστορικό περίγραμμα

Περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη περιοχή της ιστορίας της Εκπαίδευσης, το συγκεκριμένο ζήτημα και η συγκεκριμένη εποχή απαιτεί τη γνώση της ιστορικής ατμόσφαιρας της περιόδου που εξετάζουμε και την εμπέδωση με νηφαλιότητα του πολιτικού κλίματος, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Αναφερόμαστε στο διεθνές επίπεδο, διότι τα ιστορικά γεγονότα που συνδέονται με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 έχουν την αφετηρία τους στη διαφορετική θεώρηση, αρχικά σε επίπεδο κορυφής (Βασιλιά - Πρωθυπουργού) και στη συνέχεια στο επίπεδο του λαού, του ζητήματος της ελληνικής συμμετοχής σε ένα πολύ σημαντικό πανευρωπαϊκό γεγονός, τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι γεγονός ότι, ενώ οι ρίζες της γλωσσικής διαμάχης χάνονται βαθιά το χρόνο. Σίγουρα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, ίσως όμως και παλαιότερα, η σφοδρή πολιτική διαμάχη που ονομάστηκε, όχι άδικα, Εθνικός Διχασμός είναι ουσιαστικά ένα ξαφνικό γεγονός¹. Ούτε δυο δεκαετίες πριν συνέβησαν τα Ευαγγελιακά (1901) και τα Ορεστιακά (1903) κατά τα οποία η βασιλική πλευρά πρωτοστάτησε σε μια δημοτικιστική στροφή, η οποία βρέθηκε απέναντι στη λαϊκή οργή με τους πρωταγωνιστές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (Γληνός-Τριανταφυλλίδης) στην πλευρά του λαού και των φοιτητών, δηλαδή, των αρχαϊστών. Ελάχιστα επίσης χρόνια πριν, το 1911, ο πολιτικός που πρωτοστάτησε στην μεταρρύθμιση του '17, ο τότε πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, έθετε την ισχύουσα γλώσσα (καθαρεύουσα) υπό συνταγματική προστασία.

Όταν, λοιπόν, αναφερόμαστε στο ιστορικό πλαίσιο της μεταρρύθμισης του 1917, αναφερόμαστε σε ένα αυστηρώς οριοθετημένο και βραχύ χρονικό διάστημα, του οποίου δεν θα αναζητήσουμε τη γένεση σε απώτερο χρόνο και τη σύνδεση με ιστορικά γεγονότα μιας μακρινής ιστορικής περιόδου. Δεν πρόκειται, δηλαδή, για γεγονότα που αποτελούν την κατάληξη μιας προηγούμενης διαδικασίας, αλλά για γεγονότα που

¹. Περί του Διχασμού η υπάρχουσα βιβλιογραφία είναι πλούσια και εμπλουτίζεται συνεχώς, ιδιαίτερα πρόσφατα λόγω της συμπλήρωσης εκατονταετίας (1915-2015). Ενδεικτικά αναφέρουμε: **Γρηγοριάδης**, «Διχασμός-Μικρά Ασία», **Μαυρογορδάτος**, «1915 Ο Εθνικός Διχασμός», **Κακούρη**, «Τα δύο Βήτα», **Κυρομάνος**, «Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού», στα οποία και σχετική πλούσια βιβλιογραφία(βιβλιογραφική καταγραφή βλέπε στη βιβλιογραφία στο τέλος)

αποτελούν ρήξη με το προηγούμενο ιστορικό πλαίσιο². Αναφερόμαστε βέβαια αποκλειστικά στην πολιτική-ιστορική διάσταση των γεγονότων και όχι στο γλωσσικό-κοινωνικό και ιδεολογικό υπόβαθρο, τα οποία έχουν μια εντελώς διαφορετική εξέλιξη. Μπορούμε να πούμε ότι τα πυκνά, εντός μικρού χρονικού διαστήματος, πολιτικά γεγονότα επιτάχυναν τις διαδικασίες που φαίνεται ότι ανέμεναν την ευκαιρία για να εκδηλωθούν.

Εις ότι αφορά λοιπόν την ιστορική-πολιτική πλευρά του ζητήματος που εξετάζουμε, έχει την αφετηρία της τον Μάρτιο του 1915 με την παραίτηση του Βενιζέλου από την πρωθυπουργία³. Η παραίτηση ήταν αποτέλεσμα της αιφνιδιαστικής άρνησης του Κωνσταντίνου να συνταχθεί με τη γραμμή Βενιζέλου, παρ' ότι η στάση αυτή είχε υιοθετηθεί από την πλειοψηφία του Συμβουλίου του Στέμματος (αποτελούμενο από τους πολιτικούς αρχηγούς και τον βασιλιά) στα τέλη Φεβρουαρίου (21 Φεβρουαρίου/6 Μαρτίου). Επακολουθεί πολιτική κρίση με κυβερνήσεις υπηρεσιακού χαρακτήρα μέχρι τον Ιούνιο. Το κόμμα των Φιλελευθέρων κερδίζει τις εκλογές του Ιουνίου (31 Μαΐου/13 Ιουνίου 1915) και ο Βενιζέλος αναλαμβάνει πάλι την πρωθυπουργία τον Αύγουστο, αλλά παραιτείται τον Οκτώβριο του 1915. Στις εκλογές που επακολουθούν, τον Δεκέμβριο του 1915, απέχουν οι Φιλελεύθεροι και στις φιλοβασιλικές κυβερνήσεις που σχηματίζονται ο Βασιλιάς έχει τον βασικό λόγο. Τον Σεπτέμβριο του 1916 ο Βενιζέλος, σε μία αιφνιδιαστική κίνηση, αναχωρεί για την Κρήτη, συντάσσεται με το κίνημα της «εθνικής Αμύνης», από εκεί κηρύσσει επανάσταση εναντίον της βασιλικής κυβερνήσεως και ορίζει «προσωρινή κυβέρνηση» δημιουργώντας το κράτος της Θεσσαλονίκης. Σ' αυτό υπάγονται η Κρήτη, η Βόρεια Ελλάδα και μερικά νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Παράλληλα υφίσταται και η κυβέρνηση των Αθηνών υπό την ηγεσία (ουσιαστικά) του Κωνσταντίνου. Πρόκειται πλέον για τον πραγματικό Διχασμό με τις δυο κυβερνήσεις, του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη και του Κωνσταντίνου (ουσιαστικά) στην Αθήνα. Επάνοδος σε μια μορφή «κανονικότητας» επήλθε την 30^η Μαΐου/12 Ιουνίου του 1917 με την αποχώρηση του Κωνσταντίνου και την ενθρόνιση του γιού του Αλέξανδρου. Ο Βενιζέλος ορκίζεται πρωθυπουργός στις 27 Ιουνίου/9 Ιουλίου και μετά δύο ημέρες συγκροτεί τη νέα Βουλή επαναφέροντας με βασιλικό διάταγμα σε ισχύ τη Βουλή που είχε εκλεγεί με βάση τις εκλογές του Ιουνίου του 1915. Η Βουλή αυτή έμεινε στην Ιστορία ως «Η Βουλή των Λαζάρων», επειδή επρόκειτο για νεκρανάσταση ενός

². Ο Θ. Βερέμης χαρακτηρίζει τον «Μεγάλο Διχασμό», «σαν κεραυνό μέσα από έναν φαινομενικά αίθριο ουρανό» (**Βερέμης-Βενιζέλος**, σελ. 65)

³. Αν θέλουμε να είμαστε απολύτως ακριβείς θα λέγαμε ότι το πρόβλημα ξεκινά από τον Σεπτέμβριο του 1914, όταν ο Βενιζέλος, για πρώτη φορά, υποβάλλει την παραίτησή του στον Κωνσταντίνο, αλλά αυτή δεν γίνεται δεκτή και επέρχεται συμβιβασμός.

βουλευτικού σώματος που είχε παύσει να υφίσταται ήδη πριν από ενάμιση χρόνο (από τον Δεκέμβριο του 1915).

Στην εξέλιξη των γεγονότων που, απολύτως συνοπτικά, εκθέσαμε προηγουμένως, η συμμετοχή του ξένου παράγοντα υπήρξε καταλυτική και απολύτως εμφανής μέχρι και στις πιο μικρές λεπτομέρειες και από τη βασιλική και από τη βενιζελική πλευρά και ουσιαστικά καθόρισε τις εξελίξεις. Ένα πλήθος εγγράφων (κοινά αποδεκτών ως εγκύρων, μερικώς αποδεκτών ή πλαστών) διαμορφώνουν το λαβυρινθώδες σκηνικό της ιστορικής πραγματικότητας της εποχής, που είναι πολύ δύσκολο (έως αδύνατο) να αποκτήσει σαφή μορφή. Εις ότι αφορά δε το θέμα μας, μπορούμε να πούμε ότι η «προσωρινή κυβέρνηση» της Θεσσαλονίκης, το χρονικό διάστημα, δηλαδή, Δεκέμβριος 1916 έως Ιούνιος 1917, είναι η «μήτρα» της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο πρώτος και βασικός νόμος με τον οποίον θεσπίζεται η υποχρεωτική χρήση της Δημοτικής γλώσσας εκδίδεται από την «προσωρινή κυβέρνηση» (Ν.2585/11.05.1917). Θα περίμενε κανείς, ότι σε ένα τέτοιο πλαίσιο καταγιγιστικών εξελίξεων στο εθνικό, αλλά και στο διεθνές περιβάλλον, ζητήματα όπως το γλωσσικό, θα πέρασαν σε δεύτερο (τουλάχιστον) πλάνο, εν τούτοις φέρονται να έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Δεν είναι κατόπιν αυτού δυνατόν να μη συνδεθεί απολύτως η μεταρρύθμιση με πολιτικές σκοπιμότητες και ζητήματα που σχετίζονται με τον αγώνα προσεταιρισμού του πλειοψηφικού ρεύματος εντός ενός ασταθούς εκλογικού σώματος. Αν, όμως, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση το 1917 ήταν μόνο ένα πολιτικό παιχνίδι θα «ξεφούσκωνε» γρήγορα, υπάρχουν και αρκετές άλλες πλευρές τις οποίες θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε στη συνέχεια. Είναι απολύτως αποδεκτό ότι είχαν ωριμάσει οι συνθήκες για μια διαφορετική θεώρηση των εκπαιδευτικών ζητημάτων και ήταν προφανής η ανάγκη για δομικές μεταβολές στη μορφή αλλά και στις διαδικασίες άσκησης του εκπαιδευτικού έργου.

1.2. Η εκπαίδευση και η μεταρρύθμιση του 1917

Η λέξη μεταρρύθμιση είναι παράγωγο του ρήματος μεταρρυθμίζω που σημαίνει τη μεταβολή του ρυθμού, του τρόπου λειτουργίας, της μορφής και της οργάνωσης ενός συστήματος για την επίτευξη ενός καλύτερου αποτελέσματος (Μπαμπινιώτης, 2002). Δεν είναι εύκολο να προσδιορίσουμε με ακρίβεια το περιεχόμενο της έννοιας «εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», καθώς συνδέεται με διαδικασίες ιδιαίτερα σύνθετου χαρακτήρα και καθορίζεται κάθε φορά από συγκεκριμένα κριτήρια πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής και ιδεολογικής φύσης (Δακοπούλου, 2008). Σύμφωνα με τον Sack (1981) ως εκπαιδευτική μεταρρύθμιση θα ορίζαμε τις μεταβολές που συντελούνται στην εκπαίδευση με βάση τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις και αλλαγές, ενώ απορρέουν ως επιτακτική ανάγκη προκειμένου να συνυπάρξουν αρμονικά με τις ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές ιδεολογίες στο πλαίσιο άσκησης της πολιτικής εξουσίας. Ο Τερζής (1982) επισημαίνει ότι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στοχεύει σε μεταβολές ευρείας κλίμακας και επηρεάζει σε εθνικό επίπεδο τις δομές και τις λειτουργίες του εκπαιδευτικού συστήματος προκειμένου να αντιμετωπιστούν επείγοντα και χρόνια προβλήματα, που ή παραμένουν άλυτα ή προκύπτουν λόγω του μετασχηματισμού των κοινωνικών δομών. Ο Δημαράς (1998) εστιάζει στην αλλαγή του προσανατολισμού και στην επικράτηση ενός νέου πνεύματος στην εκπαίδευση, ενώ η Κουλούρη (2006) θεωρεί ότι απεικονίζει το σύστημα πολιτικών αλλαγών και το πρότυπο του «ιδεώδους πολίτη» που θέλει να δημιουργήσει το κόμμα που βρίσκεται στην εξουσία, αφού σχεδιάζεται και υλοποιείται από την εκάστοτε κυβέρνηση και Υπουργό Παιδείας, η αντικατάσταση του οποίου οδηγεί συνήθως και σε αλλαγή της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Λαμβάνοντας υπόψη τις ανωτέρω οπτικές ορίζουμε την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ως μία δυναμική διαδικασία που νομιμοποιείται μέσω θεσμικών αλλαγών μεγάλης εμβέλειας, ακολουθεί μία συγκροτημένη εκπαιδευτική πολιτική και συνεπάγεται εκπαιδευτικές αλλαγές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από ενιαία λογική και στοχοθεσία ακολουθούμενες ένα συγκεκριμένο ιδεολογικό και πολιτικό όραμα (Δακοπούλου, 2008). Διαφοροποιείται από την εκπαιδευτική αλλαγή και καινοτομία, οι οποίες αναφέρονται σε μικρότερης εμβέλειας ρυθμίσεις (όχι απαραίτητα θεσμοθετημένες) που στοχεύουν στην αλλαγή ή βελτίωση σε επιμέρους πτυχές της εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τον Τερζή (1982) οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις διακρίνονται σε εξωτερικές και σε εσωτερικές. Οι εξωτερικές επηρεάζουν την οργανωτική διάσταση της εκπαίδευσης (αλλαγές στους

τύπους σχολείων, στη σχολική οργάνωση, στον τρόπο μετάβασης από τη μία βαθμίδα στην άλλη), ενώ οι εσωτερικές παρατηρούνται σε επίπεδο σχολικής μονάδας (νέες μέθοδοι διδασκαλίας και μάθησης, νέα αναλυτικά προγράμματα, αντικατάσταση διδακτικών βιβλίων, εκπαίδευση και μετεκπαίδευση εκπαιδευτικών).

Τα ζητήματα που αφορούν στον προσανατολισμό της εκπαίδευσης ενός κράτους, στην οργάνωση και στη δομή του σχολείου, στην κατεύθυνση αλλά και στον τύπο πολίτη που θέλει να διαμορφώσει το σχολείο εξαρτώνται κυρίως από την ιδεολογία και κοσμοθεωρία του πολιτικού ή κοινωνικού φορέα που αναλαμβάνει να την υλοποιήσει. Οι δυσκολίες που παρουσιάζονται στην πορεία είναι πολλές, καθώς κάθε απόπειρα μεταρρύθμισης μπορεί να συναντήσει αντιδράσεις για θέματα ιδεολογικού ή διαχειριστικού χαρακτήρα (Σιάνου - Κύργιου, 2014). Ιδεολογικού, γιατί οι μεταρρυθμίσεις ακολουθούν μία συγκεκριμένη κοινωνική θεωρία και διαχειριστικού, γιατί προκαλούνται σοβαρά διλήμματα από τις νομοθετικές ρυθμίσεις και πρακτικές που ακολουθούνται.

Η εκπαιδευτική πολιτική ενός κράτους μέσω των μεταρρυθμίσεων δεν εξαρτάται μόνο από τις πολιτικές επιλογές της εκάστοτε κυβέρνησης, αλλά αποτελεί αντανάκλαση των συγκρούσεων, των αντιδράσεων αλλά και των συμβιβασμών, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται τάσεις αντιμεταρρύθμισης, οι οποίες μπορούν να υπονομεύσουν ή και να ανατρέψουν το σχεδιασμό και την εφαρμογή μιας μεταρρύθμισης (Δακοπούλου, 2008). Οι αντιδράσεις μπορούν να δικαιολογηθούν, αν λάβουμε υπόψη ότι ευνοούνται ή θίγονται παγιωμένα συμφέροντα και κοινωνικές ομάδες (Paris, 1995). Ιδιαίτερα, όταν οι μεταρρυθμίσεις έχουν επίκεντρο τους εκπαιδευτικούς και το έργο τους εφαρμόζονται δύσκολα, ή ακόμα και αν εφαρμοστούν, τα αποτελέσματα δεν είναι πάντα τα αναμενόμενα, καθώς εξαρτώνται από το βαθμό που οι εκπαιδευτικοί θα κατανοήσουν τη σημασία τους και από τον τρόπο που θα τις αποδεχτούν προκειμένου να τις υλοποιήσουν (Labarre, 1992). Εύστοχα ο Δελμούζος (1912) αναφέρει στα Προλεγόμενά του : «Η μεταρρύθμιση τής παιδείας δέν είναι κάτι πού θά γίνει στο χαρτί, ούτε στους τοίχους, τά θρανία και τά όργανα τών σχολειών, αλλά πρέπει νά γίνει στίς ψυχές καί τά κεφάλια τών δασκάλων»>.

1.3. Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός

Ο Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός ήταν ένα ιδεολογικό και πολιτικό κίνημα που διαμορφώθηκε στην Ελλάδα κατά τη δεύτερη και τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα, ως εξέλιξη του κινήματος του δημοτικισμού με στόχο τη γλωσσοεκπαιδευτική

μεταρρύθμιση. Οι υπέρμαχοί του θεωρούσαν πως οι απαιτήσεις της νεοελληνικής πραγματικότητας (αστικοποίηση, διεύρυνση των συνόρων, αφομοίωση ετερόγλωσσων πληθυσμών) καθιστούσαν επιτακτική την ανάγκη για μεταρρυθμίσεις στο χώρο της εκπαίδευσης, ενώ πρόβαλλαν το ρόλο της δημοτικής γλώσσας ως καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση της εθνικής ιδεολογίας. Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός εκμεταλλεύτηκε, κυρίως, το γενικότερο ανορθωτικό και μεταρρυθμιστικό πνεύμα του αστικού φιλελευθερισμού που προωθούνταν μέσω της πολιτικής του Βενιζέλου (Δημαράς, 1988).

Τα πρώτα σπέρματα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού εμφανίζονται το 1902 στο βιβλίο του Κωνσταντινουπολίτη γιατρού Φώτη Φωτιάδη με τίτλο «Τό γλωσσικόν ζήτημα κ' ή εκπαιδευτική μάς αναγέννησις». Στο έργο του ο Φωτιάδης ασκώντας κριτική στο εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής του, υποστηρίζει την εισαγωγή της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας του κράτους και της εκπαίδευσης, καθώς θεωρεί ότι η καθαρεύουσα επιφέρει στο παιδί πνευματική σύγχυση και οδηγεί τελικά στην αμάθεια. Σημαντικό σταθμό στο κίνημα του δημοτικισμού αποτελεί και το βιβλίο του Γ. Σκληρού, «Το Κοινωνικόν μας Ζήτημα» (1907) με το οποίο ξεσήκωσε μεγάλο θόρυβο και συζητήσεις για τις μαρξιστικές του ιδέες, που κράτησαν δύο χρόνια. Στη μελέτη του ο Σκληρός εκφράζει τη στενή σχέση που πρέπει να υπάρχει ανάμεσα στη γλώσσα του λαού και στο κοινωνικό και πολιτικό σύστημα (Χαραλάμπους, 1987).

Το κίνημα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού σχετίστηκε με την παιδαγωγική του σχολείου και το περιεχόμενο της γνώσης (Φραγκουδάκη, 1992). Στις αρχές του 20ου αιώνα παρατηρούνται σπουδαίες εξελίξεις στο χώρο της επιστήμης της αγωγής με την εμφάνιση του κινήματος της «Νέας Αγωγής» και του «Σχολείου Εργασίας». Τη δασκαλοκεντρική μέθοδο της διδασκαλίας ως βασικής αντίληψης του ερβατιανού παιδαγωγικού συστήματος που αντιμετωπίζει τον μαθητή ως παθητικό δέκτη έρχεται να αντικαταστήσει η παιδοκεντρική αντίληψη της ενεργού συμμετοχής του παιδιού στη διαδικασία της μάθησης. Οι εισηγητές των νέων παιδαγωγικών αρχών, ο Dewey στην Αμερική, ο Kerschensteiner στη Γερμανία, ο Claparede στην Ελβετία, η Montessori στην Ιταλία κ.α. επηρέασαν με τις παιδαγωγικές τους μεθόδους τους Έλληνες διανοούμενους (Χατζηστεφανίδης, 1986). Στις αρχές του 20ου αιώνα πολλοί εκπαιδευτικοί και παιδαγωγοί καταφεύγουν για μετεκπαίδευση στη Γερμανία, όπου δέχονται τις νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις. Ανάμεσά τους βρίσκονται και οι πρωτεργάτες του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, Αλέξανδρος Δελμούζος, Δημήτριος Γληνός και Μανόλης Τριανταφυλλίδης, οι οποίοι δέχονται την επίδραση των αρχών της γερμανικής

παιδαγωγικής και επιστρέφουν στην Ελλάδα προκειμένου να τις εφαρμόσουν (Κοντομήτρος, 2006).

Οι δημοτικιστές λόγω των σπουδών τους στην Ευρώπη (κυρίως στη Γερμανία) εκτός από τις νέες παιδαγωγικές αρχές, δέχονται επίδραση από δυναμικά ανταγωνιστικά πολιτικά και κοινωνικά κινήματα, όπως το φιλελευθερισμό, τον εθνικισμό, το σοσιαλισμό και το φεμινισμό, κινήματα που αποτέλεσαν την πηγή της ισχύος του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού (Αθανασιάδης, 2011β). Ιδιαίτερα οι απόψεις για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, ο οποίος αναγκαστικά διέρχεται μέσω της εκβιομηχάνισης, της ανάπτυξης του καπιταλισμού και της αστικοποίησης, επηρέασαν τους Έλληνες διανοούμενους. Αυτή η οπτική εξηγεί και την ένταξη σοσιαλιστών διανοούμενων στο κόμμα των Φιλελευθέρων, θεωρώντας ότι υπηρετούν ένα σύστημα αξιών ενός σύγχρονου κράτους και όχι απαραίτητα την πολιτική του Βενιζέλου. Αλλά και τον Έλληνα πρωθυπουργό βοήθησε ιδεολογικά και πολιτικά η ένταξη των σοσιαλιστών δημοτικιστών για την πορεία των μεταρρυθμίσεων και την επίτευξη των εκσυγχρονιστικών οραμάτων του (Σταυρίδη - Πατρικίου, 1988). Η σχέση, δηλαδή, που αναπτύχθηκε ήταν αμφίδρομη, καθώς οι σοσιαλιστές θεωρούσαν τον Βενιζελισμό ως ιδεολογική γέφυρα για την υλοποίηση των σοσιαλιστικών τους ιδεών, ενώ ο Βενιζέλος στηρίχθηκε στην επίδραση που ασκούσαν στη νεοελληνική κοινωνία, προκειμένου να εξασφαλίσει ευρύτερη συναίνεση για την υλοποίηση της μεταρρυθμιστικής του πολιτικής.

Κύριο προϊόν του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού υπήρξε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, που ιδρύθηκε το 1910 με σκοπό την εκπαιδευτική αναγέννηση της ελληνικής παιδείας, μέσω της καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση και της εφαρμογής των αρχών του Σχολείου Εργασίας. Ανάμεσα στα ιδρυτικά στελέχη συγκαταλέγονταν εξέχοντες εκπαιδευτικοί, λογοτέχνες και προοδευτικοί επιστήμονες, αλλά και πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες, όπως ο Αλ. Παπαναστασίου, ηγέτης του Λαϊκού Κόμματος. Κυρίαρχες μορφές, όμως, του Ομίλου υπήρξαν οι Αλ. Δελμούζος, Δημ. Γληνός και Μ. Τριανταφυλλίδης, ενώ αποκλείστηκαν δογματικοί δημοτικιστές, όπως ο Ψυχάρης και ο Εφταλιώτης, γεγονός που προκάλεσε έντονες αντιδράσεις (Χατζηστεφανίδης, 1986).

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος λειτούργησε ως ομάδα πίεσης, καθώς μέσα από το «Δελτίον» - δημοσιογραφικό όργανο του ομίλου - προλειαίνει το έδαφος για τη μεταρρυθμιστική πολιτική του Βενιζέλου με άρθρα και διαλέξεις τονίζοντας διαρκώς την αθλιότητα που επικρατεί στο χώρο της εκπαίδευσης (Αθανασιάδης, 2011β). Αργότερα, κατά το διάστημα 1917 - 1920 από «ιδεολογική ομάδα πίεσης» με εξειδικευμένους

στόχους μετεξελίχθηκε σε «θεσμική ομάδα πίεσης» λόγω της καθοριστικής επιλογής του Βενιζέλου να αξιοποιήσει στο πολιτικό του πρόγραμμα τις θέσεις του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και συγχρόνως να αναθέσει κυβερνητικές θέσεις στους πρωτεργάτες του Ομίλου, με προφανή στόχο την άμεση και αποτελεσματική υλοποίηση της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (Μαλαφάντης, 2014).

Η διάσταση απόψεων για το σκοπό του Εκπαιδευτικού Ομίλου θα προκαλέσει τη διάσπασή του το 1927 με τον Δελμούζο να υποστηρίζει ότι ο Όμιλος πρέπει να παραμείνει ένα σωματείο καθαρά εκπαιδευτικό και όχι πολιτικό, και τον Γληνό, ο οποίος ήδη είχε ασπαστεί την αριστερή ιδεολογία, να δισχυρίζεται ότι δεν μπορούν να γίνουν μεταρρυθμίσεις στην παιδεία με φορέα την αστική τάξη (Φραγκουδάκη, 1992). Η διάσπαση αυτή επέτρεψε στους φιλελεύθερους διανοούμενους να υποστηρίξουν πιο προωθημένα μέτρα απαλλαγμένοι από τις αντιδράσεις των αριστερών, με αποτέλεσμα μετά το 1931 ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός να θεωρείται πιο φιλελεύθερος από τον κρατικό μηχανισμό μέσα στον οποίο δραστηριοποιείται (Δημαράς, 1988).

1.4. Το ιστορικό πλαίσιο της μεταρρύθμισης

Η ανάληψη της εξουσίας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και η άνοδος της αστικής τάξης, μετά την εξέγερση στο Γουδί το 1909, καθώς και η έκβαση των Βαλκανικών πολέμων, που είχαν ως αποτέλεσμα την εδαφική και πληθυσμιακή αύξηση της χώρας αποτελούν την αρχή μιας προσπάθειας για κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις.

Μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου, σχηματίζονται δύο συμμαχίες, οι οποίες δημιουργούν σημαντικό πολιτικό πρόβλημα στην Ελλάδα. Από τη μια, ο πρωθυπουργός της χώρας, Ελ. Βενιζέλος, υποστηρίζει τη μια συμμαχία της Entente (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) και από την άλλη, ο βασιλιάς τάσσεται στο πλευρό της δεύτερης (Γερμανία, Αυστρία), αρνούμενος παράλληλα την απόβαση των συμμαχικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη⁴.

Ο Βενιζέλος παραχωρεί στους Βούλγαρους την Καβάλα, γεγονός που αποτελεί αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους πολιτικούς του αντιπάλους. Από τότε, οι μεν βενιζελικοί θέλουν να προχωρήσει η Ελλάδα σε πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων, οι δε βασιλόφρονες επιθυμούν την διατήρηση της ουδετερότητας, που ευνοούσε τις Κεντρικές

⁴ Σβορώνος, Ν.Γ., *Επισκόπηση... ό.π.*, σελ.119

Δυνάμεις⁵. Αποτέλεσμα αυτού του διχασμού ήταν η ήττα των βενιζελικών στις εκλογές και η μετάβαση του Βενιζέλου στα Χανιά το 1916, όπου, μη αποδεχόμενος το αποτέλεσμα των εκλογών και ορμώμενος από τις αυθαιρεσίες των ανακτόρων, επαναστατεί με το κίνημα της «Εθνικής Αμύνης». Το Σεπτέμβριο του 1916 σχηματίζει προσωρινή κυβέρνηση με το ναύαρχο Π. Κουντουριώτη και το στρατηγό Δαγκλή, μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη και αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας.

Όταν λύνονται τα συνοριακά προβλήματα της χώρας, ο Βενιζέλος αποφασίζει να λάβει δραστικά μέτρα τόσο για τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, όσο και για την εκπαίδευση και για το ζήτημα της γλώσσας. Οι συγκρούσεις όμως που δημιουργούνται από το παλάτι, τον οδηγούν στο να δώσει πιο επαναστατικές και ριζικές λύσεις, οι οποίες πλέον αποκτούν ιδεολογικό χαρακτήρα.

Εδώ έρχεται η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 για να δώσει νέα τροπή στα εκπαιδευτικά δρώμενα. Αφορά κυρίως τη γλώσσα που διδάσκεται στο σχολείο και τα αναγνωστικά που εγκρίνονται από την Εκπαιδευτική Επιτροπή. Είναι όμως τόσο νεωτεριστική και ρηξικέλευθη η μεταρρύθμιση που επιχειρείται, που προκαλεί πολλές αντιδράσεις από τη συντηρητική πλευρά. Και τότε πλέον το ζήτημα δεν αφορά μόνο τη γλώσσα, αλλά όλη την πολιτική και κοινωνική ιδεολογία⁶. Το αποτέλεσμα είναι ίσως αναμενόμενο. Η καταδίκη της μεταρρύθμισης αυτής δεν αργεί να έρθει. Αυτό όμως που προκαλεί κατάπληξη είναι κυρίως η δριμύτητα με την οποία αυτή πολεμάται.

Στην πορεία ακολουθούν κι άλλες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες στην εκπαίδευση με κυριότερη αυτή του 1929. Στο μεταξύ έχει προηγηθεί η Μικρασιατική καταστροφή και όλο το κλίμα της πολιτικής αστάθειας, που επακολουθεί. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος⁷ δε σταματά τις προσπάθειές του. Στα μέλη που αναλαμβάνουν να χαράξουν νέα πορεία στην εκπαίδευση είναι πάλι ο . Γληνός, αυτήν τη φορά με τη βοήθεια κυρίως των Ζ. Παπαντωνίου και Μ. Κλεάνθους. Σημαντικό θεωρείται το γεγονός ότι κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Ν. Πλαστήρα το 1923, επαναφέρονται πολλά από τα μέτρα που είχαν εφαρμοστεί το 1917, όπως η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο Δημοτικό σχολείο⁸.

⁵ Σβορώνος, Ν.Γ., *Επισκόπηση... ό.π.*, σελ. 120-121.

⁶ Σβορώνος, Ν.Γ., *Επισκόπηση... ό.π.*, σελ. 120-121.

⁷ *Χαραλάμπους, ., Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και η διάσπασή του, Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/νίκη, 1987.*

⁸ Καψάλης, Α.Γ. - Χαραλάμπους, .Φ., *Σχολικά εγχειρίδια, Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, Έκφραση, Αθήνα 1995, σελ. 65-67.

1.5. Η Εκπαιδευτική Πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου

Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1913 και 1917 - σύντομη ανασκόπηση

Η πρώτη περίοδος διακυβέρνησης του Βενιζέλου (1910-1920) δρομολογείται μετά την επανάσταση στο Γουδί (1909) και σε ένα ήδη ταραγμένο τοπίο, σ' ό τι αφορά στο χώρο της εκπαίδευσης. Έχουν προηγηθεί ανεπιτυχείς προσπάθειες για μεταρρυθμίσεις (νομοσχέδια Αυγερινού, Ευταξία, Στάη), καθώς και συγκρούσεις για το γλωσσικό ζήτημα (Ευαγγελικά 1901, Ορεστειακά 1903, Αθεικά 1908), που σε συνδυασμό με τις νέες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για αλλαγές στην εκπαιδευτική πολιτική (Μπουζάκης, 2016).

Στην εισηγητική έκθεση των νομοσχεδίων του 1913 ο συντάκτης τους Δημήτρης Γληνός αποτυπώνει ως βασικούς άξονες της μεταρρύθμισης την προσαρμογή του σχολείου στις ανάγκες της ελληνικής οικονομίας και την ανόρθωση της ελληνικής κοινωνίας (Μπουζάκης, 2016 · Φραγκουδάκη, 1992). Ταυτόχρονα, εκφράζονται και οι αστικές του θέσεις, καθώς θεωρεί ότι το εκπαιδευτικό σύστημα οφείλει να προσφέρει σε κάθε κοινωνική τάξη «τήν εις αὐτήν αναγκαιοῦσαν γενικὴν μόρφωσιν» (Δημαράς, 1998). Γι' αυτό, προτείνει τη γενίκευση της βασικής εκπαίδευσης με τη δημιουργία εξαετούς, αυτόνομου και αυτοτελούς δημοτικού σχολείου, την εξομοίωση της στοιχειώδους εκπαίδευσης αγοριών και κοριτσιών, καθώς και τη δημιουργία παράλληλου δικτύου τεχνικό-επαγγελματικής εκπαίδευσης (Χατζηστεφανίδης, 1986).

Ο εισηγητής προτείνει, επίσης, την κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών από το δημοτικό σχολείο και την εισαγωγή της «νεωτέρας γλώσσης». Δεν εννοούσε βέβαια την δημοτική, αλλά την καθαρεύουσα, αφού το θέμα της γλώσσας είχε καθοριστεί με το άρθρο 107 του Συντάγματος του 1911, που όριζε ως επίσημη γλώσσα του κράτους *«εκείνη εις τὴν ὁποίαν συντάσσονται τὸ πολίτευμα καὶ τῆς ἐλληνικῆς νομοθεσίας τὰ κείμενα»* (Νούτσος, 2004). Παρά τα αιτήματα των εκπροσώπων του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, ο Βενιζέλος υπέκυψε στις πιέσεις των καθαρολόγων (μόνο οκτώ βουλευτές του κυβερνώντος κόμματος ήταν υπέρ της δημοτικής) και υποχώρησε στις αρχικές του θέσεις (Μπουζάκης, 2002). Ο «γλωσσικός συμβιβασμός» του Βενιζέλου τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή κρίθηκε απαραίτητος, καθώς ο διορατικός πρωθυπουργός θεώρησε ότι στις παραμονές του Α' παγκοσμίου Πολέμου προτεραιότητα είχε η εθνική συνοχή και ομοψυχία και όχι οι εσωτερικές διαμάχες και έριδες που θα αποπροσανατόλιζαν το λαό και το στρατό από τον εθνικό σκοπό (Φραγκουδάκη, 1977).

Όπως και τα προηγούμενα νομοσχέδια, έτσι και τα νομοσχέδια του 1913 *«στην πρώτη μικρὴν ἀντίδραση ἀφέθησαν ἔκθετα»* (Γληνός, 1925). Από τα προτεινόμενα νομοσχέδια του Ιωάννη Τσιριμώκου ψηφίστηκαν όσα αναφέρονταν σε διοικητικά θέματα (Δημαράς,

1998). Τα υπόλοιπα «μπήκαν στο χρονοντούλαπο», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γληνός, περιμένοντας να διαμορφωθούν οι κατάλληλες συνθήκες προκειμένου να υλοποιηθούν (Φραγκουδάκη, 1992).

Οι συνθήκες αυτές παρουσιάστηκαν το 1917, καθώς τα πολιτικά γεγονότα οδηγούν σε μία νέα αντιμετώπιση τα εκκρεμούντα εκπαιδευτικά θέματα. Ο εθνικός διχασμός, η δημιουργία προσωρινής κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη και η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου δίνουν στο Βενιζέλο την ευκαιρία να νομοθετήσει την γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, που επικυρώθηκε αργότερα από τη Βουλή των Ελλήνων (Χατζηστεφανίδης, 1986). Η βασική αλλαγή αφορά στην καθιέρωση της δημοτικής σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου, ενώ στις δύο τελευταίες την παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας. Επιπλέον, ορίστηκε όλα τα βιβλία των τεσσάρων πρώτων τάξεων, καθώς και τα βιβλία της αριθμητικής όλων των τάξεων να γραφούν στη δημοτική γλώσσα. Την περίοδο 1917-1919 κυκλοφορούν δέκα νέα αναγνωστικά, ανάμεσά τους το διαχρονικό υπόδειγμα στο χώρο του εκπαιδευτικού βιβλίου, «Τα ψηλά Βουνά», του Ζαχαρία Παπαντωνίου και το «Αλφαβητάριο» (με τον ήλιο, όπως το αποκαλούσαν οι μαθητές) των Ανδρεάδη, Δελμούζου, Νιρβάνα κ.α. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο νόμος για τα σχολικά εγχειρίδια έδινε απόλυτη ελευθερία στους συγγραφείς για την επιλογή της ύλης και του περιεχομένου, ενώ καταργούσε την υποχρεωτική χρήση απ' όλα τα σχολεία της επικράτειας του ενός εγκεκριμένου βιβλίου από το υπουργείο Παιδείας (Μπουζάκης, 2016 · Φραγκουδάκη, 1992).

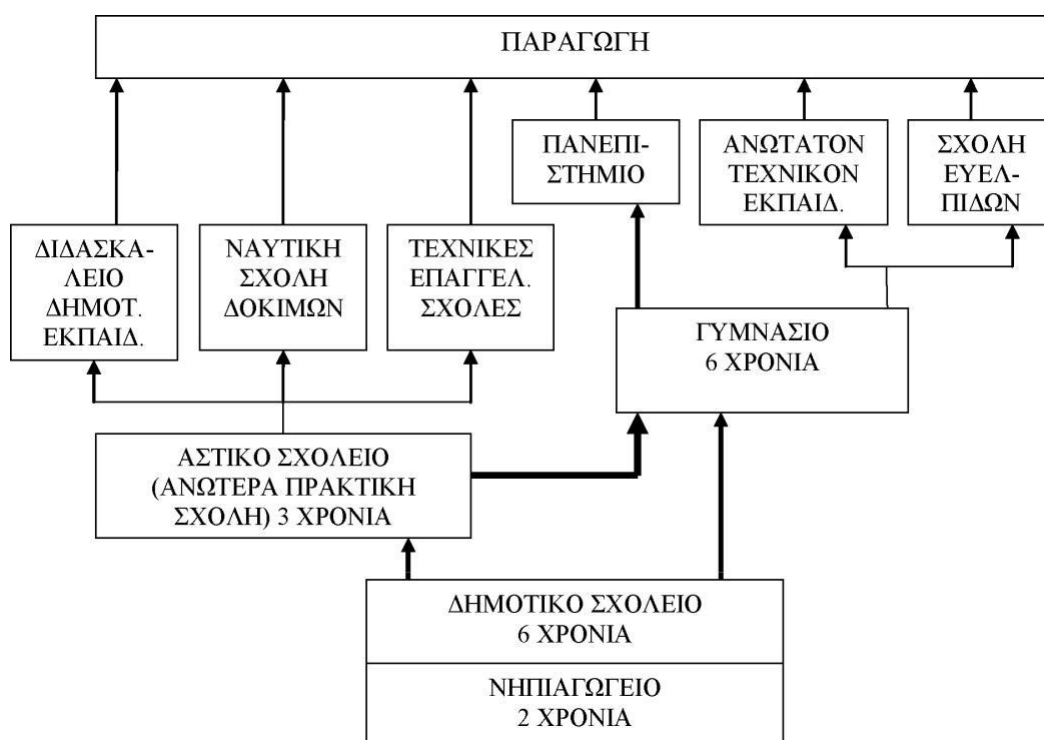
Οι κύριοι εμπνευστές της μεταρρύθμισης του 1917 δεν ήταν άλλοι από τους πρωτεργάτες του Εκπαιδευτικού Ομίλου, οι οποίοι μέσα από θέσεις κλειδιά, μπόρεσαν να προωθήσουν τις γλωσσικές αρχές του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Οι δύο Ανώτεροι Επόπτες, Αλέξανδρος Δελμούζος και Μανόλης Τριανταφυλλίδης, μαζί με τον γραμματέα του υπουργείου Παιδείας, Δημήτρη Γληνό, είχαν στόχο την αλλαγή της ιδεολογίας που διέπνεε μέχρι τότε την εκπαίδευση. Οι καινούργιες παιδαγωγικές αρχές στις οποίες στηρίζονται τα αναγνωστικά, απομακρυσμένες από τον αυταρχισμό, το διδακτισμό και την ηθικολογία είναι βασισμένες στον αστικό ορθολογισμό, ενώ ξεπροβάλλουν νέες αξίες, όπως η αλληλεγγύη, η κοινωνικότητα, η τιμιότητα, η κριτική σκέψη, αξίες που προκάλεσαν την αντίδραση των συντηρητικών κύκλων (Φραγκουδάκη, 1992).

Η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 απέτυχε, καθώς η διένεξη για το γλωσσικό ζήτημα πήρε πολιτικές διαστάσεις από τη στιγμή που το εθνικό αίτημα για αλλαγή κομματικοποιήθηκε. Η αντίδραση κορυφώθηκε με την ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων το Νοέμβριο του 1920, ενώ η απόφαση της «Επιτροπείας» το 1921 «να καωσι» τα αναγνωστικά των πέντε πρώτων τάξεων του δημοτικού σχολείου, οδηγεί στην

αποδόμηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της πρώτης περιόδου διακυβέρνησης του Ε. Βενιζέλου (1910-1920) (Δημαράς, 1998 · Μπουζάκης, 2016).

1.6. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου 1917 - 1920

Στον τομέα της εκπαίδευσης, ο Βενιζέλος συγκροτεί την «Εκπαιδευτική Επιτροπή» με έδρα την Αθήνα και μέλη τους: . Γληνό, Αλ. Δελμούζο και Μ. Τριανταφυλλίδη. Διαχειριστής ορίζεται ο Ι. Αθανασάκης. Το 1917 ο Γληνός διορίζεται Πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας με υπουργό το . Δίγκα. Την περίοδο 1917 - 1920 πραγματοποιούνται και οι κυριότερες αλλαγές. Κυριότερος στόχος τους (όπως και της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913) είναι η ανταπόκριση στις οικονομικές εξελίξεις, που θα έφερνε την Ελλάδα πιο κοντά στο πνεύμα της καπιταλιστικής ανάπτυξης και του καταμερισμού εργασίας, στοιχεία που κυριαρχούσαν τότε διεθνώς. Για να κατανοήσουμε γενικά το εκπαιδευτικό σύστημα που ίσχυε μέχρι τότε, σύμφωνα με τη μεταρρύθμιση του 1913, ας εξετάσουμε τη διάρθρωσή του:



(Πηγή: Μπουζάκης, Σ., Νεοελληνική... ό.π., σελ. 65)

Με το Διάταγμα 2585/11-5-1917, που κυρώνεται με το Ν. 827/1917, ορίζεται η δημοτική γλώσσα ως γλώσσα γραφής των αναγνωστικών βιβλίων των τεσσάρων πρώτων τάξεων του Δημοτικού και των βιβλίων αριθμητικής των τεσσάρων ανώτερων τάξεων. Η δημοτική θα διδασκόταν απαλλαγμένη από αρχαϊσμούς και ιδιοματισμούς, παράλληλα με την καθαρεύουσα στις δύο τελευταίες τάξεις. Συγκεκριμένα, το άρθρο 5 του Διατάγματος ορίζει: «...γ) Να είναι όσον το δυνατόν απλούν και σαφές κατά την γλώσσαν και το ύφος. οφείλουσι να είναι γεγραμμένα εις την κοινήν ομιλουμένην (δημοτικήν) γλώσσαν, απηλλαγμένη παντός αρχαϊσμού ή ιδιωτισμού»⁹.

Την ίδια χρονιά παίρνονται μέτρα για τη θεσμοθέτηση δύο Ανώτερων Εποπτών, οι οποίοι θα ήταν και μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Στόχος τους, η συνολική εποπτεία της δημοτικής εκπαίδευσης, η επίλυση τυχόν προβλημάτων κατά την εφαρμογή της μεταρρύθμισης, καθώς και η προετοιμασία και καθοδήγηση των δασκάλων. Στις θέσεις αυτές τοποθετούνται οι Αλ. Δελμούζος και Μ. Τριανταφυλλίδης.

Το 1918 διορίζεται Επιτροπή «Προς σύνταξιν αναγνωστικών βιβλίων του δημοτικού σχολείου». Ως αρχή έχει την απόδοση ελευθερίας στους συγγραφείς των βιβλίων, όσον αφορά την ύλη και το περιεχόμενό τους. Τα αναγνωστικά που θα εγκρίνονται από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο θα ισχύουν για αόριστο χρόνο και όχι για συγκεκριμένη χρονική διάρκεια. Παράλληλα, εγκρίνονται αναγνωστικά για ειδικά σχολεία και για συγκεκριμένες περιοχές της χώρας, όπως και βοηθητικά βιβλία δασκάλων για τις δύο τελευταίες τάξεις, γραμμένα επίσης σε δημοτική.

Το 1919 γίνονται τροποποιήσεις στα Αναλυτικά Προγράμματα σχετικά με τη γραμματική και τη διδασκαλία της γλώσσας στο Δημοτικό και συντάσσονται το 1919 από το Μ. Τριανταφυλλίδη «Η γραμματική διδασκαλία των τριών πρώτων τάξεων του δημοτικού σχολείου» και το 1920 «Η γλωσσική διδασκαλία της Δ' τάξεως του δημοτικού σχολείου»¹⁰.

Τέλος, σημαντικοί είναι οι Νόμοι 2125 και 2243 του 1920, σύμφωνα με τους οποίους, αντίστοιχα, το Κράτος αναλαμβάνει όλες τις εκπαιδευτικές δαπάνες, όπως και την αμοιβή των δασκάλων και ιδρύεται η «Παιδαγωγική Ακαδημία» για την καλύτερη εκπαιδευτική και παιδαγωγική κατάρτιση των μετέπειτα εκπαιδευτικών. Επίσης, γίνονται

⁹ Καραφύλλης, Α., *Νεοελληνική ...*, ό.π., σελ. 95.

¹⁰ Μπουζάκης, Σ., *Νεοελληνική ...*, ό.π., σελ. 66.

κινήσεις για τη βελτίωση της εκπαίδευσης των κοριτσιών, ιδρύοντας Ελληνικά σχολεία και Γυμνάσια Θηλέων σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας ¹¹.

1.7. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου 1910 - 1926

Η έλευση του Ελευθέριου Βενιζέλου στην Αθήνα και η ανάληψη της εξουσίας από το κόμμα των Φιλελευθέρων το 1910 έχει προκαλέσει μια σταθεροποίηση στις πολιτικές εξελίξεις. Ο Βενιζέλος ως Πρωθυπουργός της χώρας επιχειρεί μια νέα πολιτική συσπείρωση του Ελληνισμού. Στρέφεται προς τον εκσυγχρονισμό του κράτους και για να το πετύχει, δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για επενδύσεις από την ελληνική αστική τάξη, σύμφωνα με το πρότυπα του καπιταλισμού στη Δύση (πχ. ΗΠΑ, Αγγλία). Ταυτόχρονα σε διπλωματικό επίπεδο καλλιεργεί σχέσεις συνεργασίας με τις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής και προετοιμάζει τη χώρα για την πραγματοποίηση της «Μεγάλης Ιδέας», δηλαδή την ενσωμάτωση περιοχών όπου το ελληνικό στοιχείο είναι έντονο.

Στις τάξεις των βενιζελικών επικρατούσε η άποψη περί αλλαγών στην παιδεία η οποία την τελευταία δεκαετία είχε μείνει στάσιμη και είχε αποκτήσει αναποτελεσματικό χαρακτήρα καθώς, ούτε συμβάδιζε με τις κοινωνικές εξελίξεις ούτε με το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα της Κυβέρνησης.

Το 1913 οργανώνεται μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, με προτεινόμενα νομοσχέδια από τον Υπουργό Παιδείας Ιωάννη Τσιριμώκο, που προέβλεπε τις παρακάτω αλλαγές στην εκπαίδευση:

Υποχρεωτική φοίτηση των παιδιών στα νηπιαγωγεία από το 4ο έτος ηλικίας.

Καθιέρωση 6τάξιου δημοτικού.

Δύο κύκλους σπουδών στη Μέση Εκπαίδευση:

α) 3χρονο Αστικό Σχολείο με τεχνικό-πρακτικό χαρακτήρα

β) 6χρονο Γυμνάσιο με διπλή κατεύθυνση, την πρακτική και τη θεωρητική.

- Κατάργησης της διδασκαλίας των Αρχαίων Ελληνικών στο Δημοτικό.
- Δημιουργία και ανάπτυξη τεχνικό-επαγγελματικής Εκπαίδευσης.
- Κατάργηση των βαθμών των δασκάλων και ολική αναδιάρθρωση των Διδασκαλείων.
- Συγγραφή νέων σχολικών εγχειριδίων στη δημοτική Γλώσσα.

Ωστόσο θα υπάρξουν έντονες αντιδράσεις από τους αντιπάλους των Φιλελευθέρων καθώς και από κάποια μέλη του ίδιου του κόμματος. Η μεταρρύθμιση εφαρμόζεται μόνο

¹¹. Παπαμάρκου, Χ., *Ελληνικόν Αλφαβητάριον*, μέρος Α', Κολάρος 1918.

σε ορισμένους από τους παραπάνω πυλώνες και έτσι η ανάγκη για αλλαγές παραμένει (Μπουζάκης, 2011: 164-165).

Μετά το τέλος του Εθνικού Διχασμού (1917), ο Βενιζέλος θα αναλάβει εκ νέου κυβερνητικά καθήκοντα και θα επιχειρήσει την ολοκλήρωση της προσπάθειας του 1913.

Με προτροπή του Εκπαιδευτικού Ομίλου εφαρμόζεται ο νόμος 827-1917 με τον οποίο καθιερώνεται η δημοτική γλώσσα στο δημοτικό (Καραφύλλης, 2013:110), ενώ ένα χρόνο μετά (1918), συγγράφονται νέα αναγνωστικά με την επίβλεψη επιτροπής που αποτελούνταν από τους Ανδρεάδη, Νιρβάνα, Δελμούζο, Τριανταφυλλίδη και Παπαντωνίου. Τα πιο γνωστά ήταν τα «Ψηλά Βουνά» του Ζαχαρία Παπαντωνίου και «Το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο» (Μπουζάκης, 2011:170-171, Ν.827/1917). Την ίδια χρονική περίοδο στη Μέση εκπαίδευση δεν υπήρξε ιδιαίτερη κινητικότητα.

Κατά την περίοδο 1915-1919 θεσμοθετείται η ίδρυση διδασκαλείων όσον αφορά τη γυμναστική, την Τεχνική Εκπαίδευση και τους καθηγητές Γαλλικών. Το 1915 επίσης προβλεπόταν η ίδρυση δεκατεσσάρων 3ταξίων διδασκαλείων για την επιμόρφωση των δασκάλων και των νηπιαγωγών (Ανδρέου, 2000:48).

Την ίδια χρονική περίοδο έχουμε την αναδιάρθρωση του «Σχολείου Τεχνών» και την μετονομασία του σε «Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο». Επίσης ιδρύεται το Χημικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ το 1920 ιδρύονται η «Ανώτερα Γεωπονική Σχολή» και η «Ανώτατη Σχολή Εμπορικών Σπουδών» (Φιλίππου, 2007:7). Ακόμη τη δεκαετία του 1920 πραγματοποιείται η ίδρυση της Γεωργικής Σχολής Μεσσήρας Κρήτης (1920), η σχολή Αδερφών Νοσοκόμων του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού (1924) και η σχολή Επισκεπτριών Αδελφών και Νοσοκόμων του Υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών (1927).

Σημαντικό θεωρείται το έτος 1923 στην Εκπαίδευση καθώς θεσμοθετείται το πρώτο Συμβούλιο Τέχνης, με σκοπό την οργάνωση και χάραξη εκπαιδευτικής πολιτικής στην τεχνικο-επαγγελματική εκπαίδευση (Αθανασούλα-Ρέππα, 2008:327328), ενώ το 1925 έχουμε τη σύσταση της πρώτης Δημόσιας Ναυτικής σχολής με το Ν. . «Περί ναυτικής Εκπαίδευσης».

Το Αστικό Σχολείο που καθιερώνεται επίσημα πλέον, απευθύνεται στους παρακάτω κλάδους: 1) εμπόρους, 2) (μικρο)-βιοτέχνες, 3) εμποροϋπαλλήλους 4) κατώτερους κρατικούς υπάλληλους.

Όσον αφορά τη διοίκηση και οργάνωση στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, το 1911 με τους νόμους 3823/1911 «Περί Εθνικού Πανεπιστημίου» και 3825/1911 «Περί Καποδιστριακού Πανεπιστημίου» αντίστοιχα, συνίσταται ένας ολοκληρωμένος οργανισμός με κοινή διοίκηση- Σύγκλητος με Πρύτανη, αντιπρύτανη, κοσμήτορες, προκοσμήτορες που είχανε υπηρετήσει τα παλαιότερα έτη και δυο συγκλητικούς

καθηγητές. Στις βαθμίδες των καθηγητών η ιεραρχία διαμορφώνεται ως εξής: Αρχικά, είναι οι καθηγητές της έδρας και στη συνέχεια οι τακτικοί καθηγητές, οι επίτιμοι, οι έκτακτοι και οι υφηγητές. Τα μέλη των δύο τελευταίων κατηγοριών επιλέγονταν κατόπιν διαγωνισμού και ο διορισμός του διαρκούσε 7 χρόνια, ενώ ως επίτιμοι αναγνωρίζονται όσοι καθηγητές έχουν 35ετη προϋπηρεσία. Οι επιμελητές και οι καθηγητές ξένων γλωσσών κατατάσσονταν στο κατώτερο υπαλληλικό προσωπικό καθώς οι υπόλοιποι καθηγητές αρνήθηκαν να τους αναγνωρίσουν ως ισάξιους εκπαιδευτικούς. Ταυτόχρονα καθιερώνεται η υποχρεωτική αποχώρηση των καθηγητών στο 70ο έτος της ηλικίας τους (Ν. 3823/1911, Ν.3825/1911).

Στη φοίτηση νομοθετούνται για πρώτη φορά οι εισιτήριες εξετάσεις για την εισαγωγή στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Εκτός από τις τμηματικές εξετάσεις που διεξάγονταν μία φορά ανά έτος, θεσπίζεται η εξεταστική των «επανεξεταστέων» (1-10 Οκτωβρίου), όπου δίνεται μια δεύτερη ευκαιρία στους αποτυγχάνοντες των τμηματικών εξετάσεων. Επιπροσθέτως εισάγεται το λεγόμενο «Επαγγελματικό Ενδεικτικό», ένα ειδικό δίπλωμα για διορισμό στο δημόσιο ή για την εξάσκηση επαγγέλματος (αμφότερα σε σχέση με την εκάστοτε ειδικότητα του κάθε υποψήφιου).

Σημαντική στιγμή στα εκπαιδευτικά δρώμενα αποτελεί η ίδρυση της Φιλοσοφικής Σχολής της Θεσσαλονίκης με το νόμο 341/1925 (Φούκας, 2008:485, Ν.3341/1925). Εξίσου σημαντικό γεγονός πριν από ένα χρόνο (1924), είναι η εκκίνηση της λειτουργίας της Παιδαγωγικής Ακαδημίας με διευθυντή το Δημήτριο Γληνό, ενώ σε αυτή προσαρτήθηκε και το Μαράσλειο Διδασκαλείο, το οποίο ιδρύθηκε με το Ν. . 11/1923 και διευθυντή τον Αλέξανδρο Δελμούζο. Ωστόσο, μετά την υπόθεση των Μαρασλειακών (όπου ο Δελμούζος και οι συνεργάτες τους παύθηκαν από τα καθήκοντα τους κατόπιν έντονων κατηγοριών περί αθεΐας και διάδοσης κομμουνιστικών ιδεών), το Μαράσλειο ενώθηκε με την Παιδαγωγική Ακαδημία προκειμένου να συνεισφέρουν από κοινού στην Ελληνική Εκπαίδευση (Καραφύλλης, 2013:117, Ν. 13/10/1923). Την ίδια χρονική περίοδο με το νόμο 3182/1924 προβλέπεται η ίδρυση 5τάξιων Διδασκαλείων για τους αποφοίτους του Ελληνικού Σχολείου και 6τάξιων για τους απόφοιτους του 6τάξιου Δημοτικού, ενώ ιδρύονται και διδασκαλεία Νηπιαγωγών (Τζήκας, 2011:827-828).

Όσον αφορά τη διοίκηση στην εκπαίδευση, το καθεστώς αυτήν την εποχή διαμορφώνεται με τους νόμους 240/1914 και 567/1914 αντίστοιχα. Σύμφωνα με αυτούς, ιδρύεται στο Υπουργείο Παιδείας 12μελές Συμβούλιο, το οποίο αποτελείται από διδάκτορες των σχολών Φιλοσοφικής και Φυσικομαθηματικών και εκπαιδευτικά στελέχη με εκπαιδευτική εμπειρία (επιθεωρητές, καθηγητές, διευθυντές). Επίσης ορίζονται οι Περιφέρειες Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης με αντίστοιχα εποπτικά συμβούλια τα οποία στελεχώνονται από τον γυμνασιάρχη, τον πρόεδρο του δήμου ή της κοινότητας, ένα

πρωτοδίκη, ένα επιθεωρητή και δύο εκπαιδευτικούς 3τους θητείας. Ακόμη οργανώνονται 14 ανώτερες εκπαιδευτικές περιφέρειες που καθεμία διαθέτει ισάριθμους γενικούς επιθεωρητές με αρμοδιότητα την εποπτεία των σχολείων μέσης εκπαίδευσης, των διδασκαλείων και των επιθεωρητών δημοτικής εκπαίδευσης. Τα επόμενα χρόνια εξαιτίας της οικονομικής δυσμένειας της χώρας, γίνονται συνεχείς αλλαγές στα μέλη των συμβουλίων για εξοικονόμηση πόρων (Τζήκας, 2011:716-717, Ν.240/1914, Ν.567/1914).

Μία σημαντική προσωπικότητα της εποχής η οποία προσέφερε τεράστιο έργο στην δημιουργία ενός νέου σχολείου που θα συμβάδιζε με τα κοινωνικά δρώμενα, ήταν ο Θεόδωρος Κάστανος. Επρόκειτο για ένα άνθρωπο με πολυσχιδείς σπουδές που ίδρυσε το Διδασκαλείο της Αλεξανδρούπολης το 1923 και ουσιαστικά έδωσε ζωή στην εκπαιδευτική κοινότητα της Θράκης και έβαλε τα θεμέλια για την εκπαίδευση των μετέπειτα δασκάλων (Καραφύλλης, 2013:120).

Εξίσου σημαντική στιγμή στην ιστορία της εκπαίδευσης είναι η ίδρυση της .Ο.Ε (1922) και της Ο.Λ.Μ.Ε (1924). Πρόκειται για την πρώτη οργανωμένη προσπάθεια έκφρασης των εκπαιδευτικών σε συνδικαλιστικό επίπεδο, με γνώμονα τη σταδιακή βελτίωση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας (Μπουζάκης, 2011:175).

1.8. Τα νέα αναγνωστικά του δημοτικού

Την περίοδο 1917-1920, στα πλαίσια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης εγκρίνονται δώδεκα νέα αναγνωστικά βιβλία για το δημοτικό σχολείο γραμμένα σε δημοτική γλώσσα με «ένα τελείως νέο πνεύμα, μια άλλη παιδαγωγική και μια άλλη ιδεολογία». Κυρίαρχος είναι ο αστικός ορθολογισμός. Η θρησκευτική πίστη και το πατριωτικό αίσθημα μειώνονται, ενώ δίνεται έμφαση στην επιστήμη, τη λογική, την κοινωνική ζωή και σε αξίες, όπως η τιμιότητα, η εργατικότητα, η κριτική σκέψη, «το συλλογικό πνεύμα και η κοινωνική αλληλεγγύη». Αυτό που έχει ιδιαίτερη βαρύτητα είναι οι νόμοι του κράτους και όχι οι άγραφοι νόμοι που διέπουν τη θρησκεία και την τυφλή υπακοή. Εξάλλου, σύμφωνα με τη μεταρρύθμιση του 1917, τα σχολικά βιβλία αρκούσε:

- α) Να μην περιέχουν κάτι προσβλητικό για τη θρησκεία, την πατρίδα, το πολίτευμα και τα χρηστά ήθη.
- β) Να είναι σύμφωνα με τα πορίσματα των επιστημών [...] να συμβαδίζουν με τα αναλυτικά προγράμματα.
- γ) Να είναι απλά και σαφή κατά την γλώσσαν και το ύφος».

Μόνο έτσι θα μπορούσαν οι μαθητές να μην βρεθούν σε σύγχυση λόγω της διγλωσσίας με την παράλληλη χρήση καθαρεύουσας και δημοτικής. Τα εγκριθέντα βιβλία είναι τα εξής:

- Βιβλία που εκδίδονται το 1917:
- Παπαμιχαήλ Ε., *Αλφαβητάριο*
- Συκώκης Ι., *Αλφαβητάριο*
- Κουρτίδης Α. - Παπαμιχαήλ Ε., *Πέτρος Λάρας* (β' δημοτικού)
- Καζαντζάκη Γ., *Τρεις φίλοι* (β' δημοτικού)
- Κουρτίδης Α., *Αναγνωστικό* (β' δημοτικού)

- Βιβλία που εκδίδονται το 1918:
- Κουρτίδης Α.- Κονιδάρης Α. - Καλαράς Γ., *Οδύσσεια* (γ' δημοτικού)
- Καρκαβίτσας Α. - Παπαμιχαήλ Ε., *Αναγνωστικό* (γ' δημοτικού)
- Παπαντωνίου Ζ., *Τα Ψηλά Βουνά* (γ' δημοτικού)

- Βιβλία που εκδίδονται το 1919:
- Ανδρεάδης . - Δελμούζος Α. - Νιρβάνας Π. - Παπαντωνίου Ζ. - Τριανταφυλλίδης Μ., *Το αλφαβητάρι με τον ήλιο* (α' δημοτικού)
- Καρκαβίτσας Α. - Παπαμιχαήλ Ε., *Η Πατρίδα μας* (δ' δημοτικού)
- Κουρτίδης Α. - Κονιδάρης Γ., *Στα παλιά τα χρόνια* (δ' δημοτικού)
- Καρκαβίτσας Α. - Παπαμιχαήλ Ε., *Διγενής Ακρίτας* (ε' δημοτικού)

Τα πρότυπα που προβάλλονται είναι παρμένα από την καθημερινή ζωή των Ελλήνων, ειδικά της μικροαστικής οικογένειας, ώστε να είναι πιο κοντά στα παιδιά και να προσελκύουν το ενδιαφέρον τους. Οι ήρωες των αναγνωστικών δεν έχουν σχέση με μυθικούς ή πλαστούς μη ρεαλιστικούς χαρακτήρες, αλλά προέρχονται από την καθημερινότητα του παιδιού. Οι οικογενειακές δομές μετασχηματίζονται πλήρως και επηρεάζουν την εξέλιξη του παιδιού στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Το παιδί δεν είναι πλέον υποχρεωμένο να δέχεται την απόλυτη επιρροή της οικογένειας, αλλά εντάσσεται μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό του περίγυρο και στην κοινωνία του σχολείου. Οι ηθικές ιδέες δεν αποτελούν δόγματα, αλλά αξίες τις οποίες το παιδί μπορεί να μετουσιώσει σε βιώματα.

Ταυτόχρονα το περιεχόμενο κάθε βιβλίου είναι μια ενιαία ενότητα από την αρχή μέχρι το τέλος. Ως προς τη γραφή, τα κείμενα είναι δομημένα βάσει των γραμματικών κανόνων του Τριανταφυλλίδη, με αρετές λογοτεχνικές και λεξιλογικές. Οι συγγραφείς τους είναι αναγνωρισμένοι λογοτέχνες της εποχής και σημαντικοί παιδαγωγοί, που εκτός από τα κείμενα διανθίζουν τα βιβλία με ποιήματα και τραγούδια.. Τώρα πλέον δεν υπάρχουν δείγματα εξεζητημένης γραφής, όπως το χαρακτηριστικό «οι χοίροι υΐζουσιν, τα χοιρίδια κοΐζουσιν, οι όφεις υΐζουσιν, οι τέττιγες τερετίζουσιν, οι πέρδικες κακκαβίζουσιν και τιττυβίζουσιν»¹² ή άλλα παρόμοια, αλλά ακατανόητα για τα παιδιά, παραδείγματα.

Όσον αφορά τη διδασκαλία, ακολουθείται η αναλυτικοσυνθετική μέθοδος, μέθοδος που χρησιμοποιείται ειδικά στην Α' Δημοτικού, δηλαδή η ανάλυση των προτάσεων σε λέξεις, των λέξεων σε γράμματα, αλλά και το αντίθετο. Τέλος, βάρος δίνεται στην εικονογράφηση των βιβλίων, προκειμένου να εξασκηθεί η παρατηρητικότητα και η καλαισθησία του μαθητή. Ένας από τους σημαντικούς εικονογράφους ήταν και ο ζωγράφος Μαλέας .

1.9. Οι αντιδράσεις και οι πολέμιοι της μεταρρύθμισης

Οι ριζικές αλλαγές στην εκπαίδευση με τη μεταρρύθμιση του 1917 δεν αργούν να προκαλέσουν αντιδράσεις κυρίως από τους οπαδούς της συντηρητικής πολιτικής. Αρχικά, επιτίθενται εναντίον του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» υποστηρίζοντας ότι ο λαός ποτέ δεν ζήτησε την αλλαγή της καθαρεύουσας σε δημοτική και ότι η γλωσσολογία και η παιδαγωγική είναι αυτές που καταστρέφουν τη γλώσσα και την κάνουν «παρεφθαρμένη, χυδαία και ακαλαίσθητο». Από το 1911 ακόμα είχαν ψηφιστεί διατάγματα προκειμένου να μην δεχτεί η καθαρεύουσα καμία παρέμβαση ως επίσημη γλώσσα του κράτους: «Στην αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911 έγιναν προσπάθειες. να προβλεφθούν διατάξεις που θα απαγόρευαν κάθε επέμβαση στη γλώσσα του Ευαγγελίου και την επίσημη γλώσσα του κράτους, την καθαρεύουσα» . Όποιος δεν το δεχόταν, «απλά» θα τιμωρούνταν με απόλυση.

Επιπλέον, υποστηρίζουν ότι τα νέα βιβλία είναι γραμμένα σε γλώσσα ιδιωματική και ότι προβάλλουν αρνητικά και αντίθετα με τις ελληνικές αξίες πρότυπα, με σκοπό να

¹². *Ελληνικά Αναγνωστικά, Επτά ημέρες, Καθημερινή, 7/2/1999, σελ. 6.*

οδηγηθούν οι μαθητές στην ιδεολογία της ρωσικής επανάστασης «ίνα προσηλυτισθούν ούτως οι μικροί μαθηταί εις τας νέας μπολσεβικικάς θεωρίας...»¹³.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο κόσμος δεν είναι προετοιμασμένος να δεχτεί μια τέτοια καινοτομία. Σε αυτό συμβάλλει και το ότι ακόμα η δημοτική είναι μια γλώσσα νέα, χωρίς καλά συγκροτημένη γραμματική και συντακτικό, γεγονός που δυσκολεύει ιδιαίτερα τη διδασκαλία των εκπαιδευτικών: «γλώσσα τεχνητή, κράμα ιδιόρρυθμον, σύμφυρμα ανομοίων γλωσσικών στοιχείων, δημιούργημα απαίσιον, υπ' ουδενός ομιλούμενον και εις ουδεμίαν επαφήν προς τον βίον του έθνους ευρισκόμενον. Είναι η απαίσια μαλλιαρή γλώσσα, ης οι κακή μοίρα γινόμενοι νομοθέται της σχολικής γλώσσης τυγχάνουσι πάτρωνες και κήρυκες»¹⁴.

Δριμύς επικριτής είναι ο γλωσσολόγος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Γ. Ν. Χατζιδάκις. Κατηγορεί τους δημοτικιστές ως «αιρεσιάρχες» και δηλώνει για το βιβλίο «Ψηλά βουνά» ότι « ουδείς χαρακτήρ και ουδεμία αρετή ή ηθική αρχή εξάιρεται [...] οι μαθηταί ούτε πρωί, ούτε εσπέρας, ούτε προ του φαγητού, ούτε μετ' αυτό προσεύχονται [...] Έπειτα περί των μεγάλων ιδανικών, της πατρίδος, της θρησκείας, ουδείς γίνεται λόγος [...] Αλλά και αυτό το μέγιστον και τιμαλφέστατον αγαθόν της φυλής ημών, λέγω την οικογενειακήν στοργήν, φαίνεται παραμελούμενον». Σύμφωνα με το Χατζιδάκι, σκοπός είναι η εξομοίωση με το «κομμουνιστικό» κλίμα των κοινοτήτων του Soviet. Απάντηση δίνει ο Αλ. Δελμούζος ότι «η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση [...] ακολούθησε πιστά τη νεοελληνική παράδοση και μόνο την πατριδοκαπηλεία και τη θρησκευοκαπηλεία [...] τη χτυπά» .

Δεν είναι όμως λίγοι και οι συγγραφείς, όπως η Γαλάτεια Καζαντζάκη και η Πηνελόπη Δέλτα, που τάσσονται ενάντια στα νέα βιβλία. Για την Π. Δέλτα, τα βιβλία είναι κακοτυπωμένα, ελεεινά, παραδείγματα του πώς δεν πρέπει να γράφεται ένα αναγνωστικό και γεμάτα με «ψευτορομαντισμούς», ασυναρτησίες και ακυρολεξίες. Το ύφος είναι συμβατικό, οι εκφράσεις φτωχές και με πολλά «λάθη παιδαγωγικά και ψυχολογικά».

Ανάλογες με τις προηγούμενες, είναι και οι κατηγορίες εκ μέρους της Επιτροπής του Υπουργείου Παιδείας : «Εμφανίζουσιν την τε θρησκείαν και τον ελληνισμόν υπό μορφήν γελοίαν και βάρβαρον». Η γλώσσα θεωρείται «τεχνητή, ιδιόρρυθμος, δημιούργημα

¹³ . Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, .Φ. , *Σχολικά ...*, ό.π. ,σελ. 61.

¹⁴ . Καραφύλλης, Α., *Νεοελληνική ...*, ό.π., σελ. 87.

απαίσιον, τοις μαθηταίς ακατανόητον» Με τόση δριμεία κριτική, ήταν αναπόφευκτος ο διχασμός και η καταδίκη της μεταρρύθμισης.

1.10. Ιστορικό περίγραμμα

Με την πολιτική ήττα του Βενιζέλου, λόγω της κούρασης των Ελλήνων από τους συνεχείς πολέμους, που εμφανίζονταν σαν αιτία για την καθυστέρηση της ανοικοδόμησης της χώρας και των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, ο ελληνικός λαός δεχόταν εύκολα την ειρηνιστική προπαγάνδα και ψήφισε κατά του Βενιζέλου στις εκλογές της 1ης Νοέμβρη 1920. Έτσι, τερματίζει οριστικά και η προσπάθεια ανανέωσης του συντηρητικού πνεύματος που επικρατούσε στην εκπαίδευση. Οι . Γληνός, Αλ. Δελμούζος και Μ. Τριανταφυλλίδης παραιτούνται από το Υπουργείο Παιδείας. Η νέα κυβέρνηση του . Ράλλη, με Υπουργό Παιδείας το Θ. Ζαΐμη, αναθέτει στην «Επιτροπεία» την επανεξέταση των σχολικών θεμάτων. Μέλη της Επιτροπής είναι οι: Σ. Σακελλαρόπουλος, Γ. Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας, Α. Σκιάς, καθηγητής Πανεπιστημίου, Ν. Εξαρχόπουλος, καθηγητής Πανεπιστημίου, Θ. Μιχόπουλος, Διευθυντής Διδασκαλείου, Ι. Μεγαρεύς, Τμηματάρχης δημοτικής εκπαίδευσης και Χρ. Οικονόμου, Εκπαιδευτικός Σύμβουλος. Τα σημαντικότερα ζητήματα που τους απασχολούν είναι η γλώσσα, το περιεχόμενο των βιβλίων, τα κοινωνικά πρότυπα και η πολιτική ιδεολογία.

Η Έκθεση της Επιτροπείας βρίθει κατηγοριών για τα βιβλία του 1917. Για τα «Ψηλά βουνά» αναφέρει: «τα φυλλάδια τα εξιστορούντα τον βίον και τα κατορθώματα διασήμων ληστών και δολοφόνων είναι σχετικώς ηθικώτερα του συγγραφικού τούτου τερατουργήματος», για τους «Τρεις φίλους»: «η πονηρία και το ψεύδος νικώσι [...] διασαλεύον τα θεμέλια της αιδούς και της σεμνότητας», για το Αλφαβητάριο του Ε. Παπαμιχαήλ: «μωρόν, φλύαρον, χυδαίον, ταπεινόν».

Προτάσεις της Επιτροπής είναι:

«- Να κηρυχθώσιν αυτοδικαίως άκυροι, ως αντισυνταγματικοί οι Νόμοι καθ' ους εγένετο η αλλαγή της γλώσσας των αναγνωστικών βιβλίων της δημοτικής εκπαιδύσεως.

- Να εκβληθώσι πάραυτα εκ των σχολείων και καώσι συμφώνως προς τους νόμους εκείνους συνταχθέντα και σήμερον εν χρήσει υπάρχοντα αναγνωστικά βιβλία ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως...» και οι υπεύθυνοι «να καταδιωχθώσι ποινικώς».³²

Με τα πορίσματα αυτά, ψηφίζεται ο Ν. 2678/10-8-1921 «Περί εισαγωγής ως αναγνωστικών βιβλίων εις τα δημοτικά σχολεία των καταλληλοτέρων εκ των προ του 1917 εγκεκριμένων». Τα αναγνωστικά της μεταρρύθμισης δεν διδάσκονται ποτέ και μέχρι να γραφούν νέα στην καθαρεύουσα, επανέρχονται τα διδασκόμενα πριν το 1917. Οι σκληρές αποφάσεις που χαρακτηρίζουν τη μεταρρύθμιση ως «κακοβουλία, ψεύδος, δόλο, συκοφαντία» προκαλούν κατάπληξη και αγανάκτηση. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση του Μ. Τριανταφυλλίδη: «Να το διανοηθούν αυτό και να το συνυπογράψουν έξι Έλληνες, έξι σοφοί, έξι ανώτεροι εκπαιδευτικοί λειτουργοί. Ποιος θα το πίστευε;».

1.11. Οικονομικό Κοινωνικό και Ιδεολογικό πλαίσιο

Η δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα παρουσιάζει μια μεγάλη δυναμική σε όλα τα επίπεδα με σοβαρές ιδεολογικές ζυμώσεις και πρωτόγνωρες κοινωνικές εξελίξεις. Είναι μια περίοδος συνθέσεων και αντιφάσεων. Μπορούμε να πούμε ότι αποτελείται από δύο τελείως διαφορετικές μεταξύ τους περιόδους. Η πρώτη πενταετία κυριαρχείται από πνεύμα ενθουσιασμού και πρωτοφανούς εθνικής ενότητας και στην κορυφή (κυβέρνηση - στέμμα) και στο λαό¹⁵, ενώ η δεύτερη, είναι περίοδος διαμάχης, ακραίου φανατισμού και πραγματικού διχασμού ανάμεσα και στους δύο προαναφερθέντες πόλους. Μεγάλο τμήμα του ελληνικού λαού, μετά την πρόσφατη εθνική καταστροφή του 1897, βλέπει να διαμορφώνονται συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας. Υπάρχει ανάπτυξη σε όλους τους τομείς της οικονομίας και διαμορφώνεται ένα πνεύμα ανάτασης που συμπλέει με ανάλογα αισθήματα στο επίπεδο του εθνικού φρονήματος. Η εθνική ολοκλήρωση, όμως, μεταβάλλει αργά αλλά σταθερά τα οικονομικά δεδομένα. Το νέο κράτος που διαμορφώθηκε μετά το 1913 είναι πιο αγροτικό, πιο αραιοκατοικημένο και πιο φτωχό από το προηγούμενο. Οι «νέες χώρες» στερούνταν και υποδομών και παρουσίαζαν προβλήματα που απαιτούσαν δαπάνες για την επίλυσή τους, που έπρεπε ουσιαστικά να επωμισθεί ένας κρατικός φορέας ήδη επιβαρυνμένος από το κόστος των δύο βαλκανικών πολέμων. Τα οικονομικά προβλήματα επέτεινε ο επελθών στο μέσο ακριβώς της δεκαετίας Εθνικός Διχασμός, αφού λόγω της πολιτικής αστάθειας που προέκυψε παρουσιάστηκαν μεγάλες δυσκολίες εξωτερικού δανεισμού και ως εκ τούτου σοβαρό δημοσιονομικό πρόβλημα.

Στο επίπεδο της ιδεολογίας τα πράγματα εμφανίζονται εξαιρετικά σύνθετα αν και παρουσιάζουν, όπως είναι φυσικό, πιο αργούς ρυθμούς εξέλιξης. Κυριαρχεί ο πολιτικός ρομαντισμός, ο οποίος οδηγεί το μεγάλο τμήμα του λαού στην προβολή ως πολιτικού του

¹⁵. Είναι ίσως η μόνη περίοδος στη ιστορία του νεοελληνικού κράτους που, σε συνθήκες δημοκρατικής διακυβέρνησης δεν ασκείται ουσιαστικά αντιπολίτευση.

συνθήματος μιας υπερπατριωτικής μεγάλης ιδέας στην εξωτερική πολιτική, και αντίστοιχα ενός φιλελευθερισμού με στοιχεία μεταφυσικής στην εσωτερική πολιτική¹⁶. Η κυριαρχία της αθηναϊκής σχολής στο χώρο της λογοτεχνίας είναι η προβολή της κυριαρχίας των λαϊκότροπων στοιχείων στη διανόηση σε μια σχέση σύνθεσης και παράλληλα αντίθεσης προς τον εκσυγχρονισμό που ξεκίνησε με τον Τρικούπη τη δεκαετία του 1880 και συνεχίστηκε δυναμικά μετά την επανάσταση στο Γουδί με τον Βενιζέλο. Χαρακτηριστικό της αντιφατικότητας στον χώρο της διανόησης της εποχής είναι τα Ευαγγελιακά (1901) και τα Ορεσטיακά (1903), στα οποία ήδη έχουμε αναφερθεί, όπου το λαϊκό στοιχείο με πρωτοπόρους τους φοιτητές συμπλέει με τους αρχαϊστές, ενώ λίγα χρόνια μετά παραπέμπεται σε δίκη (που, όμως ουσιαστικά, δε έγινε ποτέ) ο Δελμούζος για το σχολείο του Βόλου (1911/1912).

Στο ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής πρέπει να εντάξουμε και την επανεμφάνιση, τη δεκαετία αυτή στο προσκήνιο της πολιτικής και της κοινωνικής ζωής των σοσιαλιστικών ιδεών με τον Πλάτωνα Δρακούλη και τον Γεώργιο Σκληρό. Αρχίζει να δημιουργείται ένας νέος πολιτικός πόλος απέναντι στην κυριαρχία των Φιλελευθέρων και του Λαϊκού κόμματος με βασικό ιδεολογικό του ανταγωνιστή (την επόμενη δεκαετία) τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου¹⁷. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία, σε επίπεδο προσώπων, των φορέων των σοσιαλιστικών ιδεών στα εκπαιδευτικά πράγματα ιδιαίτερα τις επόμενες δεκαετίες.

Απόλυτα συνδεδεμένο με την ιδεολογική κινητικότητα της εποχής είναι ασφαλώς το γλωσσικό. Λόγω, όμως, του καθοριστικού του ρόλου στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 θα πρέπει να εξεταστεί ιδιαίτερος και κάπως πιο επισταμένα.

¹⁶. Μοσκόφ, σελ. 26

¹⁷. Μπενάκης. Σελ. 121

Κεφάλαιο 2

Το γλωσσικό πλαίσιο

2.1. Σύντομη περιγραφή

Η κυρίαρχη ασφαλώς πλευρά της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, μέχρι σημείου ταύτισης, είναι η γλωσσική και για το λόγο αυτό είναι απαραίτητο να προηγηθεί του κυρίως θέματος μια συνοπτική καταγραφή των εξελίξεων και στον τομέα αυτόν. Βέβαια, σε αντίθεση με το ιστορικοπολιτικό πλαίσιο που φαίνεται να διαμορφώνεται απρόβλεπτα και απροσδόκητα ως μία ρήξη σε σχέση με την μέχρι τότε διαφαινόμενη πορεία των γεγονότων, το γλωσσικό πρόβλημα, έχει βαθιές ρίζες, όπως ήδη έχουμε επισημάνει.

Η διαμάχη για το ποια πρέπει να είναι η επίσημη γλώσσα του Ελληνικού Κράτους, το περίφημο «γλωσσικό ζήτημα», ξεκίνησε πριν ακόμα σχηματιστεί το επίσημο Ελληνικό Κράτος με πρωταγωνιστές τον Ευγένιο Βούλγαρη (1716-1806), με βασικό αντίπαλό του τον παλιό μαθητή του και σχολάρχη της Ακαδημίας του Ιασίου Ιώσηπο Μοισιόδακα (1725-1800) οπαδό της «απλής γλώσσας»¹⁸ και τον άρχοντα Κλοτζιάρη Δημ. Καταρτζή-Φωτιάδη (1730-1807) από την πλευρά των δημοτικιστών με αντίπαλο τον σχολάρχη της Ακαδημίας του Βουκουρεστίου Λάμπρου Φωτιάδη (1752-1806), ο οποίος θεωρούσε «τερατώδες» το όλο εγχείρημα.

Την περίοδο 1790-1830 οι λόγιοι του Έθνους συνέχισαν να είναι διαιρεμένοι σε δύο στρατόπεδα. Υπέρ της δημοτικής ήσαν οι Γρηγόριος Κωνσταντάς, (1758-1844) Δανιήλ Φιλιππίδης (1755-1832), Αθανάσιος Χριστόπουλος (1772-1847), Ιωάννης Βηλαράς

¹⁸. Χριστόδουλος Λέφας, *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών βιβλίων, εν Αθήναις 1942. Ειδικότερα στο κεφάλαιο: Παρέκβασις περί του γλωσσικού ζητήματος παρ' ημίν (σελ. 368-471). Εκτός του παραπάνω βιβλίου, οι πληροφορίες του παρόντος κεφαλαίου αντλήθηκαν και από τις παρακάτω γενικές μελέτες: Βιβλιοθήκη Εκπαιδευτικού Ομίλου 4, *Απολογία της Δημοτικής*, Αθήνα τυπογραφείο «Εστία», Αθήνα 1914 και ανατύπωση εκδόσεις «Κουλτούρα» Αθήνα 1978 (περιέχονται βιογραφίες των πρωταγωνιστών του γλωσσικού ζητήματος), Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι, *Σύντομος ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, «Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων», εν Αθήναις 1915, Γιάννη Κορδάτου, *Δημοτικισμός και Λογιοτατισμός*, εκδόσεις «Γκοβόστη» Αθήνα 1927, Σίμωνος Κατακουζινού, *Η Καθαρεύουσα είνε(sic) η εθνική κοινή γλώσσα μας*, τυπογραφείον περιοδικού «Ρομάντσο» Αθήνς 1935, Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, εκδότης «Λουκάτος» Αθήνα 1943, Γεωργίου Κουρμούλη, *Η επίσημος γλώσσα του έθνους*, Αθήναι 1948 (έκδοσις δευτέρα), Ιωάννου Αν. Παπαβασιλείου, *Η εθνική μας γλώσσα*, Αθήναι 1971, Δημητρίου Τομπαΐδη, *Επιτομή της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1980 (Α' έκδοση).

(1771-1823), Διονύσιος Σολωμός¹⁹ (1798-1857) κ.ά, ενώ στην πλευρά της αρχαϊκής οι Στέφανος Κομμητάς (1770-1830), Νεόφυτος Δούκας (1762-1845). Υπήρχε ακόμη μια μερίδα λογίων που δεχόταν την ύπαρξη μιας «ενδιάμεσης» γλώσσας. Οι σημαντικότεροι από αυτούς ήταν ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο Ρήγας Φεραίος (1757-1798), ο Ιακωβος-Ρίζος Νερουλός (1778-1849), ο Νικόδημος ο Αγιορείτης²⁰ (1749-1809), ο Αδ. Κοραΐς (1748-1833) και ο Παν. Κοδρικάς (1762-1827).

Ο Νικηφ. Θεοτόκης (1731-1800), ιεροκήρυκας στην Κέρκυρα αρχικά και εν συνεχεία αρχιεπίσκοπος Αστραχανίου και Χερσώνος και συγγραφέας του πρώτου επιστημονικού συγγράμματος φυσικής στην ελληνική γλώσσα, θεωρείται ο ιδρυτής της λεγόμενης «καθαρεύουσας», αφού αυτός ήταν που την ονομάτισε έτσι για πρώτη φορά.

Ο Κοραΐς στους προλόγους πολλών έργων του, όπως στα *Άτακτα* και στους *Στοχασμούς*, κατηγορούσε εξίσου τους αρχαϊστές και τους δημοτικιστές και πρότεινε τη χρησιμοποίηση της κοινής γλώσσας απαλλαγμένης από ξενικά στοιχεία. Τις αρχές του Κοραΐ ασπάστηκαν σύντομα πολλοί λόγιοι της εποχής όπως ο Δημήτριος Δάρβαρις (1757-1823), ο Άνθιμος Γαζής (1758-1828), ο Κωνσταντίνος Κούμας (1777-1836), ο Νεόφυτος Βάμβας (1770-1855), ο Κωνσταντίνος Κοκκινάκης (1781-1831) κ.ά. Κύριος εκφραστής της πολεμικής κατά των γλωσσικών απόψεων του Κοραΐ αναδείχθηκε ο Παναγιώτης Κοδρικάς.

Στις 15 Νοεμβρίου 1821 με τη «Νομική διάταξη της Ανατολικής χέρσου Ελλάδος»²¹ επικυρώθηκε η επικράτηση της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας του Κράτους και η χρησιμοποίησή της στα δημόσια έγγραφα αλλά και στα συγγράμματα των λογίων. Μετά από αυτήν την απόφαση η γλωσσική διαμάχη φάνηκε να κοπάζει. Το 1839, όμως, ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων (1780-1857) διατύπωνε την άποψη ότι η γλώσσα πρέπει να επιστρέψει στο αρχαϊκό ύφος. Με την πλευρά αυτή συντάσσονται ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (1798-1878), ο Παναγιώτης Σούτσος (1806-1868), ο Κωνσταντίνος Ασώπιος (1789-1872), ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος (; -1881), ο Δημήτριος Μαυροφρύδης (1826-1866), ο Φίλιππος Ιωάννου (; -1880), ο Κωνσταντίνος Κόντος (1834-1909) και ο Γεώργιος Μιστριώτης (1840-1916). Σε άλλο μήκος κύματος ο Δημήτριος Βερναρδάκης

¹⁹. Οι γλωσσικές απόψεις του εθνικού μας ποιητή εκφράζονται κυρίως στο πεζό του «Διάλογος» που γράφτηκε στη Ζάκυνθο το 1824 (βλέπε: Διονυσίου Σολωμού *Άπαντα ποιήματα και πεζά*, προλεγόμενα Μαρίνου Σιγούρου, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, εν Αθήναις 1977, σελ. 445-467).

²⁰. Οι γλωσσικές του απόψεις διατυπώνονται με σαφήνεια στο προοίμιο του έργου του *Πηδάλιον της νοητής νηός* (έκδοση «Ρηγόπουλος» 1998/1864 σελίδα λα'). Βλέπε σχετικά και Βασ. Βλ. Σφυρόερα: *Το «Νέον Μαρτυρολόγιον» του Νικοδήμου Αγιορείτη*, Επετηρίς της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, τόμος ιστ'/1996-2000, Αθήνα 2000, σελ. 336-359.

²¹. «Νομική διάταξη της Ανατολικής χέρσου Ελλάδος», τμήμα Α', κεφάλαιο πρώτο, άρθρο κστ.

(1833-1907), στο έργο του *Ψευδαπτικισμού έλεγχος* (1884), αποδέχεται τη δημοτική και πιστεύει ότι πρέπει να βαδίσουμε προς αυτή με αργά βήματα απαλλάσσοντάς την από στοιχεία της καθαρεύουσας²². Τον ίδιο χρόνο ο καθηγητής του Πανεπιστημίου, θεμελιωτής της γλωσσολογίας στην Ελλάδα και αγωνιστής στους κρητικούς απελευθερωτικούς αγώνες, Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις (1848-1941), διαφωνεί και με τον Κόντο και με το Βερναρδάκη και υποστηρίζει ότι η δημοτική γλώσσα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί λόγω της έλλειψης κανόνων.

Τα επόμενα χρόνια, με την εμφάνιση στο προσκήνιο του Ιωάννη Ψυχάρη (1854-1929) που μαζί με τον Αλέξανδρο Πάλλη (1851-1935) και τον Αργύρη Εφταλιώτη (1849-1923) τάχθηκαν επικεφαλής των δημοτικιστών, επικεντρώθηκε η διαμάχη μεταξύ καθαρεύουσας και δημοτικής. Ο «ψυχαρισμός» βρήκε μεγάλη ανταπόκριση στους κύκλους των λογοτεχνών, που είχαν βασικό χώρο έκφρασης το περιοδικό «Εστία» (1891-1894) με διευθυντή τον ποιητή Γεώργιο Δροσίνη (1859-1951). Στην «Εστία» έγραφαν σπουδαίοι λογοτέχνες, όπως ο Παλαμάς (1859-1943), ο Πολυλάς (1825-1896), ο Παπαδιαμάντης (1851-1911), ο Ξενόπουλος (1867-1951), ο Καρκαβίτσας (1865-1922) κ.ά. (όλοι στη δημοτική εκτός του Παπαδιαμάντη ο οποίος χρησιμοποιούσε μια προσωπική μικτή γλώσσα²³ πλούσια σε ιδιοματισμούς και ύφος επηρεασμένο από τη λειτουργική εκκλησιαστική γλώσσα). Αργότερα χρησιμοποιήθηκαν ως όργανα προβολής της δημοτικής και τα περιοδικά *Τέχνη*, *Κριτική* και *Νουμάς*. Από τους συνεργάτες του περιοδικού *Τέχνη* απέκτησαν οι δημοτικιστές το χαρακτηρισμό «μαλλιαροί» που τους συνοδεύει έκτοτε²⁴.

Στην αρχή του 20^{ου} αιώνα η γλωσσική διαμάχη έλαβε οξύτατη μορφή με αιματηρά γεγονότα που είχαν νεκρούς και τραυματίες. Το πρώτο ήταν Τα «Ευαγγελιακά» (1901) που εκδηλώθηκε ως αντίδραση των φοιτητών, υπό την ηγεσία του Μηστριώτη, στη μετάφραση του Ευαγγελίου στη δημοτική από τον Πάλλη, που έγινε με πρωτοβουλία της βασίλισσας Όλγας σε συνεννόηση με τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Προκόπιο. Αξιοσημείωτο είναι ότι μεταξύ των εξεγερμένων (την πλευρά των αρχαϊστών)

²². Για τη στάση του Βερναρδάκη απέναντι στο γλωσσικό ζήτημα βλεπε, Κ. Μ. Μιχαηλίδη, *Ο Βερναρδάκης και το γλωσσικό*, τυπογραφείο «Σεργιάδη» Αθήνα 1935 (ανατύπωση από το περιοδικό «Τα Νέα Γράμματα»).

²³. Για τη γλώσσα του Παπαδιαμάντη βλέπε ενδεικτικά: Κατερίνας Κώστιου, *Με τη γλωσσική χάρη του Αλέξ. Παπαδιαμάντη*, εφ. «η καθημερινή», 9.3.1997, σελ. 37 και Όλγας Σελλά, *Ο Παπαδιαμάντης είναι η γλώσσα του*, εφ. «η καθημερινή», 2.11.1997, σελ. 38.

²⁴. Βλέπε: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Παιδείας, *Δημοτικισμός η πορεία ενός αγώνα* (επιλογή κειμένων Αλέξης Δημαράς), σελ. 14.

βρίσκονταν και οι μετέπειτα πρωτεργάτες της επιβολής της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο, Δημήτρης Γληνός (1882-1943)²⁵ και Μανόλης Τριανταφυλλίδης (1883-1959)²⁶.

Δύο χρόνια μετά τα «Ευαγγελιακά»(1903) έλαβαν χώρα τα «Ορεστειακά» μεταφορμική την παράσταση στο Βασιλικό Θέατρο της τριλογίας της Ορέστειας του Αισχύλου σε μετάφραση στη δημοτική του Γεώργιου Σωτηριάδη (1852-1942).

Παρά ταύτα η δημοτική κατακτούσε μέρα με τη μέρα περισσότερο έδαφος. Ο γιατρός Φώτης Φωτιάδης (1849-1936) στο έργο του *Το γλωσσικό ζήτημα και η Εκπαιδευτική αναγέννηση* (1902) ήταν ο πρώτος που υποστήριξε την ανάγκη της εισαγωγής της δημοτικής στα σχολεία. Στη συνέχεια, το 1904, δημιουργήθηκε η βραχύβια εταιρία *Εθνική Γλώσσα* με μέλη της τους: Ανδρέα Καρκαβίτσα, Κώστα Χατζόπουλο (1868-1920), Ίωνα Δραγούμη (1878-1920), Ζαχαρία Παπαντωνίου (1877-1940), Μάρκο Τσιριμώκο (1872-1939) κá.

²⁵. Ο ίδιος ο Δημήτρης Γληνός σημειώνει χαρακτηριστικά αναφερόμενος στα γεγονότα: «Έγινε επαναστάτης της ιδέας και εκυλίσθην εις τους δρόμους ως όχλος και υψώθην ως φρουρός των πατρίων και του Πανεπιστημίου». Η πληροφορία είναι καταγραμμένη σε σημειώσεις που κρατούσε σε νεαρή ηλικία με τη μορφή ημερολογίου και τις οποίες παρουσίασε ο γιος του Ανδρέας Γληνός σε εκδήλωση αφιερωμένη στον πατέρα του που πραγματοποιήθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου του 1986 στο Πολιτιστικό Κέντρο «Δ. Γληνός» (βλέπε Ανδρέας Γληνός, *Από τον Μιστριώτη στον Λένιν* εφημ. Ριζοσπάστης, 12 Οχτώβρη 1986, σελ. 4-5). Τη συνειδητή του παρουσία στα «Ευαγγελιακά» υποδηλώνει και ο τίτλος «Από τον Μιστριώτη στον Λένιν» τον οποίον έδωσε σε αυτοβιογραφικό του κείμενο που είχε αρχίσει να σχεδιάζει το 1934-36 και δεν ολοκλήρωσε λόγω της έλευσης εν τω μεταξύ της δικτατορίας Μεταξά (βλέπε παραπάνω σημείωση 8 όπου και η παραπομπή και Τάσος Βουρνάς, *Από το Μιστριώτη στο Λένιν* εφημ. Αυγή, 9 Οκτωβρίου 1983, σελ. 8).

²⁶. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης αναφέρεται στα γεγονότα και στη συμμετοχή του σ' αυτά σε επιστολές του προς τον αδελφό του Ματθαίο/Μαθίο της 02.11.1901 και της 12.11.1901 (κυρίως στη δεύτερη). Σημειώνει χαρακτηριστικά: «...κατά δε την επέλασιν του ιππικού...ήμην εν Προπυλαίοις· έπειτα μετέβην και εις του Μητροπολίτου. Κατά την ρήξιν της Πέμπτης...ήμην εις του Πετρίτση την γωνίαν...ότε εγένετο η κηδεία των θυμάτων, ανέβην εις την στέγην και το αέτωμα του Πανεπιστημίου...» (Παν. Μουλλάς – Μαρία Βερτσώνη-Κοκόλη – Έφη Πέτκου (φιλολογική επιμέλεια), *Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Αλληλογραφία 1895-1959*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2001, επιστολές αρ. 8 και 9, σελ. 10-11). Σε λόγο του που ειπώθηκε στο φιλολογικό μνημόδουνο για τον Αλέξανδρο Πάλλη στις 27 Φεβρουαρίου ου 1937, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης ομολογεί, ότι πρωτοετής φοιτητής όντας, ήταν οπαδός της καθαρεύουσας και αναφέρεται στα Ευαγγελιακά χωρίς όμως να μνημονεύει την παρουσία του σ' αυτά (Μ. Τριανταφυλλίδη, *Μνημόσυνα Ψυχάρης, Πάλλη, Φωτιάδης*, Αθήνα 1939/1946, σελ. 25-27).

Ο σύντομος βίος της Εταιρείας έκλεισε το 1905 και στην αρχή της χρονιάς αυτής (1905) το περιοδικό *Νουμάς*, που μόλις πριν δύο χρόνια είχε αρχίσει να κυκλοφορεί από το Δημήτρη Ταγκόπουλο (1867-1926), προκηρύσσει διαγωνισμό για τη σύνταξη ενός «*Ρωμαϊκού αναγνωσματορίου*» με κριτική επιτροπή τους Ψυχάρη, Πάλλη και Παλαμά (αντικαταστάθηκε στη συνέχεια από τον Αργύρη Εφταλιώτη). Το νικητήριο *Αρφαβητάρι* του δάσκαλου Γεωργίου Καρατζά, όμως, δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ για σχολική χρήση²⁷.

Με τον Νόμο ΓΣΑ' εισάγεται μια γλωσσική καινοτομία προς την κατεύθυνση της δημοτικής, αφού ορίζεται μεν η καθαρεύουσα, ομαλή και απλή, επιτρεπόμενες όμως η χρησιμοποίηση και της γνήσιας δημώδους μόνον στα ποιήματα και τις παροιμίες²⁸. Χαρακτηριστική περίπτωση του κάπως νέου πνεύματος αποτελεί το «*αλφαβητάριον το αποτελεσθέν υπό της Αης Κριτικής Επιτροπείας ... υπό . Ανδρεάδη, . Κολοκοτσά και Χ. Παπαμάρκου*». Στο Αλφαβητάριο αυτό παραμένουν τα «*Ια*» και τα «*Ωά*» των παλαιότερων εγχειριδίων, παρουσιάζονται όμως αξιοπρόσεκτες καινοτομίες με την εισαγωγή λέξεων καθημερινής χρήσης, όπως γάτα και γατί αντί γαλή, νερό αντί ύδωρ, ψάρι αντί ιχθύς, σκύλος αντί κύων κ.ά. Είναι η πρώτη φορά που η Δημοτική γλώσσα, έστω και με τρόπο κάπως δυσδιάκριτο, μπαίνει στο Δημοτικό Σχολείο²⁹. Σημαντική συμβολή στην «αλλαγή» αυτή είχε ο Τυρναβίτης δάσκαλος Δημοσθένης Ανδρεάδης (1869-1952), ένας από τους συγγραφείς του αλφαβηταρίου, ο οποίος κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή του στο χώρο της συγγραφής των διδακτικών βιβλίων, όπου στη συνέχεια είχε σημαντικότερη παρουσία³⁰.

Την εφαρμογή, όμως, της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο με συστηματικό τρόπο έκανε πράξη ο Αλέξανδρος Δελμούζος (1880-1956) με τη συνδρομή του ιατρού Σαράτση. Το 1908 ίδρυσαν στο Βόλο το «Ανώτερον Δημοτικόν Παρθεναγωγείον Βόλου» με δαπάνες του δήμου. Εναντίον του Δελμούζου και των υπόλοιπων μελών του παρθεναγωγείου διατυπώθηκε κατηγορία για ανατρεπτικές ενέργειες «κατά της καθεστηκυίας κοινωνικής και κρατικής τάξεως». Η δίκη στο Κακουργιοδικείο Ναυπλίου

²⁷. «Το Αρφαβητάρι του Νουμά» κυκλοφόρησε στη μορφή βιβλίου μόλις το 1996 με εισαγωγή και σε επιμέλεια της Ευγενίας Κεφαλληνιάου από τις εκδόσεις «Παρασκήνιο».

²⁸. Χριστόδουλος Λέφας, σελ. 346.

²⁹. Τα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου άσκησαν δριμύτατη κριτική στο αλφαβητάρι αυτό και γενικότερα στα αναγνωστικά αυτής της περιόδου. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τη μελέτη της Πηνελόπης Δέλτα, *Τα αναγνωστικά μας*, που κυκλοφόρησε στο πλαίσιο των εκδόσεων του Εκπαιδευτικού Ομίλου με αριθμό 4 το 1913 από το τυπογραφείο της «Εστίας».

³⁰. Βλέπε: Μιχ. Λαφαζάνης, *Ο Τυρναβίτης δάσκαλος Δημοσθένης Ανδρεάδης (1869-1952) και τα αναγνωστικά του (πρόλογος: Χρίστος Τσολάκης)*, βιβλιοπωλείο «Γνώση», Λάρισα 1993.

διήρκεσε 12 μέρες (16-27 Απριλίου 1914) και κατέληξε στην αθώωση των κατηγορουμένων³¹.

Σημαντική στιγμή στην πορεία για την καθιέρωση της δημοτικής αποτελεί αναμφισβήτητα η ίδρυση του *Εκπαιδευτικού Ομίλου* το Μάιο του 1910 από σημαντικές προσωπικότητες των γραμμάτων της εποχής, όπως ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ο Βλάσης Γαβριηλίδης (1848-1920), ο Ίωνας Δραγούμης, ο Κωνσταντίνος Κατσίμπαλης (1868-1937), ο Αριστοτέλης Κουρτίδης (1858-1928), ο Λορέντζος Μαβίλης (1860-1912), ο Φώτης Φωτιάδης, ο Ανδρέας Καρκαβίτσας, ο Νίκος Καζαντζάκης (1882-1957), ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου (1876-1936) κ.ά. και ως σκοπός του ορίστηκε η ίδρυση ενός πρότυπου δημοτικού σχολείου στην Αθήνα και η σταδιακή αναμόρφωση της ελληνικής εκπαίδευσης³². Κατά του Εκπαιδευτικού Ομίλου στράφηκαν οι οπαδοί της καθαρεύουσας με άρθρα των καθηγητών του Πανεπιστημίου Ανδρέα Σκιά (1861-1922) και Γεωργίου Χατζιδάκι. Το τέλος του 1910, μάλιστα, συστάθηκε η «Επιτροπεία προς έννομον προστασίαν της εθνικής γλώσσης» με πρωτοβουλία του Μιστριώτη. Αλλά και οι οπαδοί του Ψυχάρη αντέδρασαν στον Εκπαιδευτικό Όμιλο με δύο δριμύτατα άρθρα στον «Νουμά» του Ψυχάρη και του Εφταλιώτη³³.

Το γλωσσικό ζήτημα προκάλεσε και θυελλώδεις συζητήσεις στη Βουλή. Η μεγάλη πλειονότητα των βουλευτών ήταν ταγμένη υπέρ της συνταγματικής κατοχύρωσης της καθαρεύουσας. Μόλις 19 βουλευτές υποστήριξαν τη δημοτική. Μεταξύ αυτών και ο ποιητής Λορέντζος Μαβίλης που η αγόρευση του έχει μείνει στην ιστορία³⁴. Η Βουλή

³¹. Για το εκπαιδευτικό έργο στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο (Βόλου) βλέπε: Α. Δελμούζου, *Τρία χρόνια δάσκαλος-πως πήρα τα παιδιά*, Βιβλιοθήκη Εκπαιδευτικού Ομίλου 2, Αθήνα τυπογραφείο «Εστία», 1913, του ίδιου *Το κρυφό σχολειό 1908-1911*, έκδοση του Γαλλικού Ινστιτούτου, Αθήνα 1950, του ίδιου, *Σαν παραμύθι*, Αθήνα τυπογραφείο «Εστία», 1911 (Γραπτή απολογία Α. Δελμούζου στην κατηγορία του εφέτη Τ. Αμπελά για το σχολειό του Βόλου).

³². Για την πορεία και τη εν γένει δράση του Εκπαιδευτικού Ομίλου βλέπε: Μάρκου Τσιριμιώκου, *Ιστορία του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, Αθήνα 1927, Δημήτρης Φ. Χαραλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*, εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987, Δημήτριος Α. Σκρέτας, *«Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος» και η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή των μαθητών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης*, εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2000.

³³. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος κράτησε κριτική στάση απέναντι στον «ψυχαρισμό». Βλέπε ενδεικτικά: Μ. Τριανταφυλλίδη, *Μνημόσυνα Ψυχάρης, Πάλλης, Φωτιάδης*, Αθήνα 1939/1946, σελ. 3-23, όπου δημοσιεύεται λόγος του που εκφωνήθηκε στις 3 Νοεμβρίου του 1929 στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

³⁴. Τότε ειπώθηκε (26 Φεβρουαρίου 1911) η πολύ γνωστή φράση: «*Χυδαία γλώσσα δεν υπάρχει· υπάρχουν χυδαίοι άνθρωποι, και υπάρχουν πολλοί χυδαίοι άνθρωποι ομιλούντες την*

ψήφισε τελικά στις 28 Φεβρουαρίου και στις 23 Μαΐου 1911 (επί πρωθυπουργίας Ελ. Βενιζέλου) τα διατάγματα για τη γλώσσα των Αγίων Γραφών και για την επίσημη γλώσσα του κράτους σημειώνοντας μεταξύ των άλλων: «*το κείμενον των Αγίων Γραφών τηρείται αναλλοίωτον· η εις άλλον γλωσσικόν τύπον απόδοσις τούτου, άνευ της προηγουμένης εγκρίσεως και της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, απολύτως απαγορεύεται* (άρθρο 2). *Επίσημος γλώσσα του Κράτους είναι εκείνη, εις την οποίαν συντάσσονται το πολίτευμα και της Ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα· πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις απαγορεύεται* (άρθρο 107)»³⁵.

2.2. Τα προηγηθέντα της μεταρρύθμισης

Η δεσμευτική διάταξη του Συντάγματος περί γλώσσας εμπόδιζε τον Εκπαιδευτικό Όμιλο να πραγματοποιήσει το βασικό του στόχο, την ίδρυση δηλαδή του πρότυπου σχολείου, και τον ανάγκασε να περιοριστεί στη διάδοση μόνο της γλώσσας στην κοινή γνώμη μέσα από δημοσιευμένα άρθρα και μελέτες των Γληνού, Τριανταφυλλίδη και Δελμούζου. Άρχισε, έτσι, να δημιουργείται ισχυρό ρεύμα προς τη δημοτική.

Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1913, που συντάχθηκαν από τον υπουργό Ι. Τσιριμώκο με τη συνεργασία του Γληνού (Κατά βάσιν) και του Δελμούζου, ενταγμένα και αυτά στο πλαίσιο του ΓΣΑ' νόμου, δεν τόλμησαν να προτείνουν την εισαγωγή της δημοτικής στο σχολείο, η αρμόδια Κοινοβουλευτική επιτροπή, όμως, πρότεινε στην έκθεση που υπέβαλε στη Βουλή, να γίνεται η διδασκαλία των πρώτων τεσσάρων ετών του δημοτικού με λέξεις κοινής χρήσεως και απλής γλώσσας για να γίνει σταδιακά η μετάβαση προς την καθαρεύουσα. Στο πλαίσιο των διατάξεων των νέων νόμων (83/1913 και 336 και 563/1914) επιτράπηκε, εξ ανάγκης, η χρησιμοποίηση των παλαιότερων αναγνωστικών (1895)³⁶, ενώ εξεδόθη μία νέα σειρά αλφαβηταρίων από τα οποία ξεχωρίζουμε το αλφαβητάρι του Δημοσθένους Ανδρεάδη³⁷. Σ' αυτό εγκαταλείπονται τα

καθαρεύουσας» («Εθνικός Κήρυξ», Αι αγορεύσεις του ελληνικού κοινοβουλίου, εκδόσεις «Εθνικού Κήρυκος», περίοδος Β', τόμος Α', Αθήναι 1956, σελ. 424).

³⁵. Για τις συζητήσεις στη βουλή Βλέπε παραπάνω «Εθνικός Κήρυξ», Αι αγορεύσεις του ελληνικού κοινοβουλίου κλπ, σελ. 403 («Η γλώσσα του Ευαγγελίου») και 407-444 («Το γλωσσικόν»).

³⁶. *Δελτίον του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως*, έτος πρώτον, τεύχη Γ' και Δ'/Μάρτιος -Απρίλιος 1916, σελ. 383-388.

³⁷. Ο Αλέξης Δημαράς θεωρεί το αλφαβητάρι αυτό ως το δεύτερο αλφαβητάρι του κράτους (Αλέξης Δημαράς-επιμέλεια, *Το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο*, Ερμής 1976/Α' έκδοση, σελ. κα') σε συνέχεια του αλφαβηταρίου της Επιτροπείας. Όμως πρόκειται για ένα από τα «προσωπικά» αλφαβητάρια που κυκλοφόρησαν με βάση το αναθεωρημένο ΓΣΑ' νόμο τα οποία το κράτος απλώς ενέκρινε.

«*Ια*» και τα «*Ωά*» και ξεκινά με τις λέξεις, *γάτα, γιατί* και *ζώα* και σχεδόν ισορροπεί ανάμεσα σε λέξεις καθημερινής χρήσεως και καθαρεύουσας, όπως π.χ. ...*Όταν κοπή κανείς με μαχαίρι, χύνεται αίμα: το αίμα μας είναι κόκκινον και θερμόν...οι ψύλλοι και ο κώνωψ ροφώσι το αίμα μας...* (σελίδα 17) ή ...*Μια τριανταφυλλιά άγρια με κλαδιά, με αγκάθια, με τριανταφυλλάκια εις το φράκτη του αμπελιού - τα τζίτζικια τζίτζιρίζουν...*(σελίδα 40). Στις εξελίξεις αυτές σημαντική υπήρξε η συμβολή του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ο οποίος, μέσω του Δελτίου το οποίο εξέδιδε, ο Μ. Τριανταφυλλίδης, μάλιστα, είχε ταχθεί με σαφή τρόπο μέσα από το Δελτίο του Ομίλου, του οποίου από το 1913 είχε τη γλωσσική επιμέλεια, υπέρ της κατάργησης των τόνων υιοθετώντας ένα μονοτονικό σύστημα γραφής που έτεινε προς το ατονικό, χωρίς να αποκλείει (κάπου στο μέλλον) και τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου³⁸. Οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του 1913 συνδέονται από τους περισσότερους μελετητές της ιστορίας της παιδείας με την μεταρρύθμιση του 1917 η οποία θεωρείται ως η κατάληξη, ουσιαστικά, εκείνης της προσπάθειας που προηγήθηκε και η οποία αποτελεί επί της ουσίας την πραγματική μεταρρύθμιση. Η τελευταία αυτή παρατήρηση, δείχνει ότι η ακτινοβολία της «μεταρρύθμισης» του 1917 υπήρξε τόσο ισχυρή που ξεπέρασε αυτό καθ' αυτό το γεγονός, το οποίο νηφάλια εξεταζόμενο δεν ήταν τίποτα περισσότερο από μία φάση μια «πραγματικής» μεταρρύθμισης σε εξέλιξη.

2.3. Βιβλιογραφική επισκόπηση

Όπως μνημονεύσαμε ήδη από τον πρόλογο, οι αναφορές στην μεταρρύθμιση είναι περισσότερες από τις αντίστοιχες σε οποιοδήποτε άλλο γεγονός στο χώρο της εκπαίδευσης στην διάρκεια της ζωής του Νέου Ελληνικού Κράτους. Θα αναφερθούμε βεβαίως στις βιβλιογραφικές αναφορές που καταγράφηκαν μετά τον πόλεμο, μετά δηλαδή τον θάνατο των πρωταγωνιστών, όταν άρχισε να επικρατεί μια σχετική νηφαλιότητα στο χώρο των ασχολουμένων με τα εκπαιδευτικά ζητήματα. Εξ άλλου με τις αντιδράσεις της εκπαιδευτικής κοινότητας κατά την εποχή που διαδραματίζονταν οι εξελίξεις θα ασχοληθούμε σε ολόκληρο το δεύτερο μέρος της εργασίας μας.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι αυτοτελείς εργασίες με αποκλειστικό αντικείμενο τα αναγνωστικά του 1917 είναι ελάχιστες, γι' αυτό στην επισκόπηση αυτή θα περιλάβουμε κυρίως γενικότερες μελέτες με εκτενή η λιγότερο εκτενή αναφορά στην περίοδο αυτή. Στην παρουσίαση θα επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας κυρίως στα πραγματολογικά

³⁸. Μ. Τριανταφυλλίδης, *Η ορθογραφία μας*, Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου αρ. 3/1913, σελίδες 28 έως 195. Για το θέμα των τόνων βλέπε ειδικότερα στις σελ. 78-83 και κυρίως στη σελ. 121. Για το λατινικό αλφάβητο στις σελ. 89-90 και σημ. 112 καθώς και σελ. 114.

στοιχεία που περιλαμβάνονται στα δημοσιεύματα και όχι σε ζητήματα στο επίπεδο της γλώσσας και της ιδεολογίας που κυρίως απασχολούν τους μελετητές. Τη μερίδα του λέοντος των σχετικών δημοσιευμάτων, πάντως, καταλαμβάνουν τα αναφερόμενα στα δύο ιδιαίτερα προβεβλημένα εγχειρίδια: στο Αλφαβητάριο της Συντακτικής Επιτροπής και στα Ψηλά Βουνά, τα υπόλοιπα θα λέγαμε ότι σχεδόν απουσιάζουν από τα ειδικά ερευνητικά ενδιαφέροντα των μελετητών.

Η πρώτη μελέτη με αποκλειστικό περιεχόμενο τα αναγνωστικά της δημοτικής οφείλεται στον **Αλέξη Δημαρά** (1932-2012), ο οποίος το 1972 (πρώτη έκδοση) επιμελήθηκε την έκδοση του βιβλίου με τον τίτλο: *«Το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο»*, από τις εκδόσεις «Ερμής». Στην έκδοση αναδημοσιεύεται το πλήρες κείμενο του Αλφαβηταρίου με την ίδια σελιδαρίθμηση (σ.σ. 1-80) και το πλήρες κείμενο των οδηγιών για τον δάσκαλο με βάση το βιβλίο του δασκάλου, ενώ στο τέλος καταχωρούνται σύντομα αποσπάσματα από την «Έκθεση της Επιτροπείας» και της απάντησης του

Τριανταφυλλίδη από τη μελέτη του «Πριν καούν³⁹». Η συμβολή του Δημαρά περιλαμβάνεται στην εισαγωγή που καλύπτει τις σελίδες ε'-μστ', στις οποίες, αρχικά, καταχωρεί χρονολόγιο που συνδέεται με το περιβάλλον και την εποχή που συντάχθηκε και κυκλοφόρησε το Αλφαβητάριο, ενώ στη συνέχεια κάνει ιστορική αναδρομή με βασικό άξονα αναφοράς τα αναγνωστικά της περιόδου της Μεταρρύθμισης. Στη συνέχεια καταχωρεί σύντομα βιογραφικά των συντελεστών του Αλφαβηταρίου, Ανδρεάδη, Δελμούζου, Νιρβάνα, Παπαντωνίου, Τριανταφυλλίδη, καθώς επίσης και του εικονογράφου και κορυφαίου ζωγράφου Κωνσταντίνου Μαλέα. Ακολουθώντας σχολιάζει το περιεχόμενο και τον γλωσσικό χαρακτήρα του βιβλίου για να αποφανθεί πως μαζί με τα «Ψηλά Βουνά», το Αλφαβητάρι *«πρέπει να πάρει τη θέση του ανάμεσα στα βιβλία που προσφέρουμε στα ελληνόπουλα, προσπαθώντας να τα κάνουμε να διατηρήσουν την*

αξιοπρέπεια και την προσωπικότητά τους, και να αγαπήσουν τον τόπο τους» (σελ. μστ'⁴⁰). Παράλληλα με τις κριτικές αξιολογήσεις, καταγράφει και πραγματολογικά στοιχεία που αφορούν στις διαδικασίες και τη διαδρομή του «Αλφαβηταρίου με τον Ήλιο». Αν και μεσολάβησαν σαράντα (40) χρόνια ανάμεσα στην πρώτη έκδοση του βιβλίου (1972) και την έκδοση του 2012, και το διάστημα αυτό ζούσε και είχε πληθωρική παρουσία ο

³⁹. Το βιβλίο επανεκδόθηκε το 1976 με μοναδική αλλαγή την προσθήκη των συνοπτικών οδηγιών που περιείχε το Αλφαβητάριο για τους μαθητές (σελ. 121-123). Η έκδοση αυτή του 1976 έκτοτε και χωρίς καμία αλλαγή έκανε συνεχείς ανατυπώσεις μέχρι το 2012 (τελευταία;), τον χρόνο του θανάτου του Αλ. Δημαρά.

⁴⁰. Στις παραπομπές χρησιμοποιούμε την έκδοση του 1976, ενώ πρέπει να σημειώσουμε ότι μέχρι την υπ' αρ. 120 σελίδα, η σελιδαρίθμηση είναι η ίδια και στις πριν το 1976 εκδόσεις και στις μετά.

συγγραφέας ως ιστορικός της παιδείας, δεν επέφερε καμία απολύτως αλλαγή στο περιεχόμενο, παρ' ότι κατά το διάστημα αυτό κυκλοφόρησαν ένα πλήθος μελέτες με πλείστες (όπως έχουμε σημειώσει) αναφορές στην περίοδο αυτή και ειδικά στο Αλφαβητάριο της Συντακτικής Επιτροπής. Εντοπίζουμε λοιπόν κάποια σφάλματα στις πληροφορίες που περιέχονται στη μελέτη τις κυριότερες από τις οποίες και όσες αφορούν στο «Αλφαβητάριο» οφείλουμε να επισημάνουμε. Αναφέρεται συγκεκριμένα ότι το αλφαβητάριο του Ανδρεάδη «Πουλιά και Παιδιά» είναι η συνέχεια του αλφαβηταρίου της επιτροπής (σελ. κθ'), πρόκειται, όμως για ένα αλφαβητάριο που δεν έχει σχέση με την επιτροπή αλλά κυκλοφόρησε αποκλειστικά ως αλφαβητάριο του . Ανδρεάδη. Το δεύτερο μέρος του αλφαβηταρίου της Συντακτικής Επιτροπής κυκλοφόρησε το 1929 (1^η έκδοση) με τη αναγραφή όλων των μελών εκτός του Μαλέα, τον οποίο αντικατέστησε στο εικονογραφικό σκέλος ο Φώτης Κόντογλου⁴¹. Ο όρος επίσης «Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση» δεν είναι αποδεκτός σήμερα πού χρησιμοποιεί ο συγγραφέας (σελ. λ), αφού η μεταρρύθμιση του 1917 δεν περιλαμβάνεται τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 20^{ου} αιώνα και θεωρείται απλώς ως συμπληρωματική διαδικασία της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1913, που αφορά αποκλειστικά και μόνο στον γλωσσικό τομέα⁴².

Πολύ σημαντικό ρόλο στην αντίληψη που διαμορφώθηκε στη κοινή γνώμη ευρύτερα αλλά και ειδικότερα στον χώρο της εκπαίδευσης, σ' ό τι αφορά στα διδακτικά βιβλία, έπαιξε το βιβλίο της **Άνας Φραγκουδάκη** για τα αναγνωστικά του δημοτικού που κυκλοφόρησε το 1978⁴³. Στο μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου αυτού ασκείται δριμύτατη κριτική στα αναγνωστικά του δημοτικού της περιόδου 1955-1978⁴⁴ σε αντιδιαστολή προς τα αναγνωστικά του Μεσοπολέμου στο επίπεδο της ιδεολογίας και, κυρίως, στο βαθμό που τα αναγνωστικά των περιόδων αυτών προβάλλουν το τρίπτυχο: Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια. Το συγκεκριμένο βιβλίο θα μπορούσαμε να πούμε ότι κινείται στα όρια της επιστημονικής μελέτης, αφού χρησιμοποιεί κατά κόρον τους όρους: καλύτερο-χειρότερο, μικρότερο-μεγαλύτερο, ψεύδος-αλήθεια με κριτήριο μια αφετηριακή προσωπική ιδεολογία. Λεπτομερέστερα και σ' ό τι αφορά στο ζήτημα που μας ενδιαφέρει, δηλαδή στα πραγματολογικά στοιχεία που παρέχει για τα αναγνωστικά της δημοτικής της

⁴¹. Βλέπε Παράρτημα (1), εικ. 1

⁴². Μπουζάκης, Σ. (2007), σελ. 39-72, Κυπριανός, Π. (2004), σελ. 224-225. Και ο ίδιος ο Αλ. Δημαράς, στο ελάχιστο μεταγενέστερο (1973/1974), δίτομο έργο του, «Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε», θεωρεί ότι ουσιαστικά δεν πρόκειται για μεταρρύθμιση, αφού «*ότι χτίζει είναι κυρίως σχετικό με τη σχολική γλώσσα και τα διδακτικά βιβλία του δημοτικού*» (Δημαράς, 1990, σελ. μ')

⁴³. Φραγκουδάκη, Α. (1979).

⁴⁴. Για την εικόνα της οικογένειας στα αναγνωστικά αυτής της περιόδου βλέπε: Γεωργίου-Νίλσεν, Μ. (1980), σελ. 27-96.

συγκεκριμένης περιόδου που μελετούμε (1917-1920) εξετάζονται, ουσιαστικά, μόνο δύο αναγνωστικά, το αλφαβητάριο της Επιτροπής και τα Ψηλά Βουνά εντοπίζονται δε κάποιες ελλείψεις και ανακρίβειες τις οποίες και σημειώνουμε⁴⁵. Κατ' αρχήν σε χρονολογικά ζητήματα διαπιστώνουμε ασυμφωνίες και αντιφάσεις π.χ. Η πρώτη έκδοση του αλφαβηταρίου της Συντακτικής Επιτροπής εμφανίζεται αλλού ως έκδοση του 1919 (σελ. 140, σελ. 234), που είναι το ορθό και αλλού του 1917 (σελ. 142), ενώ τα Ψηλά Βουνά αλλού έκδοση του 1917 (σελ. 234) και αλλού έκδοση του 1919(σελ. 142), ενώ η χρονολογία της πρώτης έκδοσης είναι το 1918 όπως αναγράφεται στο εξώφυλλο και στη σελίδα τίτλου του εγχειριδίου, όπου σημειώνονται και η εγκριτική απόφαση (αρ. 4120/21 Οκτ. 1918) και η άδεια κυκλοφορίας (αρ. 236/21 Δεκ. 1918⁴⁶). Δεν μνημονεύονται επίσης από τη συγγραφές οι μικρές αλλά αξιοσημείωτες διαφορές ανάμεσα στις (πανομοιότυπες) δύο πρώτες εκδόσεις (1918-1919) και στην τρίτη⁴⁷ (1920), καταγράφεται δε ως εικονογράφος (και) των Ψηλών Βουνώνο Κ. Μαλέας (σελ. 234),ενώ οι εικόνες (αυτών των πρώτων εκδόσεων) ανήκουν στον Π. Ρούμπο και στον Ζ. Παπαντωνίου⁴⁸. Σημειώνει ακόμη ότι και τα Ψηλά Βουνά (όπως και το Αλφαβητάριο) γράφτηκαν από τη Συντακτική Επιτροπή με κύριο υπεύθυνο τον Δελμούζο (σελ. 179). Στην πραγματικότητα το βιβλίο τα Ψηλά Βουνά γράφτηκε αποκλειστικά από τον Ζαχαρία Παπαντωνίου στον οποίο και ανατέθηκε η συγγραφή μετά την άρνηση του Σπύρου Μελά στον οποίο είχε αρχικά απευθυνθεί η επιτροπή. Στον Δελμούζο πιθανότατα οφείλονται οι διορθώσεις (επί το συντηρητικότερον) που εμφανίζονται στην Τρίτη έκδοση του βιβλίου⁴⁹, ενώ θα υπήρξε, ασφαλώς, γλωσσική θεώρηση του κειμένου από τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Τέλος ελλιπής είναι και ο κατάλογος των βιβλίων της δημοτικής που καταχωρείται (σελ. 234-235), συγκεκριμένα απουσιάζουν από τον κατάλογο το Αναγνωστικό της Β' Δημοτικού του Αρ. Κουρτίδη και η ειδική έκδοση του Αλφαβηταρίου της Συντακτικής Επιτροπής για το δάσκαλο.

⁴⁵. Μπορεί να υπάρξει η παρατήρηση ότι δεν έχουν μεγάλη σημασία οι λεπτομέρειες, σε σχέση με τα πολύ σοβαρότερα ιδεολογικά ζητήματα, πρέπει, όμως, να ληφθεί υπ' όψη ότι στόχος της εργασίας μας είναι να δημιουργήσουμε ένα ακριβές πλαίσιο καταγραφής των βιβλίων του γλωσσικού μαθήματος της περιόδου 1917-1920, διότι οι πολλές και πολλές φορές επιπόλαιες και πρόχειρες αναφορές έχουν στην πραγματικότητα διαμορφώσει ασάφειες και εσφαλμένες αντιλήψεις.

⁴⁶. Παράρτημα (1), εικ. 2.

⁴⁷. Η διαφοροποίηση της τρίτης έκδοσης έγινε αντικείμενο σχολιασμού από την Γαλάτεια Καζαντζάκη, όπως θα δούμε όταν εξετάζουμε ειδικά το συγκεκριμένο αναγνωστικό.

⁴⁸. Παράρτημα (1), εικ. 2.

⁴⁹. Στις επεμβάσεις αυτές θα αναφερθούμε εκτενώς όταν εξετάζουμε το αναγνωστικό στο Πρώτο Μέρος της εργασίας μας.

Στη μελέτη της Δήμητρας Μακρυνιώτη⁵⁰ εξετάζεται γενικώς η παρουσία του παιδιού στα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού κατά την περίοδο 1834-1919⁵¹, με πολύ μικρές αναφορές στην περίοδο 1917-1920. Συγκεκριμένα κάνει μια σχετικώς πλήρη καταγραφή των αναγνωστικών της περιόδου 1917-1920⁵² (σελ. 63), ενώ χρησιμοποιεί το περιεχόμενο τριών εγχειριδίων⁵³ για τις ανάγκες της έρευνάς της, χωρίς, όμως, καμία διάκριση ή αντιστοίχιση ως προς το περιεχόμενο (εκτός του γλωσσικού) με τα αναγνωστικά άλλων περιόδων.

Η Ευαγγελία Κοκκίνη στο δεύτερο μέρος μελέτης της, της οποίας το πρώτο μέρος είναι αφιερωμένο στον Δημήτρη Γληνό, εξετάζει εν συντομία τα αναγνωστικά της περιόδου 1910-1917⁵⁴. Στο τμήμα του βιβλίου που αφορά στα αναγνωστικά διαχωρίζει την περίοδο 1919-1917 από την περίοδο 1917-1920 και αντιδιαστέλει το περιεχόμενο των αναγνωστικών της πρώτης περιόδου προς το αντίστοιχο της δεύτερης περιόδου ως προς το τρίπτυχο Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια, με οδηγό το βιβλίο της Άννας Φραγκουδάκη, με τα βιβλία της περιόδου 1910-1917 να παίρνουν τη θέση των βιβλίων της περιόδου 1954-1978, σε απόλυτη αντιστοιχία. Στη σύντομη ανάλυση εξετάζει επί πλέον και την εικόνα του παιδιού στα αναγνωστικά των δύο περιόδων⁵⁵, όπου και αφιερώνει δύο σελίδες (60-61). Θα ολοκληρώσουμε την αναφορά μας στο βιβλίο της Ευ. Κοκκίνη με την παρατήρηση, ότι και στον κατάλογο των αναγνωστικών του 1917 που περιλαμβάνεται σ' αυτό (σελ. 56-57) παραλείπονται δύο εγχειρίδια: το Αλφαβητάριο της Επιτροπής για τον δάσκαλο και α' μέρος του αλφαβηταρίου του Ε. Παπαμιχαήλ.

Ο Δημήτριος Νταφούλης⁵⁶ εξετάζει το θρησκευτικό και διδακτικό στοιχείο στα αναγνωστικά της περιόδου 1900-1940 τα οποία αντιμετωπίζει ως μία ενότητα. Ο συγγραφέας αντιμετωπίζει θετικά το δίπτυχο θρησκεία-πατρίδα που εντοπίζει στα

⁵⁰. Μακρυνιώτη, . (1986).

⁵¹. Είναι δυσερμήνευτη η επιλογή της να θέσει ως χρονικό όριο της μελέτης της το 1919 και όχι το 1920.

⁵². Δεν αναφέρει μόνο το Αλφαβητάριο της Συντακτικής Επιτροπής (1919) που προοριζόταν για τον δάσκαλο. Είναι πάντως αξιοσημείωτο ότι, παρά τη ισχνότατη αναφορά στα αναγνωστικά της περιόδου αυτής, είναι η μόνη περίοδος της οποίας καταγράφει το σύνολο των εγκριθέντων αναγνωστικών.

⁵³. Χρησιμοποιεί τα εξής εγχειρίδια: α) Το αλφαβητάριο της Συντ. Επιτροπής και τα δύο αλφαβητάρια του Παπαμιχαήλ (α' και β' μέρος). Χρησιμοποιεί και δύο αναγνωστικά της Γαλάτειας Καζαντζάκη, αλλά της προηγούμενης από το 1917 περιόδου (1914-1918).

⁵⁴. Κοκκίνη, Ευ. (1989), σελ. 43-75.

⁵⁵. Ασφαλώς στην συμπληρωματική αυτή επιλογή θα έπαιξε ρόλο το βιβλίο της Δημ. Μακρυνιώτη, που είχε κυκλοφορήσει μόλις πριν τρία χρόνια.

⁵⁶. Νταφούλης, . (1995).

αναγνωστικά αυτά, και μάλιστα ιδιαίτερα στα αναγνωστικά της περιόδου του Μεσοπολέμου⁵⁷ και θεωρεί την ύπαρξη και καλλιέργειά του ως αναγκαία στοιχεία στη συγγραφή των αναγνωστικών βιβλίων⁵⁸. Σ' ότι αφορά στα αγνωστικά της περιόδου που εξετάζουμε κάνει λίγες αποκλειστικές αναφορές, στις οποίες είναι εμφανής αν και όχι ρητή αρνητική κριτική (σελ. 16 και 16/σημ. 7). Μεταξύ των αναγνωστικών που χρησιμοποίησε στην έρευνά του ο Νταφούλης, περιλαμβάνονται από την περίοδο 1917-1920 τρία εγχειρίδια, τα: *Αλφαβητάριο με τον ήλιο*, *Τα ψηλά βουνά* και *Στα παλιά χρόνια* (σελ. 11-12).

Ο Τάσος Βολτής⁵⁹, σε ένα βιβλίο του που περισσότερο έχει τον χαρακτήρα φωτογραφικού άλμπουμ και με ασάφειες στον προσδιορισμό του ακριβούς αντικειμένου του, ασχολείται σε αρκετά σημεία με τα αναγνωστικά της δημοτικής, ενώ περιέχει και κατάλογο των αναγνωστικών (σελ. 59) με σφάλματα, όμως, και ελλείψεις. Στα λίγα αναγνωστικά που εξετάζει ιδιαίτερος, περιλαμβάνει τα δύο προβεβλημένα αναγνωστικά της περιόδου, το *Αλφαβητάριο με τον ήλιο* (σελ. 171-177) και τα *Ψηλά βουνά* (σελ. 386-392). Και τα δύο τα αντιμετωπίζει εξαιρετικά θετικά και τα θεωρεί εγχειρίδια-πρότυπα. Ειδικότερα στο αναγνωστικό *Τα ψηλά βουνά* εκτιμά ότι μέσα από τα κείμενα που περιλαμβάνει, μεταφέρεται στα παιδιά η γνήσια ελληνική παράδοση και με τρόπο ζωντανό τα στοιχεία τη οικογένειας, της πατρίδας και της θρησκείας. Θεωρεί ότι το συγκεκριμένο αναγνωστικό είναι το καλύτερο από όσα έχουν εγκριθεί μέχρι σήμερα (σελ. 389), συμπορευόμενος απολύτως στο σημείο αυτό με την Άννα Φραγκουδάκη, η οποία, όμως, οδηγείται σε ανάλογη εκτίμηση μέσα από μια τελείως διαφορετική οπτική (Φραγκοδάκη, Α. 1979, σελ. 130).

⁵⁷. Σε αντίθεση προς την Άννα Φραγκουδάκη, η οποία διαπιστώνει ότι τόσο το θρησκευτικό, όσο και το πατριωτικό στοιχείο εμφανίζονται σε πολύ μικρή συχνότητα (Φραγκουδάκη, Α. (1979), σελ. 152, 156).

⁵⁸. Βλέπε παραπάνω, σελ. 21-26 και 113-129.

⁵⁹. Βολτής, Τ. (1997)

2.4. Τα αναγνωστικά της Δημοτικής

Όπως ήδη έχουμε επισημάνει ένα από τα πρώτα διατάγματα που ψήφισε η Προσωρινή Κυβέρνηση ήταν η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο με το διάταγμα 2585 (11 Μαΐου 1917). Αξίζει να σημειώσουμε ότι «Σύμβουλος επί της Δημοσίας Εκπαιδύσεως» ήταν ο Γεώργιος Αβέρωφ, αλλά το νομοσχέδιο ήταν έργο του Γληνού⁶⁰. Όταν δε η Κυβέρνηση εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, η χρήση της δημοτικής επεκτάθηκε σε όλη τη χώρα. Αρχικά με το αναγκαστικό βασιλικό διάταγμα του 1917 που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 138Α / 11.7.1917 (βλ. παράρτημα Ι) και το οποίο κυρώθηκε στη συνέχεια με τον υπ' αριθμόν 827 νόμο που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 188Α / 5.9.1917 (βλ. παράρτημα Ι). Στο άρθρο 2 του νόμου 827 προβλέπεται ότι « *Εις τας τέσσαρας κατωτέρας τάξεις του δημοτικού σχολείου ουδενός άλλου βιβλίου γίνεται χρήσις, πλην του αναγνωστικού, όπερ οφείλει να είνε γεγραμμένον εις την κοινήν ομιλουμένην δημοτικήν γλώσσαν, απηλλαγμένην παντός αρχαϊσμού και ιδιωτισμού· εις δε τας ανωτέρας τάξεις δύνανται να εισαχθώσι κατ' απόφασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου και βοηθητικά τινα βιβλία προς εμπέδωσιν της διδασκαλίας, γεγραμμένα εις οίαν και τα αναγνωστικά των τεσσάρως πρώτων τάξεων γλώσσαν, και το κείμενον της Καινής Διαθήκης εν πρωτοτύπω· περί δε της γλώσσης εις την οποίαν θα είναι γεγραμμένα τα αναγνωστικά των δύο ανώτερων τάξεων του δημοτικού σχολείου από του σχολικού έτους 1918 – 1919, αποφασίζει το εκπαιδευτικόν συμβούλιον. ...*». Ο νόμος 827 συμπληρώθηκε με το νόμο 1332 που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 89 Α / 24.4.1918 και ολοκληρώθηκε με το νόμο 1332 που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 106 Α / 15.5.1918 στον οποίο, σύμφωνα με το προοίμιο, « *Κωδικοποιούνται αι διατάξεις των νόμων 827 (1917) και 1332 (1918) «περί διδακτικών βιβλίων» εις εν ενιαίον κείμενον νόμου υπό τον αριθμόν 1332...*». (βλ. παράρτημα Ι)

Αν και το όλο εγχείρημα ήταν πολύ ριψοκίνδυνο για το δημοτικισμό, καθώς έγινε με βίβαιο τρόπο εν μέσω στρατιωτικών επιχειρήσεων, μέσα στη δίνη κοινωνικής αστάθειας και έντονης πολιτικής διαμάχης, είχε σημαντικά αποτελέσματα, γιατί η δημοτική «πάτησε πόδι» πλέον στο σχολείο. Σ' αυτό συνέβαλε σημαντικά και η κατάληψη των καίριων θέσεων στη διοίκηση της εκπαίδευσης από τους ηγέτες του δημοτικισμού. Εκτός από το Γληνό, που έγινε γενικός γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας, ο Δελμούζος και

⁶⁰. Τάσος Βουρνάς, *Δημήτρης Γληνός- Ο δάσκαλος του Γένους*, Αθήνα, 1960, σελ. 38, Π. Παπαγεωργίου, *Η μορφή του Γληνού*, Αθήνα 1960, σελ. 9 και Αλέξης Δημαράς (επιμέλεια), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τόμος Β*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1990, σελ. 121. Για τη δράση του Γληνού στη Θεσσαλονίκη, βλέπε στο, Γιώργος Γάτος, *41 γράμματα του Γληνού στο Δελμούζο*, «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα 2003.

ο Τριανταφυλλίδης ορίστηκαν ανώτεροι επόπτες της δημοτικής εκπαίδευσης, θέση από την οποία εργάστηκαν εντατικά για το «διαφωτισμό των δημοδιδασκάλων» που ήταν «οι κύριοι φορείς της μεταρρύθμισης», όπως παρατηρεί ο Κ. Σωτηρίου⁶¹. Οργάνωσαν συνέδρια δασκάλων και επιθεωρητών⁶², έκαναν διαλέξεις, δημοσίευσαν μελέτες⁶³ και, φυσικά, συνέγραψαν αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου.

Τα χρόνια που ακολουθούν τις εκλογές του 1920 η τύχη της δημοτικής συνδέεται απολύτως με τις πολιτικές εξελίξεις. Η ταύτιση των γλωσσικών επιλογών με συγκεκριμένο πολιτικό φορέα διακόπτεται ουσιαστικά με τη δικτατορία Μεταξά, ο οποίος αν και θα μπορούσε να θεωρηθεί ως προσκείμενος προς τις πολιτικές δυνάμεις που υιοθετούν τη καθαρεύουσα εφάρμοσε πολιτική (τουλάχιστον) ίσων αποστάσεων⁶⁴. Το 1938 το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας αναθέτει σε επιτροπή φιλολόγων, λογοτεχνών και εκπαιδευτικών υπό την προεδρία του Τριανταφυλλίδη, τη σύνταξη γραμματικής της δημοτικής⁶⁵. Η *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)* τυπώθηκε το 1941 από τον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων και προοριζόταν ως βοήθημα για τους εκπαιδευτικούς, τους λογοτέχνες και τους φοιτητές ή μαθητές των ανώτερων τάξεων⁶⁶. Με την έκδοση της επιτομής της *Νεοελληνικής Γραμματικής* του Μ. Τριανταφυλλίδη με τίτλο *Μικρή Νεοελληνική Γραμματική* το 1949 ολοκληρώνεται, ουσιαστικά, το έργο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917.

2.5. Τα Εγχειρίδια

Στη μελέτη μας θα περιλάβουμε το σύνολο των εγχειριδίων που χρησιμοποιήθηκαν το χρονικό διάστημα 1917 έως 1920.

⁶¹. Τάσος Βουρνάς, βλ. παραπάνω

⁶². Βασίλειος Σταματέλος, *Η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η γραμματική της κοινής δημοτικής*, Τυπογραφείον Δημοσθένους Φραγκούλη, εν Πάτραις, 1920

⁶³. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων αυτών πραγματοποιήθηκε σειρά «Γλωσσικών μαθημάτων» και εκδόθηκαν σχετικές μελέτες. Αναφέρουμε ενδεικτικά: Μ. Τριανταφυλλίδη, *Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση-η σχολική γλώσσα*, Αθήνα 1918, του ίδιου, *Η γλώσσα μας στα χρόνια 1914-1916 Αθήνα 1920*, του ίδιου, *Το λεξιλόγιο των νέων αναγνωστικών*, Αθήνα 1920, Αλέξανδρου Δελμούζου, *Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση*, εν Αθήναις εκ του εθνικού τυπογραφείου Μάρτιος 1918.

⁶⁴. **Καλεράντε**, σελ. 106 – 121.

⁶⁵. Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ), *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*, εν Αθήναις, 1941, προοίμιο.

⁶⁶. Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Δημοτικισμός και αντίδραση*

Τότε με το νόμο 826 του 1917 και με τον 1332 του 1918 το σύστημα άλλαξε και ακολουθούσε τους εξής κανόνες:

1. Οι συγγραφείς είχαν απόλυτη ελευθερία στη συγγραφή των βιβλίων και δεν ήταν υποχρεωμένοι να συμμορφώνονται με κάποιο συγκεκριμένο διάγραμμα που θα είχε εκδοθεί από το Υπουργείο. Το Υπουργείο μπορούσε μόνο να εκδώσει κάποιες γενικές οδηγίες⁶⁷ (άρθρο 6)⁶⁸.
2. Η κρίση των βιβλίων γινόταν από το εκπαιδευτικό συμβούλιο και όχι από κάποιες επιτροπές που συγκροτούνταν συγκεκριμένα για την περίπτωση (άρθρο 4). Σε ειδικές περιπτώσεις επιτρεπόταν να κληθούν από τον αρμόδιο υπουργό και άλλα ειδικά πρόσωπα μετά από πρόταση του εκπαιδευτικού συμβουλίου (άρθρο 5).
3. Δεν υπήρχε περιορισμός στον αριθμό των βιβλίων που θα εγκρίνονταν.
4. Η έγκριση ίσχυε επ' αόριστον.
5. Η διαδικασία κρίσης των βιβλίων γινόταν κάθε χρόνο.
6. Επιτρεπόταν η έγκριση αναγνωστικών για ορισμένα τμήματα του κράτους ή για ορισμένα είδη σχολείων (άρθρο 2).
7. Επιτρεπόταν η ανάθεση από τον υπουργό της σύνταξης αναγνωστικών σε επιτροπεία με κατάλληλα πρόσωπα μετά από πρόταση του εκπαιδευτικού συμβουλίου και διά Βασιλικού διατάγματος (άρθρο 12).
8. Στις δύο μεγαλύτερες τάξεις του δημοτικού εισάγονταν βοηθητικά βιβλία γραμμένα στην ίδια γλώσσα με τα αναγνωστικά της αντίστοιχης τάξης (άρθρο 2).
9. Όταν η έγκριση των βιβλίων ανετίθετο στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο τότε το εγκρινόμενο βιβλίο περιερχόταν στην κυριότητα του κράτους (π.χ. το αλφαβητάρι με τον ήλιο). Οι συγγραφείς αμείβονταν στην περίπτωση αυτή με 1600 δραχμές ανά τυπογραφικό φύλλο (άρθρο 12).

Σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου 826 διενεργήθη το 1917 η πρώτη κρίση διδακτικών βιβλίων. Επακολούθησαν κρίσεις το 1918 και το 1919. Πρόκειται ουσιαστικά για τα εγχειρίδια του γλωσσικού μαθήματος και συνολικά εγκρίθηκαν και κυκλοφόρησαν 16 βιβλία κατά το διάστημα 1917-1920⁶⁹, 14 αλφαβητάρια και αναγνωστικά και δύο γραμματικές, και ήταν τα εξής:

⁶⁷. Σύμφωνα με το Χριστόδουλο Λέφα τέτοιες οδηγίες δεν εκδόθηκαν ποτέ (Χρ. Λέφα, Ιστορία της εκπαίδευσεως σελ. 346).

⁶⁸. Τα άρθρα αναφέρονται στο νόμο 1332 του 1918.

⁶⁹. Το διάστημα αυτό κυκλοφόρησαν και μέχρι να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες εγκρίσεως για όλες τις τάξεις με βάση τους καινούργιους νόμους, κυκλοφόρησαν και άλλα βιβλία (εξ ανάγκης) που είχαν εγκριθεί με τον προηγούμενο νόμο ΓΣΑ'1907, όπως «ο Νέος Γεωργός»,

- 1) Αλφαβητάριο Ε. Παππαμιχαήλ α΄ μέρος (1917).
- 2) Αλφαβητάριο Ε. Παππαμιχαήλ β΄ μέρος (1917).
- 3) Αλφαβητάριο Ι. Συκώκη β΄ μέρος (1917).
- 4) Γ. Καζαντζάκη *οι τρεις φίλοι*, Αναγνωστικό β΄ δημοτικού (1917).
- 5) Α. Κουρτίδη Αναγνωστικό β΄ δημοτικού (1917).
- 6) Ε. Παππαμιχαήλ *Πέτρος Λάρας*, Αναγνωστικό β΄ δημοτικού (1917).
- 7) Α. Καρκαβίτσα και Ε. Παππαμιχαήλ Αναγνωστικό γ΄ δημοτικού (1918).
- 8) Α. Κουρτίδη, Κ. Κονιδάρη και Γ. Καλαρά *Οδύσσεια*, Αναγνωστικό γ΄ δημοτικού (1918).
- 9) *Τα Ψηλά Βουνά*, αναγνωστικό γ΄ δημοτικού, γραμμένο από το Ζαχαρία Παπαντωνίου σε συνεργασία με τη Συντακτική επιτροπή (1918).
- 10) Α. Καρκαβίτσα και Ε. Παππαμιχαήλ *Η πατρίδα μας - Αρχαία και νέα εποχή*, Αναγνωστικό δ΄ δημοτικού (1919).
- 11) Α. Κουρτίδη και Γ. Κονιδάρη *Στα παλιά χρόνια*, Αναγνωστικό δ΄ δημοτικού (1919).
- 12) *Αλφαβητάριο του Κράτους α΄ μέρος* (γνωστό και ως *Αλφαβητάρι με τον Ήλιο*), που συντάχθηκε από επιτροπή που διόρισε το κράτος και αποτελούνταν από το Ανδρεάδη, Αλ. Δελμούζο, Π. Νιρβάνα, Ζ. Παπαντωνίου και Μ. Τριανταφυλλίδη. Την εικονογράφηση του *Αλφαβηταρίου* ανέλαβε ο Κ. Μαλέας (1919).
- 13) *Αλφαβητάριο του Κράτους α΄ μέρος –Βιβλίο δασκάλου* (1919).
- 14) Α. Καρκαβίτσα και Ε. Παππαμιχαήλ *Διγενής Ακρίτας*, Αναγνωστικό ε΄ δημοτικού (1920).
- 15) «*Η Γραμματική διδασκαλία των τριών πρώτων τάξεων του δημοτικού σχολείου*», Δελτίον Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως (Παράρτημα αρ. 3). (1919)
- 16) «*Η Γραμματική διδασκαλία της Δ΄ τάξεως του δημοτικού σχολείου*», Δελτίον Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως (Παράρτημα αρ. 5). (1920)

της Γαλάτειας Καζαντζάκη κ. ά. και αυτά βέβαια κυκλοφόρησαν αφού προηγουμένως έλαβαν την έγκριση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.

Κεφάλαιο 3

Ανάλυση των δεδομένων της έρευνας

3.1. Προσδιορισμός των ερευνητικών ερωτημάτων

Στην περίπτωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος με το ένα και μοναδικό σχολικό βιβλίο, η σχέση του βιβλίου με το πρόγραμμα σπουδών είναι πολύ στενή, καθώς το ένα αυτό βιβλίο, πρέπει να πληροί εξ ολοκλήρου τις προϋποθέσεις που θέτει το πρόγραμμα. Θα πρέπει τα περιεχόμενα του βιβλίου να είναι αντίστοιχα:

- α) με τους σκοπούς και στόχους της εκπαίδευσης, β) με τα περιεχόμενα μάθησης,
- γ) το σύστημα αξιολόγησης της επίδοσης των μαθητών/ μαθητριών,
- δ) τις προτεινόμενες μεθόδους και μέσα διδασκαλίας (εάν υπάρχουν) και
- ε) γενικότερα, με τη φιλοσοφία και το πνεύμα του προγράμματος (Johnsen,1993).

Εφόσον δεν υπάρχει δυνατότητα επιλογής ανάμεσα σε διαφορετικά βιβλία, το μοναδικό αυτό βιβλίο, θα πρέπει να ανταποκρίνεται σε υψηλές απαιτήσεις. Οι απαιτήσεις αυτές δεν έχουν να κάνουν μόνο με τις προσδοκίες που έχουμε, γενικότερα, από κάθε διδακτικό βιβλίο.

Ζητούμενο είναι ένα βιβλίο που να δίνει μεγάλα περιθώρια διαφοροποίησης της διδασκαλίας, ώστε να μπορεί ο εκπαιδευτικός να το προσαρμόσει στις ανάγκες των μαθητών του.

Είναι σαφές ότι είναι πραγματικά δύσκολο να δημιουργηθεί ένα τόσο καλό βιβλίο, που να μπορεί να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες μαθητών, εκπαιδευτικών, γονιών αλλά και της ευρύτερης κοινωνίας (Apple & Christian- Smith, 1991).

Τα ερευνητικά μας ερωτήματα στην παρούσα έρευνα διαμορφώνονται στα εξής επίπεδα:

- Ποια νέα στοιχεία επέφερε η μεταρρύθμιση του 1917, με την οποία για πρώτη φορά εισάγονται στο δημοτικό σχολείο αναγνωστικά σε δημοτική γλώσσα.
- Τα αναγνωστικά αυτά, διχάζουν το ελληνικό εκπαιδευτικό και πολιτικό σύστημα, λόγω του καινοτόμου χαρακτήρα τους;

- Ποιοί είναι οι βασικοί άξονες των δώδεκα αυτών αναγνωστικών και ποια η εξέτασή τους βάσει συγκεκριμένων αξόνων;

3.2. Η μεθοδολογία

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την εκπόνηση της παρούσης εργασίας δεν περιλαμβάνει ποσοτική ερευνητική διαδικασία αλλά στηρίχθηκε κυρίως σε ευρήματα και πορίσματα ερευνών που παρουσιάζουν άμεση ή έμμεση συνάφεια με το θέμα και προέρχονται από βιβλιογραφική ανασκόπηση (Κυριαζή, 2000, : 299).

Έτσι μέσα από την εφαρμογή της Ιστορικής Μεθόδου η οποία αποτελεί προσπάθεια αναζήτησης δεδομένων από παλαιότερες εποχές και προσφέρει πολλά στοιχεία για τους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς και της ανάλυσης περιεχομένου, επιχειρήσαμε την καταγραφή των διαδικασιών έγκρισης και την πορεία των εκδόσεων σχολικών βιβλίων με βάση τις κατά καιρούς, θεσμοθετημένες, εγκριτικές διαδικασίες.

Η ανάλυση περιεχομένου εμφανίστηκε στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Αντικείμενό της ήταν η μελέτη της επικοινωνίας των μαζών. Κατά τη διάρκεια του Β΄ παγκοσμίου πολέμου χρησιμοποιήθηκε στην αποκωδικοποίηση προπαγανδιστικών κειμένων από τους αντιπάλους. Με την πάροδο του χρόνου η μέθοδος εφαρμόστηκε και στην ανάλυση περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων. Μέχρι το 1950 κυριαρχούσε η ποσοτική ανάλυση, που βασιζόταν στη μέτρηση της συχνότητας κάποιων χαρακτηριστικών. Στην θεωρία της ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου, βασικό ρόλο έπαιξαν οι Berelson, Holsti, Cartwright και Krippendorff. Βασικά χαρακτηριστικά της είναι: αντικειμενικότητα, συστηματικότητα, γενίκευση, έρευνα του δηλωμένου περιεχομένου μόνο, ποσοτικοποίηση (Ευαγγέλου, 2004, : 13-17).

Η προσπάθεια για συστηματική ποιοτική προσέγγιση του κειμένου, που εντέλει οδήγησε στη συγκρότηση ποιοτικών παραδειγμάτων ανάλυσης κειμένου, ανάγεται χρονικά στις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα και εντάσσεται στην ευρύτερη προσπάθεια που έχει καταβληθεί στο χώρο των κοινωνικών επιστημών για τη δημιουργία εναλλακτικών αντιθετικιστικών ερευνητικών ποιοτικών παραδειγμάτων, έναντι των ποσοτικών (Μπονίδης, 2004, : 81).

Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου παρουσιάζει τα εξής γνωρίσματα:

- δεν υπάρχει αυστηρός διαχωρισμός από την ποσοτική ανάλυση,
- βασίζεται στην παρουσία ή απουσία συγκεκριμένων χαρακτηριστικών,

- γίνεται σε μικρά ή μη ολοκληρωμένα δείγματα,
- περιέχει σε μεγαλύτερη αναλογία μη περιεχόμενες δηλώσεις από ότι η ποσοτική ανάλυση περιεχομένου,
- δεν ενδιαφέρεται τόσο για το περιεχόμενο, όσο για το περιεχόμενο ως αντανάκλαση βαθύτερων φαινομένων,
- χρησιμοποιεί λιγότερο τυποποιημένες κατηγορίες και κριτήρια ανάλυσης.
- χρησιμοποιεί περισσότερο σύνθετα θέματα (Ευαγγέλου, 2004, : 18-22, Γκίνη, 1996, : 24).

Έτσι, η «ανάλυση περιεχομένου» αποτελεί μια ερευνητική τεχνική για συστηματική ποσοτική και ποιοτική ανάλυση δεδομένων, τα οποία προκύπτουν από διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας (Αθανασίου, 2007:333-334). Ο Berelson (1952 στο Νόβα-Καλτσούνη, 2006:267) ορίζει την ανάλυση περιεχομένου ως «ερευνητική τεχνική για την αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του έκδηλου περιεχομένου της επικοινωνίας, γραπτού ή προφορικού λόγου, με τελική επιδίωξη την επικοινωνία».

Η έννοια του έκδηλου περιεχομένου σημαίνει ότι υπάρχουν και περιεχόμενα που δεν είναι έκδηλα και με την έννοια αυτή δεν μπορούν να αναλυθούν. Πρόκειται για το λανθάνον, το άδηλο περιεχόμενο της επικοινωνίας, το οποίο είναι δύσκολο να διερευνηθεί στο πλαίσιο της ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου (Βάμβουκας, 2002:264).

Επομένως, ως ανάλυση περιεχομένου ορίστηκε «η διαδικασία η οποία χρησιμοποιεί συγκεκριμένους κανόνες για την εξαγωγή έγκυρων συμπερασμάτων από την ανάλυση γραπτών κειμένων, τα οποία αφορούν είτε τον αποστολέα είτε το ίδιο το μήνυμα είτε τον παραλήπτη του μηνύματος» (Νόβα-Καλτσούνη, 2006:26). Μπορεί να μελετηθεί οποιοδήποτε είδος λεκτικής επικοινωνίας, γραπτής ή προφορικής. Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται κυρίως, στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες.

Το μεθοδολογικό αυτό εργαλείο περιλαμβάνει τα παρακάτω τρία ερευνητικά παραδείγματα ποιοτικής προσέγγισης του κειμένου:

- Τη συγκεκριαλαίωση, με την οποία επιχειρείται, μέσω μιας αφαιρετικής διαδικασίας που οδηγεί στη μείωση του ερευνώμενου υλικού, η ανεύρεση των ουσιαστικών μηνυμάτων του περιεχομένου του και η παραγωγή ενός προϊόντος, το οποίο θα παρέχει τη γενική εικόνα του υλικού.
- Την εξήγηση, η οποία έχει ως στόχο να διευρύνει την κατανόηση συγκεκριμένων σημείων του κειμένου (εννοιών, προτάσεων, κλπ) που δημιουργούν αοριστία και

αμφιβολία, να τα διαφωτίσει και να τα αποσαφηνίσει αντλώντας επιπρόσθετο υλικό από το συγκείμενο.

- Τη δόμηση, η οποία αποβλέπει στην κατάδειξη συγκεκριμένων πτυχών του υλικού, στην τοποθέτηση μιας διατομής στο υλικό και στην αξιολόγηση του βάσει κριτηρίων (όπ. παρ.: 99).

3.3. Οι βάσεις δεδομένων

Τα άρθρα, οι μελέτες και τα αντίστοιχα ερευνητικά έγγραφα βρέθηκαν μέσω των δημοσιεύσεων στους επίσημους δικτυακούς τόπους των ελληνικών βιβλιοθηκών.

Επιπλέον, βρέθηκαν και άλλοι πόροι μέσα από τις πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες.

Από τις προσπελάσιμες αυτές μελέτες αρκετές μελετούν ιστορικά το υπό συζήτηση θέμα. Αντίστοιχα πολύ λίγες μελέτες εντοπίστηκαν και αναλύθηκαν στις οποίες υπάρχουν αναφορές για τις μεθόδους οι οποίες εφαρμόστηκαν την περίοδο η οποία μας ενδιαφέρει.

3.4. Ο ρόλος της ελληνικής αρχαιότητας στα αναγνωστικά

Αν και η μεταρρύθμιση του 1917 είναι ουσιαστικά έργο των Δημοτικιστών, με σκοπό την ανανέωση των θεμάτων και τον εκσυγχρονισμό των βιβλίων που διδάσκονται στο σχολείο, δεν αποκόβονται τελείως από τις ρίζες των Ελλήνων, δηλαδή την ελληνική αρχαιότητα. Η σύνδεση της αρχαιότητας με το σύγχρονο κόσμο είναι εμφανής, εφόσον πολύ συχνά συναντάμε θέματα σχετικά με τον αρχαίο κόσμο και τη μυθολογία. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα τέσσερα από τα αναγνωστικά ασχολούνται αποκλειστικά με τα θέματα αυτά: «*Η πατρίδα μας*» και «*Στα παλαιά χρόνια*» της Δ' Δημοτικού με την αρχαιότητα, ο «*Διγενής Ακρίτας*» της Ε' Δημοτικού με την ιστορία και η «*Οδύσσεια*» της Γ' Δημοτικού με τη μυθολογία.

3.5. Η ελληνική Μυθολογία

Στη Μυθολογία γίνεται αναφορά μόνο σε δύο από τα βιβλία της Γ' Δημοτικού : στο *Αναγνωστικό των Καρκαβίτσα - Παπαμιχαήλ* και στην *Οδύσσεια των Κουρτίδη - Καλαρά - Κονιδάρη*. Το πρόβλημα και στα δύο αναγνωστικά εντοπίζεται κυρίως στο ότι δεν είναι

ξεκάθαρη η διάκριση μεταξύ μυθολογίας και αρχαίων χρόνων, αλλά και μεταξύ της ελληνικής Μυθολογίας και διαφόρων λαογραφικών δεισιδαιμονιών.

Για παράδειγμα, στο *Αναγνωστικό* περιλαμβάνονται μύθοι, όπως του Φαέθοντα (σελ. 11-16), του Περσέα (σελ. 16-24), του Ιάσωνα (σελ. 25-36), του Ηρακλή, του Θησέα (σελ. 52-64), του Μίδα (σελ. 69-73), του Δαίδαλου και του Ίκαρου (σελ. 49-52) και πολλών άλλων, αλλά ενδιάμεσα παρατίθενται και μύθοι όπως αυτός της αδερφής του Μεγάλου Αλέξανδρου που γίνεται γοργόνα και περιφέρεται στις θάλασσες ρωτώντας τους ναυτικούς αν «ζη ο βασιλιάς Αλέξανδρος» (σελ. 99-101), ή αυτός της μαρμαρωμένης βασιλοπούλας που προτιμά να μαρμαρώσει προκειμένου να πέσει στα χέρια των Τούρκων. Η σύγχυση ειδικά μπορεί να δημιουργηθεί όταν ο μύθος ξεκινά με τη φράση: «*Τον παλιό καιρό που ώριζαν οι Τούρκοι τη χώρα μας, ζούσε μια ελληνοπούλα ξακουσμένη για την ομορφιά της...*» (σελ. 96-97). Τα στοιχεία του παραμυθιού, του μύθου και της πραγματικότητας δεν είναι δύσκολο να έρθουν σε σύγκρουση. Μαζί με αυτά παρουσιάζεται και ένας μύθος από τη λαογραφική συλλογή της Ελλάδος, αυτός του Μάρτη: «...Ο Μάρτης, όταν θυμηθεί πώς γέλασε τα αδέρφια του και τους έπιασε το κρασί, ξεκαρδίζεται στα γέλια. Μα όταν συλλογίζεται πως γι' αυτή την αφορμή έχασε τα πρωτεία και τις δόξες του, κλαίει απαρηγόρητα. Γι' αυτό λένε πως ο Μάρτης τότε κλαίει τότε γελά» (σελ. 102).

Όσον αφορά το βιβλίο της *Οδύσσειας* της Γ' Δημοτικού, πρόκειται για ελεύθερη και περιληπτικότερη απόδοση της *Οδύσσειας* του Ομήρου, χωρισμένη σε επιμέρους κεφάλαια, με σκοπό να γίνει πιο κατανοητή σε παιδιά αυτής της ηλικίας. Δυστυχώς, από το βιβλίο που έχουμε στα χέρια μας λείπουν αρκετές σελίδες από την αρχή και από το τέλος, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουμε ακριβώς πόσα κεφάλαια περιλαμβάνονται. Στις ευρισκόμενες σελίδες (12-96) η *Οδύσσεια* ξεκινά με την πολιορκία της Τροίας και το Δούρειο Ίππο και σταματά στην άφιξη του Οδυσσέα στη χώρα των Λαιστρυγόνων. Η γλώσσα πάντως του βιβλίου είναι αρκετά βατή και προσιτή στα παιδιά, χωρίς πλατειασμούς, ιδιωτισμούς και περίτεχνες λέξεις.

3.6. Ο ρόλος της Ιστορίας

Μιλώντας για Ιστορία, κυρίως θα αναφερθούμε στην εποχή του Βυζαντίου κι αυτό, επειδή γίνεται εκτενής περιγραφή στο βιβλίο της Ε' Δημοτικού των Καρκαβίτσα και Παπαμιχαήλ «*Διγενής Ακρίτας*». Ως κύριες ιδέες προβάλλονται η έννοια του έθνους, το πατριωτικό αίσθημα που επιβάλλει την υπεράσπιση της πατρίδας, η πίστη στην κρίση του αυτοκράτορα και η βαθιά θρησκευτικότητα. Βεβαίως, οι Βυζαντινοί είναι οι γενναίοι και τελικά κυρίαρχοι, ενάντια στους «άγριους» και με τάσεις επεκτατισμού Σαρακηνούς.

Ως γενικό ιστορικό πλαίσιο λαμβάνεται το εξής: «Τον καιρό που βασίλευε στην Πόλη ο Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος, γεννήθηκε στην Καισάρεια ο Διγενής Ακρίτας. Η Καισάρεια, η αρχαία πρωτεύουσα την Καππαδοκίας, τώρα ήταν έδρα του στρατηγού της Χαρσιανής. Πολλές φορές οι Βυζαντινοί κατώρθωναν να περνούν τον Ευφράτη και να υποδουλώνουν τα εμιράτα της Μεσοποταμίας, άλλες τόσες φορές οι Σαρακηνοί περνούσαν έξαφνα τον Αντίταυρο για να γδύσουν τους πλούσιους κάμπους της αυτοκρατορίας» (σελ. 5-6).

Τα πρόσωπα που αναφέρονται, εκτός φυσικά από το Διγενή, κυρίως είναι ο Πορφυρογέννητος: «Ο Πορφυρογέννητος, δεν ήταν μεγάλος και τα σαράντα χρόνια που κάθισε στο θρόνο τα ξόδεψε σε άνοστα συγγράμματα, αφήνοντας σε άλλους να κυβερνούν το κράτος» (σελ.83), ο Ρωμανός ο Β': «Ο Πορφυρογέννητος πέθανε και ανέβηκε στο θρόνο ο Ρωμανός ο Β'», ο αρχιστράτηγος Κουρκούας : «Η Καισάρεια περίμενα να υποδεχτεί τον αρχιστράτηγο Ιωάννη Κουρκούα με το στρατό του. Γύριζε νικητής, αφού κυρίεψε πολλά κάστρα, και ανάγκασε τους εμίρηδες να πληρώνουν φόρο. Συνηθισμένα πράματα, θα πης, για την πρωτεύουσα της Καππαδοκίας» (σελ.62) και η ιδιαίτερα αγαπητή στον κόσμο Ειρήνη: «Ακούστηκαν τότε ν' ανοίγουν πόρτες και παράθυρα και χαρούμενες φωνές να φωνάζουν δοξαστικά: «Πολλά τα έτη της στρατήγισσας Ειρήνης!...Προστάτη στους χριστιανούς! Τρόμο στους Αγαρηνούς!...»» (σελ.7)

Το έντονο χριστιανικό αίσθημα εξυψώνεται μέσα από την ιστορία του αναγνωστικού με ποικίλους τρόπους. Είτε μέσα από τα βάσανα και τους διωγμούς που υφίστανται οι χριστιανοί («Μάθετε πως η πόλη του Μυροβλήτου, η Θεσσαλονίκη, είναι σωρός χαλάσματα, την έγδυσαν οι Σαρακηνοί. Έκαψαν τις εκκλησίες, βεβήλωσαν τις εικόνες, τους χριστιανούς τους αιχμαλώτισαν και τους πούλησαν στην αγορά του Χάντακα σκλάβους...»(σελ.68)), είτε μέσα από την προσφορά και το κοινωνικό έργο σημαντικών προσώπων της Εκκλησίας, όπως ο Μ. Βασίλειος: «Το μοναστήρι της επισκοπής ήταν λίγο έξω από την Καισάρεια. Το είχε χτίσει ο μέγας Βασίλειος όταν έγινε επίσκοπος Καππαδοκίας. Εκτός από την εκκλησία και τα κελιά της έχτισε νοσοκομείο και φτωχοκομείο και ξενώνα, και τα προίκισε με ό,τι του είχε μείνει από την πατρική του περιουσία» (σελ.20), είτε με τη νοσταλγία για το παρελθόν και τα όσα έχασαν με την τουρκική κατάκτηση: «Η εκκλησία δεν ήταν η ίδια που είχε χτίσει ο μέγας Βασίλειος, ήταν απaráλλαχτη με την Αγια-Σοφία της Πόλης» (σελ.35).

Σε όλα τα άλλα αναγνωστικά δεν αναφέρονται καθόλου πρόσωπα και γεγονότα της Ιστορίας, με μόνη εξαίρεση το ακόλουθο σημείο από το Αναγνωστικό της Γ' Δημοτικού των Καρκαβίτσα και Παπαμιχαήλ, όπου ένας από τους στρατιώτες στη μάχη του Μπιζανίου αφηγείται την ιστορία ενός συμπατριώτη του : «-Όπως ξέρεις, πολεμήσαμε

μαζί, στο Μπιζάνι,...Βογκούσε κι έλεγε: «Παναγιά μου, να μην πεθάνω πριν μπούμε στα Γιάννενα!... Από το παράθυρο του νοσοκομείου είδε το στρατό μας να μπαίνει στα Γιάννενα» (σελ.109).

Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι στον τομέα της Ιστορίας, είναι μηδαμινές οι αναφορές που γίνονται, με εξαίρεση το αναγνωστικό του «*Διγενή Ακρίτα*». Τα ιστορικά γεγονότα υστερούν σημαντικά ποσοτικά μπροστά στις αντίστοιχες αναφορές σχετικά με τη μυθολογία, που εξετάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, και την Αρχαία Εποχή, η οποία αναλύεται αμέσως μετά.

3.7. Η επίδραση από την αρχαία Ελλάδα

Η ελληνική αρχαιότητα είναι το κεντρικό σημείο των δύο αναγνωστικών του δημοτικού: «*Η πατρίδα μας*» των Καρκαβίτσα και Παπαμιχαήλ και «*Στα παλαιά χρόνια*» των Κουρτίδη και Κονιδάρη, και τα δύο αναγνωστικά για τη Δ' Δημοτικού. Οι ιστορίες που παρουσιάζουν είναι παρόμοιες, αλλά αλλάζει το κεντρικό πρόσωπο το οποίο περιγράφει τη ζωή του. Τα πρόσωπα είναι φανταστικά, όπως και οι ιστορίες που αφηγούνται. Αυτό στο οποίο δίνεται έμφαση είναι η ζωή στην αρχαία Ελλάδα, το μεγαλείο και η ομορφιά της χώρας, ο πατριωτισμός και η εθνική υπερηφάνεια, και πώς όλα αυτά τα στοιχεία φαίνονται στα μάτια ενός μικρού παιδιού.

Από τα πραγματικά πρόσωπα της ελληνικής αρχαιότητας δεν είναι πολλά αυτά που εμφανίζονται μέσα στις αφηγήσεις. Για τον Περικλή μόνο ένα περιστατικό αναφέρεται από τη ζωή του, και αυτό δεν έχει σχέση με τον τρόπο διακυβέρνησής του, αλλά απλά με την ακεραιότητα του χαρακτήρα του: «Μια μέρα κάποιος άρχισε να βρίζει τον Περικλή στην αγορά. Ο Περικλής δεν του μίλησε καθόλου... Ο άνθρωπος κάθισε απέξω κι εξακολούθησε τις βρισιές... Αποπίσω και στο σπίτι του εκείνος. Ο Περικλής όμως όταν έφτασε στην πόρτα και βγήκε ο θυρωρός, του λέει: «Πάρε το φανάρι και συντρόφεψε τον άνθρωπο σπίτι του»» («Η πατρίδα μας», σελ. 79).

Αρκετά εκτενέστερη είναι η εμφάνιση του Μ. Αλεξάνδρου. Αν και γίνονται μόνο τρεις αναφορές, είναι τόσο περιγραφικές και έντονες οι εικόνες, που είναι αρκετές για να δείξουν το πόσο σπουδαίος ηγέτης και πολεμιστής υπήρξε. Σε ένα γράμμα του στρατηγού Λεοννάτου στην γυναίκα του αναφέρονται τα εξής: «*Νικήσαμε τους βαρβάρους και σε κάθε βήμα που προχωρούμε ελευθερώνουμε σκλάβους αδερφούς από την Περσική σκλαβιά!... Είχαμε φτάσει αργά στο Γρανικό... Ένα απόσπασμα ώρμησε στον ποταμό και μαζί μ' αυτούς κι ο Αλέξανδρος... Ο Αλέξανδρος ρίχνει κάτω νεκρό το γαμπρό του Δαρείου. Σκοτώνει και άλλους αρχηγούς... Ύστερα από τη νίκη... ο Αλέξανδρος ακούραστος έκαμε το γύρο στο στρατόπεδο, έσφιγγε το χέρι των γενναίων, ρωτούσε τους*

πληγωμένους πώς πληγώθηκαν και τους άκουγε να διηγούνται τα κατορθώματά τους.» («Στα παλαιά χρόνια», σελ. 220-221).

Η φήμη που είχε τότε ο Μ. Αλέξανδρος φαίνεται ότι ήταν τόση, ώστε εντυπωσίαζε μικρούς και μεγάλους. Και στα δύο αναγνωστικά παρουσιάζεται η ακόλουθη εικόνα: ο Μ. Αλέξανδρος να απεικονίζεται σε έργα, τα οποία γίνονται αντικείμενα θαυμασμού από όλους. Στην «πατρίδα μας» ο Αμόντας και ο Περδίκκας, ως παιδιά στην Πέλλα, τον θαυμάζουν μέσα από μία εικόνα: «Παρουσίαζε τον Αλέξανδρο να πετά στα σύννεφα, με τον κεραυνό στο χέρι. Όλα του, το βλέμμα, το μέτωπο, τα μαλλιά φανέρωναν πως ο βασιλιάς δεν ήταν συνηθισμένος άνθρωπος, ήταν αληθινά ημίθεος! Κόσμος πολύς... θαύμαζε και υπερηφανευόταν για το βασιλιά του.» (σελ. 6-7). Αντίστοιχη εικόνα έχουμε και «Στα παλαιά χρόνια»: «Ο Αλέξανδρος ήταν εκεί σαν αληθινός και ζωντανός! Πετούσε στα σύννεφα και στο δεξί του χέρι κρατούσε τον κεραυνό... Από μικρό παιδί βέβαια έδειχνε πως θα γίνη γενναίος και μεγαλόκαρδος... Έχει λοιπόν πολλά φυσικά χαρίσματα ο Αλέξανδρος, που σπάνια τα βρίσκει κανείς μαζεμένα σ' έναν άνθρωπο.» (σελ. 4-6). Όλα αυτά όμως τα χρωστάει σε μια σημαντική προσωπικότητα, τον Αριστοτέλη: «Ο Αλέξανδρος λοιπόν στάθηκε τυχερός να βρη δάσκαλο το μεγαλύτερο φιλόσοφο απ' όσους έζησαν ως τώρα... Χωρίς Αριστοτέλη δε θα ήταν σήμερα ο Αλέξανδρος ό,τι είναι» («Στα παλαιά χρόνια» σελ. 6).

Δύο ακόμα ηγέτες που εμφανίζονται στα βιβλία είναι ο Πελοπίδας και ο Επαμεινώνδας. «Ο Πελοπίδας ελευθέρωσε την πατρίδα του από το ζυγό της Σπάρτης και στα Λεύκτρα και τη Μαντίνεια ο Επαμεινώνδας έδωσε τέτοιο γερό χτύπημα στους Σπαρτιάτες, που θα το θυμούνται για πάντα.» («Η πατρίδα μας» σελ. 58). Ο μεν Πελοπίδας από νέος δείχνει αγανάκτηση για τον εχθρό και ξεκινά την επίθεση: «Όταν ο Πελοπίδας ήταν ακόμα πολύ νέος δεν υπόφερε να βλέπη σκλάβα την πατρίδα του. Έφυγε κρυφά από τη Θήβα κι ήρθε στην Αθήνα. Μαζί του ήρθαν και άλλοι φίλοι του. Εκεί αποφάσισαν να ελευθερώσουν την πατρίδα τους, σκοτώνοντας τους προδότες.» («Στα παλαιά χρόνια» σελ. 68). Κι ο Επαμεινώνδας όμως αποδεικνύεται πόσο σπουδαίος πολεμιστής είναι: «Ο Επαμεινώνδας στα Λεύκτρα και στη Μαντίνεια κατάφερε πληγή αγιάτρευτη στον υπερήφανο και σκληρό εχθρό μας που μας έκαμε τόσο κακό στον Πελοποννησιακό πόλεμο.» («Στα παλαιά χρόνια» σελ. 67-68).

Ένα σημαντικό θέμα που παρουσιάζεται είναι ο πλούτος που αποκτούν οι Αθηναίοι, στοιχείο που φαίνεται στα κτίσματά τους, ιδίως των πιο επιφανών προσώπων. Το ύφος όμως των αναγνωστικών είναι τέτοιο που δεν ενδιαφέρεται για το κλέος της αρχιτεκτονικής, αλλά νοσταλγεί το πόσο έχει αλλάξει η παλιά αγνή ποιότητα ζωής. «Το μέγαρο του Λεωκράτη ήταν χτισμένο με σχέδιο του Ικτίνου, του αρχιτέκτονα που σχεδίασε τον Παρθενώνα... Όλο μάρμαρο και μωσαϊκό. Πόσο απλά και φτωχικά ήταν τα

σπίτια του Μιλτιάδη, του Θεμιστοκλή και προπάντων του Αριστείδη!» («Η πατρίδα μας» σελ. 53), «Μια φορά τα σπίτια των μεγάλων, του Μιλτιάδη, του Αριστείδη, του Θεμιστοκλή, ήταν μικρά, χαμηλά και μέσα χωρίς πολυτέλεια. Από τον καιρό όμως που νικήσαμε τους Πέρσες, οι πλούσιοι άρχισαν να χτίζουν αληθινά παλάτια.» («Στα παλαιά χρόνια» σελ. 62).

Ένα εξίσου σημαντικό θέμα που θίγεται είναι ο ηρωισμός και το αίσθημα του πατριωτισμού των Ελλήνων, κυρίως μέσα στους πολέμους, όπως στη μάχη της Σαλαμίνας: «Μας διηγήθηκε την άφταστη παληκαριά των Ελλήνων. Το φόβο που έπιασε τους Πέρσες, όταν έβλεπαν ένα ένα να βουλιάζουν τα θεόρατα καράβια τους.» («Στα παλαιά χρόνια» σελ. 188), *στη μάχη του Μαραθώνα:* «Και βλέπαμε τους Πέρσες να αντιστέκονται, γιατί ήταν περισσότεροι, αμέτρητοι! Μα η αντίστασή τους δεν κράτησε πολύ. Οι Έλληνες με τα κοντάρια τους και με τις μακριές ατσαλένιες λόγχες τους θερίζουν αλύπητα τους Πέρσες» («Στα παλαιά χρόνια» σελ. 187), *αλλά και εκτός του πεδίου μάχης:* «Το βραβείο είναι ένα απλό στεφάνι από αγριελιά... λένε πως ένας Πέρσης όταν το άκουσε, είπε στο Μαρδόνιο: «Αλίμονο, Μαρδόνιε, σε ποιους μας φέρνεις να πολεμήσωμε, αφού δεν αγωνίζονται για χρήματα παρά για δόξα!»» («Η πατρίδα μας» σελ. 92-93).

Τέλος, είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί η μερική μεροληψία των αναγνωστικών υπέρ της δύναμης των Αθηναίων, οι οποίοι φαίνονται πιο λογικοί και μαχητικοί ενάντια στον υπερβολικό επεκτατισμό άλλων συμμαχιών. Ως παράδειγμα, αναφέρεται ο ιερός πόλεμος: «Όλη η Ελλάδα χωρίζεται σε δύο κομμάτια και αρχίζει εμφύλιος πόλεμος... Ο Φίλιππος αφού πήρε όλη τη Θεσσαλία προχώρησε στη Φθιώτιδα κι έφτασε στις Θερμοπύλες. Εκεί βρίσκει τους Αθηναίους κι αναγκάζεται να γυρίσει πίσω στη Μακεδονία» («Στα παλαιά χρόνια» σελ. 203-205) *και η μάχη της Χαιρώνειας:* «Ο Φίλιππος ένα είχε στο νου του, να γίνη αρχηγός όλων των Ελλήνων... Πολλές πολιτείες ζήτησαν να γίνουν σύμμαχοί του... και με άλλες έκαμε πόλεμο και τις σκλάβωσε. Οι Αθηναίοι είχαν συμμαχήσει με τους Θηβαίους. Οι δυο αντίπαλοι στρατοί συναντήθηκαν στη Χαιρώνεια... Οι Θηβαίοι αντιστέκονται γενναία μα στο τέλος σκορπίζονται» («Στα παλαιά χρόνια» σελ. 206-207).

Εξετάζοντας λοιπόν τις αναφορές που γίνονται σε παλαιότερες εποχές, φαίνεται αρχικά ότι τα περισσότερα αναγνωστικά περιλαμβάνουν κι ένα διαφορετικό κεφάλαιο. Τα δύο αναγνωστικά της Γ' Δημοτικού για τη μυθολογία, ένα της Ε' Δημοτικού για την ιστορία και τα δύο της Δ' Δημοτικού για την αρχαία εποχή.

Τα θέματα αυτά δεν αφορούν καθόλου τις δύο πρώτες τάξεις. Μειονέκτημα απλά αποτελεί το γεγονός ότι σε πολλά σημεία δεν είναι διακριτά τα όρια ανάμεσα σε πραγματικά γεγονότα του παρελθόντος και σε φανταστικά. Ποσοτικά όμως η μυθολογία και η ελληνική αρχαιότητα είναι αυτές που έχουν σημαντικότερο προβάδισμα.

3.8. Η απεικόνιση της καθημερινής ζωής στα νέα βιβλία

Στα πλαίσια της καθημερινής ζωής εντάσσονται οι ασχολίες και τα επαγγέλματα των πολιτών. Μέσα από την περιγραφή των ασχολιών όλων των μελών της οικογένειας - της μητέρας ως νοικοκυρά, του πατέρα ως εργαζομένου, των παιδιών στο σχολείο και στο παιχνίδι - παρουσιάζεται η πραγματική ζωή σε όλες τις εκφάνσεις της, τη χαρά, τη λύπη, την αγάπη και τις δυσκολίες. Ακόμα και τα επαγγέλματα, περιγράφονται τόσο λεπτομερώς, ώστε να φανεί ο μόχθος των εργαζομένων και η δυσκολίες της βιοπάλης.

3.8.1. Οι καθημερινές ασχολίες μικρών και μεγάλων

Εξετάζοντας την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, που παρουσιάζουν τα αναγνωστικά, αρχικά θα ερευνηθούν οι καθημερινές τους ασχολίες. Στις καθημερινές ασχολίες περιλαμβάνονται δραστηριότητες που γίνονται, πέρα από το επάγγελμα που ασκεί ο καθένας (κυρίως οι άντρες). Οι δραστηριότητες αυτές κυρίως αφορούν το νοικοκυριό, τη βοσκή, τη διασκέδαση και ασχολίες εποχικές, όπως ο τρύγος.

Το κεφάλαιο αυτό θα εξεταστεί κυρίως από τη σκοπιά της διάκρισης που γίνεται σε γυναικείες, αντρικές και κοινές ασχολίες. Η διάκριση είναι ευδιάκριτη σε όλα τα αναγνωστικά. Οι γυναίκες αναλαμβάνουν το νοικοκυριό, οι άντρες τις πιο βαριές ασχολίες και μάλιστα φαίνεται ότι οι ρόλοι είναι ξεκάθαροι και κατανεμημένοι από την παιδική ηλικία: «Στα σπίτια οι νοικοκυρές ανάβουν στο τζάκι ή στη θερμάστρα... Όλη η οικογένεια κάθεται κοντά στη φωτιά... Το αγόρι διαβάζει, το κορίτσι πλέκει ή κεντά, τα μικρότερα παιδιά ακούνε με προσοχή το παραμύθι της γιαγιάς.» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 34-36), «Τα παιδιά θα φλυαρούν... οι νιες θα κεντούν ή θα ράβουν κι οι γέροι θα λένε το παραμύθι» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 113), «Η Ανθούλα νοικοκύρευε το σπίτι, κοίταζε το κοπάδι μας και πρόσεχε πάντα στη θάλασσα μη φανεί κανένα πλοίο. Εγώ κυνηγούσα ή ψάρευα ή κουβαλούσα μπανάνες και καρπούς. Ο Νίκος... άλλοτε έφτιαχνε έπιπλα... άλλοτε καλλιεργούσε τον κήπο μας» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 106).

Οι περισσότερες αναφορές αφορούν τις γυναικείες ασχολίες και κυρίως τις δουλειές του σπιτιού. «Νοικοκυρούλα χαρωπή/ Την οκνηρία δεν γνωρίζει/ Με την πολλή της προκοπή/ Αυτή το σπίτι της στολίζει/ ... / Ακούραστη κι εργατική/ Το βράδυ κάμνει και νυχτέρι/ στο έργον της προσεκτική/ Ό,τι δουλειά κι αν πης την ξέρει!» (Αλφαβητάριον, τομ. Β'). Οι πιο χαρακτηριστικές αναφορές είναι συγκεντρωμένες στο αναγνωστικό «Οι τρεις φίλοι». Τρία παιδιά ναυαγούν σε ένα νησί και το κορίτσι, η Ανθούλα, είναι αυτό που θα φροντίσει για το καθάρισμα, το μαγείρεμα, το ράψιμο κτλ. : « Η Ανθούλα μας

παρουσίασε το λαγό ψημένο στο φούρνο και φέτες από ψωμόκαρπο καυαλισμένες» (σελ. 84), «Η Ανθούλα στο μεταξύ καθάριζε τη σπηλιά» (σελ. 54), «Υστερα κάθισε κοντά τους με το εργόχειρό της. Άρχισε να πλέκει δεύτερο σκοινί» (σελ. 78), «Η Ανθούλα την είχε ψήσει (ενν. συναγρίδα) μια χαρά μέσα στο φούρνο πάνω σε μια πλάκα... Νερό μας έφερε η Ανθούλα μέσα στις καρυδόφλουδες» (σελ. 77), «Είπε ότι άμα συγυρίσει το σπίτι... θα βγάλει βούτυρο από τους καρπούς... μου είχε βρει κλωστή γερή για το αγκίστρι μου.» (σελ. 94, 96), «Η Ανθούλα έμαθε να πήζει γιαούρτι και να κάνει βούτυρο» (σελ. 102).

Φυσικά, το πρώτο μέλημα μιας γυναίκας είναι το μαγείρεμα και η ζαχαροπλαστική:

«Οι νοικοκυρές από το μούστο κάνουν μουσταλευριές, μουστοκούλουρα, πετιμέζι, ρετσέλια.» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 22). *Η δεύτερη κι εξίσου σημαντική εργασία είναι ο τομέας του ρουχισμού, κάτι που στις περισσότερες περιπτώσεις παρουσιάζεται να δείχνει ιδιαίτερη χαρά και ευχαρίστηση στις γυναίκες. Βεβαίως, πρόκειται για κάτι με το οποίο ασχολούνται όλες οι γυναίκες, ανεξαρτήτως ηλικίας ή κοινωνικής καταγωγής. Έτσι, έχουμε: α) την υφαντική: «Το κάθε σπιτάκι είχε μέσα από έναν αργαλειό. Αυτό έδειχνε πως οι γυναίκες του χωριού ήταν νοικοκυρές κι αγαπούσαν τη δουλειά. Ύφαιναν χαλιά, υφάσματα για χλαίνες και για χιτώνες, παλτά και πολλά άλλα»* (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 102), *«Πώς ύφαινε η θεία του στον πλάγιο αργαλειό, περνώντας γρήγορα με τη σαΐτα το υφάδι στο στημόνι. Και συλλογίστηκε ακόμη μήπως έπλεκε τις αντρομίδες στον ορθό αργαλειό, περνώντας επιτήδεια το υφάδι με τα δάχτυλα, πότε εμπρός και πότε πίσω σε κάθε κλωστή του στημονιού.»* (Πέτρος Λάρας, σελ. 44), *β) το γνέσιμο: «Η Αφρόδω έμενε όρθια κι ενώ η ρόκα της έγνεθε και το αδράχτι της γύριζε, μιλούσε στα παιδιά»* (Ψηλά βουνά, σελ. 47), *«Σε άλλη πολυθρόνα καθόταν η στρατήγισσα κι έγνεθε με την ελεφαντένια ρόκα της πορφυρά μαλλιά. Σε άλλα καθίσματα... άλλη έπλεκε ταντέλα, άλλη έραβε και άλλη κεντούσε στο βελούδο ή στο λινό»* (Διγενής Ακρίτας, σελ. 76), *γ) το κέντημα: «Κάθεται στη σκιά γέρικης καστανιάς και κεντά πέπλα για τη μητέρα μου»* (Η πατρίδα μας, σελ. 73).

Ωστόσο υπάρχουν και άλλες εργασίες για τις γυναίκες, όπως το άσπρισμα των τοίχων: «Οι νοικοκυρές τον θέλουν τον ασβέστη. Θ' ασπρίσουν τους τοίχους των σπιτιών, θ' ασπρίσουν τις πέτρινες σκάλες, τα πεζούλια, τις μάντρες, όλα θα τα ασπρίσουν» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 115), *και η αγγειοπλαστική: «Με τα επιδέξια δάχτυλά της δούλευε το κεραμιδόχωμα κι έκανε μ' εκείνο κομψά και χρήσιμα πράγματα»* (Η πατρίδα μας, σελ. 80-81).

Οι αναφερόμενες ασχολίες των αντρών είναι σαφώς λιγότερες, ίσως επειδή αυτοί ασκούσαν αποκλειστικά το επάγγελμά τους. Αυτές έχουν σχέση με τη χρήση δύναμης, που μια γυναίκα δύσκολα θα είχε, ή με το κνήγι. Το μόνο αναγνωστικό που παρουσιάζει κάποιες από αυτές, είναι «Οι τρεις φίλοι»: «Ο Νίκος, που είχε μανία με την

αγγειοπλαστική του, άναψε το φούρνο. Αποφάσισε να ξαναπήσει τα τσουκάλια του όλα... Της είχα κάμει κι εγώ ένα ξύλινο αδράχτι... κι εγώ καταπιάστηκα να φτιάξω κουτάλια και πιρούνια από ξύλο.» (σελ. 90-91), «Υστερα γδάραμε το λαγό και τον παραδώσαμε στην Ανθούλα» (σελ. 82), «Εγώ κι ο Νίκος πήραμε τις απόχες μας για να κυνηγήσουμε τα περιστέρια... Τους μαδήσαμε τα φτερά... «Θα ψαρέψω και θα μαζέψω αλάτι στο βράχο». έβγαλα πεταλίδες και έπιασα γαρίδες και καβούρια» (σελ. 94-97), «Πιστεύω ότι θα μπορέσω να φτιάξω χαρτί από λαγοτόμαρα. Θα τα ξύσω καλά κι από τα δυο μέρη...» (σελ. 103), «Τα κόβαμε (ενν. ρούχα από καραβόπανο) με το σουγιά και τα έραβε η Ανθούλα» (σελ. 108). *Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι μια αναφορά, όπου ένα παιδί μικρό εργάζεται ως βοσκός και επιδεικνύει σπουδαία δύναμη και ικανότητα, γεγονός που τον προετοιμάζει από νωρίς για την ενήλικη ζωή: «Δέκα χρονώ παιδί, να κυβερνά τόσο μεγάλο κοπάδι! Μπορούσες συ να κάμεις το ίδιο; Εγώ δεν μπορούσα» (Ψηλά βουνά, σελ. 80).*

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις, όπου είτε δεν γίνεται διάκριση σε αντρικές και γυναικείες ασχολίες, είτε οι εργασίες γίνονται από κοινού. Στη δεύτερη περίπτωση, βεβαίως, δεν χρειάζεται να αναφερθεί ότι οι γυναίκες είναι αυτές που βοηθούν τους άντρες, για παράδειγμα στα χωράφια και όχι οι άντρες τις γυναίκες στις δουλειές του σπιτιού. Στα «Ψηλά βουνά» οι αναφορές στους βλάχους δεν φανερώνουν διαφορές ως προς το φύλο: «Οι βλάχοι περνούν σκληρή ζωή!... Ταξιδεύουν από τόπο σε τόπο... Όλες οι δουλειές από το πρωί ως το βράδυ, βοσκή, γνέψιμο, άρμεγμα, ζύμωμα, τάγισμα του κοπαδιού» (σελ. 48). Στα κτήματα επίσης, εργάζονται άντρες και γυναίκες μαζί: «Το περιβόλι το είχε ο παππούς μου ο Κλεινίας... Είχαμε και άλλα κτήματα, χωράφια, αμπέλια και ελιές. Γι' αυτά όλα όμως φρόντιζε ο πατέρας μου, με τους δούλους. Μα και η μητέρα μου είχε τις κότες και τις πάπιες της, τις χήνες της και τα παγόνια.» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 11-12), «Οι κάτοικοι του χωριού είναι γεωργοί, αμπελουργοί, ή έχουν πρόβατα και γίδια. Όλη την ημέρα είναι στη δουλειά, μαζί με τους άντρες δουλεύουν και οι γυναίκες.» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 110). *Ο τρύγος είναι μια εργασία, όπου σίγουρα απασχολούνται και άντρες και γυναίκες, μικροί και μεγάλοι, και μάλιστα φαίνεται ότι είναι κάτι που προκαλεί ευθυμία κι ευχαρίστηση: «Όταν φτάσαμε στο αμπέλι, η δουλειά είχε αρχίσει. Ήταν σωστό πανηγύρι. Με φωνές και με τραγούδια γυναίκες και άντρες έτρεχαν εδώ κι εκεί στα κλήματα, που έγερναν φορτωμένα από τα πολλά σταφύλια...» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 133).*

Οι καθημερινές ασχολίες όμως δεν περιλαμβάνουν μόνο το βιοπορισμό, αλλά και τη διασκέδαση, στην οποία συμμετέχουν εξίσου όλοι: «Στις πλατείες μαζεύονται οι άνθρωποι το βράδυ και κάνουν περίπατο ή κάθονται γύρω στα καφενεία. Κάποτε παίζει και μουσική» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 111), ή το παιχνίδι για τους μικρότερους, στοιχείο

που δεν αναφέρεται στα αναγνωστικά, παρά ελάχιστες φορές, καθώς το παιδί δείχνει κυρίως φιλομάθεια, βοηθά στις δουλειές ή μελετά, παρά παίζει: «Ο Πέτρος... αντί να πηγαίνει ταχτικά στο σχολείο, προτιμούσε να τρέχη άσκοπα εδώ κι εκεί. Έτρεχε στις ακρογιαλίες, έπαιζε στις αμμουδιές, μάζευε πετραδάκια και κοχύλια, έβαζε στο νερό χάρτινες βαρκούλες» (Πέτρος Λάρας, σελ. 4).

Στον τομέα των καθημερινών ασχολιών, οι περισσότερες αναφορές γίνονται στις μικρότερες τάξεις, (με εξαίρεση την Α' Δημοτικού) και κυρίως στη Β' Δημοτικού. Σταδιακά αυτές μειώνονται:

Αυτό που έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι η διάκριση που γίνεται σε γυναικείες και αντρικές ασχολίες. Οι γυναικείες, φυσικά σχετιζόμενες με το νοικοκυριό, είναι σημαντικά περισσότερες από τις αντρικές και παρουσιάζονται κυρίως στις μικρότερες τάξεις. Ενώ οι κοινές εργασίες, δηλαδή εκεί όπου βοηθούν οι γυναίκες τους άντρες, είναι οι λιγότερες. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι οι πρώτες προσπάθειες να δοθεί έμφαση στη γυναίκα και στο ρόλο που έχει αυτή στη ζωή της οικογένειας.

3.9. Τα επαγγέλματα και η αναγκαιότητα για εργασία

Στον τομέα της εργασίας, ενδιαφέρουσες είναι οι ιδέες της αναγκαιότητας για εργασία. Η δουλειά είναι αυτή που εξευγενίζει τον άνθρωπο και τον κάνει καλό και ευτυχισμένο: «Η εργασία είναι το μοναδικό γιατρικό. Η εργασία μας κάνει γερούς, καλούς κι ευτυχισμένους» (Πέτρος Λάρας, σελ. 131). Συνήθως οι απόψεις αυτές αποτελούν τον επίλογο ενός κεφαλαίου ή και ολόκληρου του βιβλίου, όπως στον «Πέτρο Λάρα», και αφορούν τα λόγια ενός έμπειρου ενήλικου προς τα παιδιά: «Ν' αγαπάτε την εργασία, παιδιά μου... Η εργασία μας κάνει γερούς, καλούς κι ευτυχισμένους» (Πέτρος Λάρας, σελ. 140). Συχνά υπάρχουν και παραβολικές ιστορίες, όπως αυτή όπου το λαμπερό αλέτρι απαντά στο σκουριασμένο: «Μάθε το, καλό μου αλέτρι. Όποιος μένει αργός σκουριάζει σαν και σένα, και όποιος θέλει να λάμπη, πρέπει να δουλεύη σαν και μένα» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 81). Φυσικά ο καλός εργάτης, όχι μόνο δεν θεωρείται τεμπέλης, αλλά είναι αυτός που θα δεχτεί και τη βοήθεια του Θεού: «Αγάπησαν λοιπόν τη δουλειά, γιατί είδαν με τα μάτια τους πως αυτή φέρνει την ευλογία του Θεού σε κάθε σπίτι. Ο τεχνίτης δεν πεινάει, κι αν πεινάσει δεν πεθαίνει» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 80). Σε μια περίοδο λοιπόν, που η χώρα προσπαθεί να ανορθωθεί οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά ύστερα από τους πολέμους, η εργασία θεωρείται ως απαραίτητο συστατικό.

Η κατανομή εργασίας είναι επίσης αυτή που βοηθά στη σωστή κοινωνικοποίηση του ατόμου και στην εύρυθμη λειτουργία της ομάδας: «Για να ζήσουν στο βουνό πρέπει όλα να τα κάμουν με τα χέρια τους. Να ψήνουν το ψωμί, να κουβαλούν το νερό, να βράζουν

το φαΐ... Κάποιος από σας πρέπει να γίνει φούρναρης, άλλος μπακάλης, άλλος μυλωνάς» (Ψηλά βουνά, σελ. 40). Βέβαια, οι γυναίκες δεν εξαιρούνται από τον τομέα των επαγγελμάτων, σε κάποια από τα οποία φαίνονται να διαπρέπουν: «Πάντα πιο καλά ράβουν οι γυναίκες... Το ψωμί των παιδιών το ετοίμασαν με πληρωμή οι γυναίκες των λοτόμων» (Ψηλά βουνά, σελ. 112-120).

Το επάγγελμα που αναφέρεται πιο συχνά είναι αυτό του γεωργού, γεγονός το οποίο δικαιολογείται, από τη μία εφόσον το μεγαλύτερο ποσοστό των Ελλήνων ζει με το επάγγελμα του αγρότη και από την άλλη λόγω του αυξανόμενου ενδιαφέροντος της πολιτικής του Βενιζέλου την περίοδο 1910-1920, η οποία στηρίζεται στη γεωργία: «Αυτήν την εποχή επίσης το κράτος παίρνει αποτελεσματικά μέτρα για την εθνική οικονομία κι ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τη γεωργία, δημιουργώντας σχολεία και διάφορους τεχνικούς αγροτικούς οργανισμούς». Σε κάποια κεφάλαια μάλιστα, γίνεται αναλυτική περιγραφή της γεωργικής εργασίας, που συνοδεύεται από εικόνες με τα κατάλληλα εργαλεία. Πρόκειται για επάγγελμα που μπορεί να προσφέρει πολλά, να δυναμώνει το σώμα, να γίνεται στη φύση και στον καθαρό αέρα, αλλά έχει και μειονεκτήματα, καθώς είναι βαριά και δύσκολη: «Ο περιβολάρης αναπνέει καθαρό αέρα και με τη δουλειά δυναμώνει το σώμα του.» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 100/103), «Αχ! Τι όμορφα είναι να γίνη κανείς περιβολάρης. Να ζη πάντα έξω, κάτω από τα πράσινα φυλλώματα των δέντρων, μέσα στα ωραία λουλούδια και τα γλυκά σπωρικά. Μα έλα πάλι που ο περιβολάρης πρέπει να σηκώνεται πολύ πρωί! Και η δουλειά είναι βαριά!» (Πέτρος Λάρας, σελ. 16-17), «»Μπορεί να γίνω γεωργός. Θα σπέρνω, θα σκάβω, θα κλαδεύω και θα τρυγώ τ' αμπέλια μου...» Έπειτα όμως δεν του άρεσε. «Γεωργός» συλλογίστηκε, «δεν πάει! Δεν είναι βέβαια πρόστυχη δουλειά, μα δεν είναι και τόσο ευγενική»» (Πέτρος Λάρας, σελ. 17).

Παρόμοια, παρουσιάζονται και άλλες γεωργικές εργασίες, όπως ο θερισμός και η σπορά. Μόνο που εδώ βοηθούν οι γυναίκες και τα παιδιά, και η όλη διαδικασία έχει πιο πολύ τη μορφή γιορτής: «Εδώ θεριστές και παρέκει θερίστρες με άσπρο μαντήλι στο κεφάλι για να μην τις ζαλίσει ο ήλιος, τραγουδώντας κάπου κάπου θέριζαν τα στάχυα με τα δρεπάνια τους» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 85-87), «Οι τρυγητάδες έκοβαν τα γινωμένα σταφύλια, γέμιζαν τις κόφες και τ' αμάξια και τις πήγαιναν στο πατητήρι...

άλλοι τον πατούσαν με τα γυμνά πόδια... Και το τραγούδι του τρύγου αντηχούσε σε όλο τον κάμπο... Το βράδυ στρώθηκε έξω μακρύ τραπέζι για τους εργάτες κι εκείνοι κάθισαν στεφανωμένοι με κληματόβεργες. Ύστερα από το φαγί άρχισαν τα παιγνίδια» (Η πατρίδα μας, σελ. 75), «Όταν αρχίζουν τα σταφύλια να γίνονται, οι αμπελουργοί στα χωριά ετοιμάζουν τα βαρέλια τους... Όλοι ζωηροί και χαρούμενοι, νέοι και γέροι, γυναίκες, κορίτσια κι αγόρια, είναι στ' αμπέλια και τρυγούν... Άμα βραδιάση, σε όλα τ' αμπέλια ανάβουν φωτιές και γύρω κάθονται οι τρυγητές και διπνούν... λένε όμορφες ιστορίες και

παραμύθια» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 8-9). Στο αναγνωστικό «Διγενής Ακρίτας» υπάρχουν και ποιήματα για τη σπορά, το θέρος και τα αλώνια (σελ. 228-230). Παρόμοια και στο «Αλφαβητάρι με τον ήλιο»: «χο, χο, 37 Ν. Γ. Σβορώνος, Επισκόπηση ..., ό.π., σελ. 115.

Κοκκίνη! Ε, Καρά μου! / οργώσετε βαθιά τη γη, / για να μας δώση το σιτάρι, / να μας χαρίσει το ψωμί» (σελ. 37).

Πάντα οι επαγγελματίες χαίρουν του σεβασμού όλων, αφού εκτός από το χαρακτηριστικό της εργατικότητας που διαθέτουν, προσφέρουν και στο κοινωνικό σύνολο και όλοι το εκτιμούν: «Σπουδαίο πράμα το παπούτσι... Τι αξίζει ο μπαλωματής! Να περνούσε τώρα ένας... Θα χτυπούσε πάλι με τις γροθιές του στον αέρα και θα το έραβε.» (Ψηλάβουνά, σελ. 158), «Οι λοτόμοι δεν είναι μαραγκοί... Και όμως κοιτάτε, παιδιά, τι λεπτοκαμωμένο πράμα έκαμαν από το άχρηστο ξύλο» (Ψηλά βουνά, σελ. 190). Υπάρχουν βέβαια και τα παραδείγματα προς αποφυγή: «Για τον μυλωνά του μύλου αυτού λένε πως ποτέ δεν είναι ξεμέθυστος» (Ψηλά βουνά, σελ. 124).

Στα περισσότερα αναγνωστικά γίνονται αναφορές και αναλυτικές περιγραφές διαφόρων επαγγελμάτων. Μερικά από αυτά παρουσιάζουν και παραστατικές εικόνες. Τα επαγγέλματα που αναφέρονται είναι τα εξής και είναι κυρίως χειρονακτικά:

ο μπαλωματής: «Ο μπαλωματής μ' ένα παπούτσι στα γόνατά του έδινε γροθιές στον αέρα. πήρε το σφυρί κι άρχισε να καρφώνει πρόκες στα παπούτσια τους» (Ψηλάβουνά, σελ. 59)

ο μανάβης: «ακούτε το γέρο- Κανέλη το μανάβη; Τι δυνατά διαλαλεί τα χορταρικά του! Η φωνή του ακούεται σ' όλη τη γειτονιά» (Αλφαβητάρι με τον ήλιο, σελ. 44)

ο τσαγκάρης: «Ο γερο-τσαγκάρης πότε ράβει και πότε καρφώνει. Ράβει και τεντώνει τους αγκώνες, σα να μαλώνη.» (Αλφαβητάρι με τον ήλιο, σελ. 52)

ο κορφολόγος: «Έγινε κορφολόγος. Μαζεύει και πουλεί ρίγανη, λεβάντα, θυμάρια κα βότανα σπάνια για τα φαρμακεία και τα σπίτια», «Ο Φάνης θυμήθηκε έναν πραματευτή που τον είχαν ξεχάσει. Πουλεί τα βοτάνια, τη ρίγανη και τα χορταρικά. Τον λένε Κορφολόγο κα φωνάζει: «Κάπαρη, καλή καπ...»» (Ψηλά βουνά, σελ. 100, 17)

ο τροχιστής: «Ο Γιώργος πάλι παραστένει τον τροχιστή: «Μαχαίρια, ψαλίδια, σουγιάδες, γι' ακόοοο...νισμα»» (Ψηλάβουνά, σελ. 17)

ο γανωματής: « Ο Δημητράκης κάνει τον γανωματή και φωνάζει: «Χαλκώματα να γανώωωω...»» (Ψηλάβουνά, σελ. 17)

ο δασοφύλακας: «...υπάρχουν δύο δασοφύλακες... ένας απ' αυτούς πρέπει να βρίσκεται στους λοτόμους, μην τύχει και κόψουν δέντρα που δεν επιτρέπεται να

κοπούν. Μένει ένας δασοφύλακας κι αυτός πρέπει να φυλάζει όλο το δάσος»
(Ψηλά βουνά, σελ. 99)

- ο *κουδουνάς*: «Μέρες πολλές, εβδομάδες δούλευε στο εργαστήρι του γι' αυτά τα κουδούνια. Τα έβαζε μέσα στο καμίνι του ώσπου να γίνουν κόκκινα σαν κάρβουνα, τα σφυροκοπούσε στο αμόνι, πάλι τα έκαιγε, πάλι τα δούλευε με το σφυρί» (Ψηλά βουνά, σελ. 155)
- ο *ρετσινάς*: «αυτός ο ρετσινάς έχει την άδεια του δασάρχη να μαζεύει το ρετσίνι... είδαν με τι μεγάλη προσοχή χάραζε τ' αγαπημένα πεύκα για να σταλάζει το ρετσίνι τους... Ήξερε πως και τα δέντρα πονούν» (Ψηλάβουνά, σελ. 174)
- ο *καρβουνιάρης*: «Για να κάμουν κάρβουνα ρίχνουν πολλά ξύλα σ' ένα μεγάλο καμίνι. Σκεπάζουν το καμίνι με χώμα, αλλά τόσο καλά, ώστε να μην μπαίνει αέρας από πουθενά. Ύστερα από μια τρύπα που έχουν αφήσει επίτηδες, βάζουν φωτιά στα χωμένα ξύλα» (Ψηλά βουνά, σελ. 179)
- ο *καρβουνιάρης*: «Πέρασε το καλοκαίρι κι ήρθαν οι καρβουνιάρηδες, να μας δώσουν το χειμώνα φωτιά. Κάρβουνα θα μας δώσουν, να τα βάλωμε στο μαγκάλι, κάρβουνα κόκκινα, χρυσοκόκκινα» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 113)
- ο *κυνηγός*: «Όποιος κυνηγός την έβλεπε (ενν. την αλεπού) εκείνη την ώρα, θα έλεγε: «Αχ, να είχα το γουναρικό σου το χειμώνα! Εξακόσιες δραχμές θα του έβαζα τιμή»» (Ψηλά βουνά, σελ. 66-68), ««Κυνηγός θα γίνω. Τι έξοχα να γυρίζω στα χωράφια, στα λιβάδια κα στο δάσος... Ποια άλλη δουλειά είναι διασκεδαστικότερη από τη δουλειά του κυνηγού;» Όταν όμως συλλογιζόταν πως οι κυνηγοί ήταν αναγκασμένοι να μένουν έξω όλη τη νύχτα με τον άνεμο και το χιόνι, για να καρτερούν το κυνήγι, δεν το έβρισκε καθόλου ευχάριστο επάγγελμα» (Πέτρος Λάρας, σελ. 17)
- ο *ταχυδρόμος*: «Δύο φορές την εβδομάδα περνά από το χωριό ο αγροτικός ταχυδρόμος... σκορπά σε όλους χαμόγελα, τους δίνει τη χαρά, κάποτε και τη λύπη... Και τα χαμόγελα του ταχυδρόμου έχουν το σκοπό τους, γιατί απ' όλους περιμένει φιλοδώρημα» (Η πατρίδα μας, σελ. 116)
- ο *χτίστης*: «Θα τον πάρη (ενν. τον ασβέστη) έπειτα ο χτίστης, θα τον σβήση στο νερό, θα τον ανακατέψη με άμμο και θα χτίση τα πέτρινα σπίτια, τις πέτρινες σκάλες και τις πέτρινες μάντρες» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 115)
- ο *ασβεστάς*: «Οι ασβεστάδες δουλεύουν όλη μέρα, όλη μέρα ακούεται το πελέκι, ακούεται το σφυρί στον πέτρινο το λόφο... κάθε τόσο το φουρνέλο» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 115)

ο *μαραγκός*: « Είχαν δει πολλές φορές το μαραγκό, πώς *πριόνιζε*, τρυπούσε με το τρυπάνι και πελεκούσε με το σκεπάρνι. Όταν τα έβλεπε κανείς όλα αυτά, θαρρούσε πως ήταν πολύ εύκολα» (Πέτρος Λάρας, σελ. 19)

ο *ψωμάς*: «Του έδειξε και τον ψωμά, καταϊδρωμένο από τη δουλειά και από την πύρα του φούρνου και του είπε: «Βλέπεις πόσο βασανίζονται οι άνθρωποι να ετοιμάσουν το ψωμί;»» (Πέτρος Λάρας, σελ. 9)

ο *βοσκός*: «Τον δέρνουν οι βροχές, τα χιόνια και το χαλάζι. Μένει άγρυπνος, να μην έρθουν οι κλέφτες και οι λύκοι» (Πέτρος Λάρας, σελ. 18)

ο *εργάτης*: «Εργατικοί με τσαπιά στον ώμο γύριζαν από τη δουλειά τους κουρασμένοι, χτίστες με το μυστρί στο χέρι, μαραγκοί με ροκάνια, τρυπάνια, πριόνια κατέβαιναν από ένα καινούργιο σπίτι μισοτελειωμένο» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 72)

ο *έμπορος*: «Ο πατέρας του είναι πλούσιος έμπορος. Εκείνη την ημέρα είχε πολλά χρήματα απάνω στο τραπέζι του, χαρτονομίσματα λογής λογής και ασημένια και χρυσά νομίσματα» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 69)

ο *τσουκαλάς*: ««Λοιπόν, είδα μια φορά έναν τσουκαλά να φτιάχνει τσουκάλια. Έπαιρνε τη λάσπη σφιχτοζυμωμένη κι έβαζε ένα βόλο επάνω σ' ένα τραπεζάκι που γύριζε. Μαζί με το τραπεζάκι γύριζε κι ο βόλος. Τότε έχωνε τα δάχτυλά του ανάμεσα το βόλο κι έφτιαχνε ό,τι ήθελε, τσουκάλια, κανάτες, πιάτα. Έπειτα τα στέγνωνε στον ήλιο και τα έβηνε στο φούρνο» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 63).

3.10. Η κοινωνική δομή μέσα από τα αναγνωστικά

Μιλώντας για κοινωνική δομή εννοούμε καταρχήν τον πυρήνα της, δηλαδή την οικογένεια. Η οικογένεια είναι το πρώτο περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνει το παιδί και από εκεί αποκτά τις αρχές. Μέλη της είναι κυρίως οι γονείς, τα παιδιά και συχνά οι παππούδες και οι γιαγιάδες. Ενδιαφέρον όμως έχουν και οι σχέσεις μέσα στην ευρύτερη κοινωνία, στη γειτονιά, στο σχολείο και στις καθημερινές συναναστροφές. Πρόκειται για ένα περιβάλλον - προέκταση της οικογένειας - όπου γενικά υπάρχει αγάπη και σύμπνοια, χωρίς βέβαια να λείπουν και οι, συχνά άνευ ουσίας, διαπληκτισμοί.

3.10.1. Η οικογένεια και ο ρόλος των μελών της

Η οικογένεια είναι το πιο αγαπημένο θέμα των αναγνωστικών (μαζί με τη θρησκεία). Πρόκειται για την οικογένεια - πρότυπο, δηλαδή την παραδοσιακή πατριαρχική. Ο πατέρας τη στηρίζει οικονομικά, η μητέρα προσέχει και ανατρέφει τα παιδιά και συχνά συνεισφέρουν η γιαγιά και ο παππούς, ως το πιο έμπειρο άτομο. Η οικογένεια είναι ο

πυρήνας των ηθικών αξιών και των ιδεών που το παιδί πρέπει να ενστερνιστεί από μικρό, ώστε να αποτελέσει σωστό μέλος της κοινωνίας. Φυσικά, η διαπαιδαγώγηση έχει ως σκοπό την προβολή του φυλετικού προτύπου αγόρι - πατέρας και κορίτσι - μητέρα και νοικοκυρά.

Ενώ η αυστηρότητα, ειδικά από την πλευρά του πατέρα είναι έκδηλη, το παιδί καταλαβαίνει ότι είναι για το καλό του και οι εικόνες που έχει από την οικογένεια είναι πάντα ευχάριστες: *«Κάτω στον ίσκιο του με φιλούσε και με νανούριζε στα γόνατά της η καλή μου η μανούλα. Εκεί μεγάλωσα. Εκεί μ' έμαθε να συλλαβίζω ο παππούς μου. Εκεί έπαιζα με τ' αδέρφια μου, γελούσαμε, χοροπηδούσαμε, κάναμε κούνιες, περνούσαμε ώρες αλησμόνητες»* (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 123). Τα παιδιά επίσης κατανοούν τις όποιες δυσκολίες υπάρχουν, κυρίως οικονομικές, και δεν ζητούν κάτι περισσότερο από απλή στοργή. Η αλήθεια είναι ότι μετά από τόσους πολέμους, η Ελλάδα διπλασιάζεται και μέχρι να ορθοποδήσει, η οικονομική κατάσταση του κράτους και κατ' επέκταση του κάθε νοικοκυριού δεν είναι πάντα καλή. Οι γονείς δεν μπορούν να προσφέρουν όλα αυτά που ζητούν τα παιδιά, αλλά υπάρχει πολλή αγάπη και φροντίδα. Γι' αυτό και τα παιδιά έχουν κατανόηση. Η ευτυχία και η χαρά μέσα στην οικογένεια τους αρκεί. Όταν όμως λείπει κι αυτή, η στεναχώρια είναι μεγάλη: *«Καινούργια φορέματα δεν είχαμε να βάλουμε, μήτε περιμέναμε ν' ανοίξει η πόρτα, να μπούνε μέσα γελαστοί ο πατέρας και η μητέρα, να μας δώσουν χρήματα, γλυκίσματα και ωραία παιχνιδάκια»* (Οι τρεις φίλοι, σελ. 114).

Όσον αφορά το αντρόγυνο, σπάνια προβάλλονται σκηνές της μεταξύ τους σχέσης. Συνήθως, παρουσιάζονται οι σχέσεις τους με τα παιδιά. Ωστόσο, φαίνεται να υπάρχει αμοιβαία αγάπη και σεβασμός. Η γυναίκα δείχνει σχεδόν υποτέλεια στον άντρα: *«Αφέντη, ό,τι όρισες καλά ορισμένο», είπε η γριά»* (Ψηλά βουνά, σελ. 31), ενώ στην ουσία αυτή είναι που τον στηρίζει και προσέχει τη σωστή εικόνα τους στην κοινωνία: *«Καλά που ήρθε η γυναίκα του μλωνά και πήρε τα σακιά. Ήταν πολύ προκομμένη, αυτή βαστούσε το μύλο. Μα έχει τέτοια ντροπή για το κακό του αντρός της, που σκύβει το κεφάλι εμπρός στους ξένους»* (Ψηλάβουνά, σελ. 125).

Η μητέρα είναι το πρόσωπο που προβάλλεται πιο πολύ στα αναγνωστικά. Μέσα από τα μάτια των παιδιών της, η μητέρα είναι απόλυτα στοργική, κάνει τα χατίρια των παιδιών, είναι νοικοκυρά και εργατική, προσέχει τα πάντα στο σπίτι και μπορεί να δώσει τα πάντα για την οικογένειά της χωρίς αντάλλαγμα: *«Η μητέρα μου πάλι ήταν γυναίκα της δουλειάς. Φρόντιζε μονάχα για το νοικοκυριό της, για τον άντρα της και τα παιδιά της. Για πολυτέλειες και για στολίδια δε φρόντιζε και πολύ»* (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 63), *«Είδε τη μητέρα του να γυρίζει δεξιά κι αριστερά μέσα στο σπίτι, όλο να σιάζει κι όλο να φροντίζει»* (Ψηλά βουνά, σελ. 134).

Κυρίαρχο συναίσθημα είναι η αστείρευτη αγάπη της και η κατανόηση: «Το μητρικό μάτι κοιτάζει πάντα βαθειά την ψυχή των παιδιών. Από μια κίνηση, από ένα βλέμμα, από ένα σούφρωμα φρυδιών καταλαβαίνει η μητέρα τι γίνεται στην παιδική καρδιά» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 218), «Μόνο η μάνα τους θα τους έλεγε τόσο καλό τραγούδι, όταν τα είχε στην κούνια» (Ψηλά βουνά, σελ. 88), «Έχετε δει με πόση λαχτάρα ανοίγει η μητέρα τη θερμή της αγκαλιά και δέχεται το παιδάκι της, που είχε καιρό να το δη;» (Αλφαβητάριο, β' μέρος), «Μέρα νύχτα για μας φρόντιζε. Πολύ κόπο της έδινε ν' αναστήση τέσσερα παιδιά» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 28). Κάτι ακόμα που εντυπωσιάζει το παιδί είναι η καλή μαγειρική της: «Εκλαιγε από χαρά... ίσως όμως και από μελαγχολία, γιατί θυμήθηκε τη μητέρα του, πόσο ωραία ετοιμάζε το ψητό στο σπίτι» (Πέτρος Λάρας, σελ. 73), «Η μητέρα στο μαγειρείο μαγείρευε το βραδινό και όταν μας άκουγε να μπαίνουμε κι οι τρεις, παρουσιαζόταν από την πόρτα και μας καλωσόριζε γελαστή και χαρούμενη... Όταν αποτρώγαμε η μητέρα έφερνε τον καφέ του πατέρα» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 8-9).

Η μάνα είναι επίσης αυτή που θα λυπηθεί με ό,τι κακό συμβεί στο παιδί της. Αυτή ξαγρυπνά στο πλευρό του, όταν είναι άρρωστο: «Ένα παιδάκι ήταν πολύ άρρωστο... Κοντά του καθόταν η μανούλα του. Ω! Πόσο λυπημένη ήταν!... τα μάτια της γέμιζαν δάκρυα... Δεν έκλεινε μάτι, δεν ξεκουραζόταν. Ήταν πάντα εκεί, κοντά στο παιδί της!... Και τώρα που είναι καλύτερα το παιδί της δε φεύγει από κοντά του» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 3-4), «Η μητέρα αγρυπνούσε όλη νύχτα κοντά, στα κρεβάτια τους. Με το μαντιλάκι της έδιωχνε τις μύγες και δρόσιζε τα μέτωπά τους, που τα έψηνε ο πυρετός. Με γλύκα τους μιλούσε και τους έσιαζε αναπνευστικά το προσκέφαλο! Μαλακά μαλακά έσερνε το χέρι και χάιδευε τα μαλλιάκια τους» (Πέτρος Λάρας, σελ. 23). Αυτή θα κλάψει πιο πικρά όταν παιδί πάει στην ξενιτιά: «Η μητέρα μου ήταν απρηγόρητη όταν άκουσε την απόφαση ότι θα φύγω.» (Οι τρεις φίλοι, σελ.20), «Ήρθε η ώρα του χωρισμού. Η μητέρα μου μ' έσφιγγε στην αγκαλιά της βρέχοντας το πρόσωπό μου με τα δάκρυά της» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 30).

Οι ιστορίες για οικογένειες δεν αφορούν μόνο σε ανθρώπους. Πολλά διδάγματα περνούν συχνά και μέσα από οικογένειες ζώων, με τη μητέρα και τα παιδιά, όπου τα συναισθήματα που παρουσιάζονται είναι ακριβώς τα ίδια με τα ανθρώπινα. Έτσι, έχουμε τη μάνα - κότα: «Τα γνωρίζω τα παιδιά μου, όσα και αν είναι, και τα ξεχωρίζω από τα πουλάκια κάθε άλλης κότας. Κι αυτά τα καημένα, γνωρίζουν τη φωνή της μάνας τους και τρέχουν κοντά μου όταν τα φωνάζω... Είμαι πάντα κοντά τους και τα προσέχω... Και αν έρθη ο εχθρός, όσο δυνατός και αν είναι, δεν τον φοβούμαι. Τότε δείχνω όλη μου την αγάπη. Για να γλιτώσω τα παιδιά μου δε συλλογίζομαι ούτε τη ζωή μου» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 8-9) και τη μάνα - κατσίκα: «Οι καλές και στοργικές μητέρες άρχισαν να βυζαίνουν τα μικρά τους. Τι ωραίο θέαμα!» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 78-79).

Η μητέρα είναι αυτή πάλι που θα διδάξει στα παιδιά της βασικές αρχές, όπως την εγκράτεια, τη φιλαλήθεια, το σεβασμό και την καλοσύνη: «Η μητέρα μου φρόντιζε να γίνω καλό παιδί, μ' έμαθε να μην κάνω πείσματα, να μην κλαίω χωρίς αιτία και να μη λέω ψέματα... να μη φοβούμαι στο σκοτάδι και στη μοναξιά... Μ' έμαθε ν' ακούω το μεγαλύτερό μου, να σέβωμαι τους γονείς μου και τους γέρους, να μην πειράζω ούτε ζώο ούτε δέντρο ούτε φυτό» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 16-17), «Ήταν τα κουλούρια που του είχε ετοιμάσει η μητέρα του, με τη συμβουλή να τα τρώει φρόνιμα, δηλαδή δύο κάθε πρωί» (Ψηλά βουνά, σελ. 27).

Και τα παιδιά όμως, κατανοούν απόλυτα τις θυσίες που κάνει γι' αυτά η μητέρα τους, τη συμπονούν, προσπαθούν να τη βοηθούν, να την ξεκουράζουν και να μην την στεναχωρούν: «Η Δαφνούλα βοηθεί τη μητέρα της σε πολλές δουλειές ακόμη» (Αλφαβητάριο, β' μέρος), «Μια μέρα λέει το μεγαλύτερο αγόρι στο μικρότερο: «Δε βαστά η ψυχή μου να βλέπω έτσι στενοχωρημένη τη μητέρα. Έλα, πάμε στην πόλη να με πουλήσεις»» (Πέτρος Λάρας, σελ. 13), «Τάχα κι αυτή δε φροντίζει; Χωρίς τη δική της φροντίδα πώς θα τα βρίσκαμε όλα έτοιμα και το τραπέζι στρωμένο;» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 119), «Μάνα μου, χρυσή μου μάνα, αν δεν ήσουν εσύ, εγώ τώρα δε θα ζούσα! Σε σένα χρωστώ τη ζωή μου... Ποτέ δε θα ξεχάσω την αγάπη σου! Ποτέ δε θα σε λυπήσω. Και τώρα και όταν μεγαλώσω, πάντα θα έχω στο νου μου πώς να είσαι ευτυχισμένη. Θα σε αγαπώ περισσότερο και από τη ζωή μου, χρυσή μου μανούλα» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 4), «Ηχήρα η μάνα μου με τα ορφανά τ' αδέρφια μου πώς θα περάσουν στο χωριό μας τη Λαμπρή; Ω, σας παρακαλώ, στείλετε στη μανούλα μου ό,τι θα δώσετε για την καινούργια φορεσιά» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 10). *Ακόμα και όταν είναι αργά, το παιδί μετανοεί για ό,τι κακό έχει κάνει και καταλαβαίνει τα λάθη του:* «Μητέρα μου, εδώ είμαι, εγώ ο Πέτρος σου. Μητέρα μου, που δεν άκουσα τα λόγια σου! Ω μανούλα μου γλυκιά, από μένα αρρώστησες και πέθανες» (Πέτρος Λάρας, σελ. 138).

Πολλά είναι και τα ποιήματα που περιλαμβάνονται στα αναγνωστικά και είναι αφιερωμένα στη μητέρα, όπως τα εξής: «Πώς να πειράζω τη μητέρα / να κάμω εγώ να λυπηθή / που όλη νύχτα κι όλη μέρα / για το καλό μου προσπαθεί;» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 4-5), *το ποίημα του Ι. Πολέμη:* «Όταν η πρώτη σου φωνή το στόμα σου ανοίξη, / το βρεφικό το κλάμα σου ποιος έρχεται να πνίξη / με πρώτο πρώτο φίλημα, με πρώτη καλημέρα; / Ποιος άλλος; Η μητέρα!...» (Πέτρος Λάρας, σελ. 90-91), *το ποίημα του Γ. Βιζυηνού:* «Πώς να πειράζω τη μητέρα, / να κάμω εγώ να λυπηθή, / που όλη νύχτα κι όλη μέρα / για το καλό μου προσπαθεί;...» (Πέτρος Λάρας, σελ. 11-12), *και το ανέκδοτο ποίημα του Ι. Πολέμη «Η Μάνα», όπου ο γιος έρχεται από την ξενιτιά και ενώ κανείς δεν τον γνωρίζει:* «Και μόνο η μητέρα του, σαν πρόβαλε από πέρα, «παιδί μου, καλώς

όρισες!» του φώναζε η γριά. Ακόμα πριν τον καλοδή τον γνώρισε η μητέρα γιατί τον είδ ' η αγάπη της, που βλέπει μακριά» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 10).

Όσον αφορά το ρόλο του πατέρα, πρόκειται για μορφή που προκαλεί σεβασμό, δείχνει αυστηρότητα και έχει κυρίαρχη θέση μέσα στην οικογένεια. Κύριο μέλημά του είναι η οικονομική εξασφάλιση της οικογένειας και η ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Στα αναγνωστικά φαίνεται ότι όσο παλαιότερη είναι η εποχή στην οποία αναφέρεται, τόσο πιο επιβλητική είναι και η μορφή του πατέρα. Για παράδειγμα, στα «Παλαιά χρόνια» αναφέρεται: «Στον τόπο μας, ο πατέρας έχει μεγάλη εξουσία στην οικογένειά του. Στα χέρια του είναι η ζωή ή ο θάνατος των παιδιών του» (σελ. 12).

Και στις μετέπειτα εποχές ωστόσο, ο πατέρας είναι σοβαρός, πιστός στη θρησκεία, αποφασίζει για την οικογένεια, αλλά είναι πιο γλυκός και προσιτός: «Ασημένιες, κάτασπρες τρίχες σκεπάζουν το σεβάσμιο κεφάλι του. Γλυκιά είναι η ματιά του. Κάθεται στην πολυθρόνα. Εμπρός του είναι η Αγία Γραφή» (Πέτρος Λάρας, σελ. 136), «Μια μέρα τον κάλεσε ο πατέρας του στην κάμαρά του. Ο Πέτρος μπήκε και χαιρέτησε με σεβασμό. Σοβαρός και συλλογισμένος καθόταν στην πολυθρόνα ο Μαθιός Λάρας» (Πέτρος Λάρας, σελ. 20).

Ο κύριος ρόλος του πατέρα είναι αυτός του εργαζομένου, ώστε να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα της οικογένειάς του: «Ο πετεινός άμα ξημερώσει οδηγεί σαν καλός οικογενειάρχης την οικογένειά του στην αυλή, για να βρουν τροφή όλοι μαζί. Αν τύχη να βρη κάτι καλό, φωνάζει τις κότες και τα κοτόπουλα και αφήνει να φάνε αυτοί πρώτα» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 31). Παράλληλα, φροντίζει να εισάγει σιγά σιγά και το γιο στο κλίμα της δουλειάς από μικρή ηλικία, παίρνοντάς τον μαζί του: «Για να πετύχει, ακολούθησε μια μέρα τον πατέρα του στο δάσος, όπου είχε πάει να επιβλέψει την εργασία» (Ψηλάβουνά, σελ. 13).

Αν και αποφασίζει αυτός συνήθως για την τύχη των παιδιών του: «Ο πατέρας του ήθελε να το παντρέψει, μα εκείνος με σεβασμό του αποκρινόταν: «Όχι ακόμα»» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 108), όμως δεν είναι αδιάλλακτος, συζητά μαζί τους και βρίσκουν μια κοινή λύση, ακόμα και αν είναι να τον στεναχωρήσει: « «Εγώ θέλω», είπα, «μα ο πατέρας μου δε θα μ' αφήσει! Και δε θέλω να κάμω τίποτα χωρίς τη θέλησή του». Ο πατέρας μου τότε μου είπε: «Παιδί μου, αφού θέλεις να φύγεις, πήγαινε με την ευχή μου. Δεν είσαι πια μικρός. Είσαι δεκατεσσάρω χρονώ και πολλά παιδιά σαν κι εσένα δουλεύουν και κερδίζουν το ψωμί τους...» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 19). Η εργασία δεν είναι βέβαια πάντα η κύρια σκέψη για τα παιδιά τους. Θέλουν να γίνουν σωστοί επαγγελματίες, αλλά χαίρονται πολύ και όταν τα βλέπουν να μορφώνονται και να προκόβουν στα γράμματα, κάτι που συνήθως οι ίδιοι δεν είχαν την ευκαιρία να κάνουν ως παιδιά: «Όταν άρχισα να διαβάζω, ο πατέρας μου πετούσε από τη χαρά του. Μ' έβαζε και του διάβαζα το

μάθημά μου, που αν και το έλεγα συλλαβιστά, όμως εκείνος ήταν ευτυχισμένος» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 10).

Ένας ακόμη ρόλος για τον πατέρα είναι αυτός της σωστής διαπαιδαγώγησης και της προβολής ηθικών αξιών. Οι συμβουλές και οι νουθεσίες είναι συχνές: «Έμπαινε στο δωμάτιο και με αυστηρή φωνή του έλεγε: «Ο δρόμος που πήρες, Πέτρο, δε θα σε βγάλει σε καλό. Πέτρο, κοίταξε να διορθωθείς» (Πέτρος Λάρας, σελ. 5-6), «Ο πατέρας του Πέτρου τον άκουσε και είπε: «Μην κακολογάς άδικα την πηγή που δροσίζει τόσους και τόσους διαβάτες... Έπρεπε να θυμηθείς τι σου είπα πολλές φορές: Ίδρωμένος μην πίνεις κρύο νερό»» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 46-47). Επιθυμία του πατέρα είναι και η ενότητα ανάμεσα στην οικογένεια και ειδικά ανάμεσα στα αδέρφια. Η ομόνοια αποτελεί απαραίτητο συστατικό στην εύρυθμη λειτουργία της οικογένειας: «Γιοι και παλικάρια μου / την ευχή μου νάχετε, / ενωμένοι ζήσετε / δύναμη για νάχετε!. Αδέρφια ενωμένα, σπίτια ευτυχισμένα. Η ομόνοια σπίτι χτίζει και η διχόνοια το γκρεμίζει» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 17-18).

Και τα παιδιά όμως, από την πλευρά τους δεν θέλουν να τον στεναχωρούν. Πάντα υπακούν και τον υπερασπίζονται: «Όταν έφυγε ο πατέρας μου μου είπε: «Σου εμπιστεύομαι τα πρόβατα.. Στιγμή να μην τα παρατήσης» Πώς λοιπόν να φανώ άπιστος στο αφεντικό μου και να μην ακούσω τον πατέρα μου;» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 51).

Γενικά, η παρουσία του πατέρα είναι αυστηρή και σοβαρή. Όμως δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου αυτός είναι χαρούμενος και χαμογελαστός, με ιδιαίτερα έκδηλη αγάπη προς τα παιδιά του: «Την ημέρα ο πατέρας μου εργαζόταν στα χωράφια μας... Μόλις μας αντίκριζε, μας γελούσε κι εμείς τότε τρέχαμε και τον πιάναμε από το χέρι» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 8), «Μύρισ' ο αγέρας, / έφεξε το σπιτικό, / έρχεται ο πατέρας / με χαμόγελο γλυκό» , «Εκεί στο λιακωτό... ο καλός του πατέρας του έλεγε τόσα και τόσα παραμύθια» (Πέτρος Λάρας, σελ. 75).

Αν και πιστός οικογενειάρχης και καλός πατέρας σε όλα τα αναγνωστικά, μόνο σε μία περίπτωση φαίνεται να την εγκαταλείπει, προβάλλοντας ένα διαφορετικό πρότυπο, εκεί που τον καλεί το χρέος για την υπεράσπιση της πατρίδας: «Ο Μήτρος άφησε τη γυναίκα του με πέντε παιδιά στο χωριό κι ήρθε εθελοντής να πολεμήσει για την πατρίδα» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 106).

Παρόλο που η οικογένεια είναι ιερός θεσμός μέσα στα αναγνωστικά, υπάρχουν και οι οικογένειες, όπου ο πατέρας ή η μητέρα δεν ζουν και αναλαμβάνουν την ανατροφή των παιδιών κηδεμόνες. Εκεί, το πρόβλημα είναι ότι οι συγκεκριμένοι κηδεμόνες δεν ενδιαφέρονται για τα παιδιά, ή χειρότερα, προσπαθούν να τα βλάψουν. Από τη μια έχουμε το πρότυπο της «κακής μητριάς»: «Η μητέρα τους είχε πεθάνει, κι ο βασιλιάς πήρε μια δεύτερη γυναίκα, πολύ κακή, που δεν αγαπούσε καθόλου τα προγόνα της» (Οι τρεις

φίλοι, σελ. 122), «Ο πατέρας της Πούλιας πήρε άλλη γυναίκα. Κι εκείνη γέννησε ένα αγοράκι, τον Αυγερινό... Η μητέρα του Αυγερινού δεν ήθελε να δη στα μάτια της την Πούλια. «Θα τη διώξω» έλεγε «Θα την πουλήσω σκλάβα»» (Πέτρος Λάρας, σελ. 76). Από την άλλη έχουμε το πρότυπο του «αδιάφορου κηδεμόνα»: «Αυτός όμως είναι άνθρωπος πολύ σκληρός, είναι και φιλάργυρος. Δεν βλέπω τη στιγμή να μεγαλώσω, να φύγω μακριά» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 41).

Η αδερφική αγάπη είναι ένα άλλο θέμα που τονίζεται αρκετά στα αναγνωστικά. Τα αδέρφια είναι πάντα ενωμένα και μπορούν να θυσιάσουν το ένα για το άλλο. Η δύναμη της αγάπης τους είναι τόση, που μπορεί να νικήσει κάθε εχθρό και να διώξει κάθε κακό. Όπως στο δημοτικό τραγούδι «Η αδερφική αγάπη»: *«Ανάθεμά τον που το ειπή: «τ' αδέρφια δεν πονιούνται. Τ' αδέρφια σκίζουν τα βουνά και δέντρα ξεριζώνουν, τ' αδέρφια κυνηγήσανε και νίκησαν το Χάρο» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 156)*. Το ίδιο ισχύει και στη φύση, όπως στην ιστορία με τις αδερφές ελιές, οι οποίες ενωθήκαν προκειμένου να νικήσουν τη δύναμη του αέρα που τις ξερίζωνε: *«Ας φυσά τώρα ο αέρας όσο θέλει! Οι τρεις αδερφές δεν τον φοβούνται πια. Είναι ενωμένες και για τούτο είναι δυνατές» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 12-13)*.

Οι εκδηλώσεις αγάπης με αγκαλιές και φιλιά είναι πάντα έντονες, ειδικά όταν τα αδέρφια έχουν καιρό να ιδωθούν: «Πώς έπεσε πάνω του! Πώς τον αγκάλιασε τον αδερφούλη της!» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 42), «Η Ελένη είδε μπροστά της έντεκα ωραίους νέους, τους αδερφούς της! Έβγαλε μεγάλη κραυγή, χύθηκε πάνω τους και τους αγκάλιαζε και τους φιλούσε... Με πόση χαρά είδαν κι εκείνοι την αδερφή τους! Γελούσαν κι έκλαιγαν όλοι μαζί.» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 127).

Τη σημαντικότερη έγνοια για τα αδέρφια τους την έχουν πάντα τα μεγαλύτερα παιδιά, κυρίως αν είναι αγόρια και καλούνται να φροντίσουν τη μικρότερη αδερφή τους. Αυτά είναι που θα τα διδάξουν πράγματα από μικρά: *«Η Μαρία έβαζε τραπέζι και τρώγαμε. Της είχα μάθει τραγουδάκια κι ήταν η χαρά του πατέρα και της μητέρας να την ακούν να τα λέει με τη δυνατή φωνούλα της» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 8-9)*, θα θυσιάσουν όταν η αδερφή τους είναι άρρωστη: *«Γιατί, παιδί μου, δεν τρως το κρέας που σου έδωσαν;» «Το φύλαξα για την αδερφούλα μου... Εμένα μου φτάνει το ψωμί» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 12)* και σε μεγαλύτερη ηλικία, θα νοιαστούν να την παντρέψουν και να την αποκαταστήσουν. Όταν δεν τα έχουν καταφέρει, θα τους προκαλέσει μεγάλη λύπη: *«Πεθαίνω, Δήμο, ευχαριστημένος. Μόνο μια λύπη μου σπαράζει την καρδιά. Συλλογίζομαι την αδερφή μου τη Μαρ...» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 110)*. Το μόνο εμπόδιο ίσως μερικές φορές είναι η μεγάλη διαφορά ηλικίας, όταν τα μικρά αδέρφια θεωρούνται βάρος για τα μεγαλύτερα: *«Η αλήθεια είναι πως τ' αγαπούσα τ' αδέρφια μου, μα δεν μπορούσα να κάνω κι όλα τους τα θελήματα! Συχνά ήθελα να τ' αποφεύγω. Κάποτε τα μάλωνα και τους*

έλεγα πως θα ταξιδέψω. «Πάρε μας κι εμάς, Πρόα!» παρακαλούσαν. «Είστε μικρά, τι να σας κάμω;» (Η πατρίδα μας, σελ. 76).

Μετά τους γονείς, αυτός που έχει σημαίνουσα θέση στην οικογένεια είναι ο παππούς. Πρόσωπο σεβαστό, με μεγάλη εμπειρία από τη ζωή, αναλαμβάνει τα παιδιά από μικρή ηλικία με μέλημά του, τη μόρφωσή τους και την οικονομική τους εξασφάλιση: «Ο παππούς μου ήταν πολύ γέρος και τον εσέβονταν όλοι, γιατί είχε ιδεί πολλά στη ζωή του και ήξερε πολλά» (Η πατρίδα μας, σελ. 11). Συνήθως παρουσιάζεται με πολλά εγγόνια, τα οποία έχει προνοήσει και τα έχει τακτοποιήσει, τουλάχιστον όσον αφορά στην προίκα: «Είναι ο παππούς της γενιάς. Έδωσε κόρες κι εγγονές στις γύρω καλύβες. Έχει δοσμένες και άλλες σε βουνά μακριά που δε φαίνονται. Όλες τις προίκισε και το βιός του δε σώνεται» (Ψηλά βουνά, σελ. 89).

Ως χαρακτήρας είναι πάντα εύθυμος, χαρούμενος και περήφανος για την πολυπληθή οικογένειά του. Στους μικρούς λέει παραμύθια και πειράζει καλοπροαίρετα τους μεγάλους: «Τα βράδυνα συναζόμαστε όλοι γύρω στον παππού και κείνος ολόχαρος μας λέει θαυμαστά παραμύθια» (Η πατρίδα μας, σελ. 73), «Τον θυμούμαι τον παππού με τα πολλά του παιδιά, τις νύφες και τους γαμπρούς, τα εγγόνια και τα δισέγγονα. Τον θυμούμαι κάθε μεγάλη γιορτή του χρόνου, που σκόρπιζε τη χαρά και το γέλιο σε δικούς και σε ξένους... Τους πείραζε όλους μικρούς και μεγάλους» (Η πατρίδα μας, σελ. 140).

Οι περισσότερες αναφορές των αναγνωστικών αναφορικά με τον παππού σχετίζονται με τη μόρφωση των παιδιών. Από τη μικρή τους ηλικία, τους γνωρίζουν τον κόσμο και τους μαθαίνουν γράμματα: «Τα πέντε πρώτα χρόνια μου δεν έκαμα τίποτ' άλλο, παρά να παίζω και ν' ακούω τις συμβουλές του παππού... Όταν έγινα έξι χρονών, ο παππούς μου έμαθε την αλφαβήτα... Έπειτα μου άρχισε αριθμητική και μ' έμαθε να τραγουδώ» (Η πατρίδα μας, σελ. 14), «Σιγά σιγά ο παππούς μου, με μεγάλη τέχνη και υπομονή μ' έμαθε να συλλαβίζω.... Όταν πήγαινε περίπατο ο παππούς μου, πάντα με έπαιρνε μαζί του. Εγώ όλο κοιτάζα γύρω μου, όλο ρωτούσα και αυτός όλο μου έδειχνε, όλο μου εξηγούσε, όλο με μάθαινε» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 18-20). Φυσικά, στις γνώσεις περιλαμβάνονται οι συμβουλές και η ηθική διαπαιδαγώγηση: «Να γίνεις καλός άνθρωπος. Να 'χεις τιμή και να κρατάς το λόγο σου» (Ψηλά βουνά, σελ. 220).

Ο παππούς είναι επίσης αυτός που επηρεάζει τις αποφάσεις της οικογένειας. Ακόμη και όταν οι γονείς δεν ενδιαφέρονται για τη μόρφωση του παιδιού, ο παππούς θα αγωνιστεί και τελικά θα τους αλλάξει άποψη: «Η μητέρα μου με ήθελε να γίνω γεωργός... Ο πατέρας όμως δεν ήταν σύμφωνος... Ο παππούς μου πάλι... ήταν της γνώμης να μάθω γράμματα» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 17), «Το σωστό είναι σωστό... Εδώ απάνω θα μείνει βλάχος σαν εμάς. Καλό ήταν να βγάλουν και τα Θανασαίικα ένα γραμματικό» (Ψηλάβουνά, σελ. 216-218).

Μετά τον παππού, θέση έχει η γιαγιά. Δεν αναφέρεται τόσο συχνά και ο ρόλος της περιορίζεται στο νοικοκυριό και στην αφήγηση παραμυθιών. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι, εκτός από μια μικρή αναφορά στο βιβλίο «Στα παλαιά χρόνια»: «*Η γιαγιά έγνεθε και κάποτε μας έλεγε και από κανένα παραμύθι, για να περάση η ώρα*» (σελ. 75), εκτενείς περιγραφές υπάρχουν μόνο στο «Αλφαβητάρι με τον ήλιο»: «*η γιαγιά έδινε ένα ρόδι για φιλί... πήγε μέσα για να ζυμώση... ζύμωνε, όλο ζύμωνε*» (σελ. 1318), «*Η γιαγιά καθόταν κοντά στο τζάκι κι έγνεθε με τη ρόκα. Κάπου κάπου έριχνε κάστανα στη φωτιά... Η γιαγιά έγνεθε και άρχισε να λέη το παραμύθι*» (σελ. 59-61).

Τελευταίο συγγενικό πρόσωπο που αναφέρεται είναι ο θεός. Δύο εικόνες μόνο δίνονται και αυτές είναι αντιφατικές μεταξύ τους. Από τη μια ο «καλός» θεός που όλοι τον περιμένουν από την ξενιτιά: «*Το τι έγινε δεν περιγράφεται. Όλοι έκλαιγαν και γελούσαν μαζί και τον αγκάλιαζαν και τον φιλούσαν*» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 16-17), και από την άλλη, ο θεός ναυτικός τον οποίο όμως η ξενιτιά έχει σκληρύνει ώστε να θεωρείται «κακός» και παράξενος: «*Τον εφοβόμουν πάντα το θείο μου. Ήταν άγριος και κακός σε μένα, όπως και στους ναύτες του*» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 190).

Πιο περιληπτικά, από όλες τις αναφορές που υπάρχουν στα αναγνωστικά, πρόκειται για ένα πρότυπο οικογένειας παραδοσιακό και πολυμελές, με τους γονείς, τα παιδιά, τον παππού και τη γιαγιά. Όλοι έχουν τη δική τους θέση στην οικογένεια, έχουν σεβασμό ο ένας για τον άλλο, δείχνουν αγάπη και ενδιαφέρον.

Πιο συχνά περιγράφονται η μητέρα και ο πατέρας κυρίως στη Β' τάξη, όπου παρουσιάζεται και έντονο το δέσιμο ανάμεσα στα αδέρφια, ενώ στην Α' και Ε' δεν αναφέρονται καθόλου. Παράλληλα, στην Α' Δημοτικού κυρίαρχη θέση έχει η γιαγιά, σαν να έχει αυτή την ευθύνη ανατροφής του παιδιού, ενώ στην Ε' τάξη απλά εμφανίζεται ένας θεός. Ο παππούς είναι πρωταγωνιστής στην Γ' και Δ' Δημοτικού και ειδικά στα αναγνωστικά που μιλούν για την αρχαία εποχή, δηλαδή στα «Παλαιά χρόνια» και στην «Πατρίδα μας», ίσως επειδή στην ελληνική αρχαιότητα, ο παππούς είχε τον πρώτο λόγο στην ανατροφή των παιδιών.

Η σχέση του ζευγαριού είναι η λιγότερο προβαλλόμενη και κεντρικός άξονας είναι τα παιδιά. Φαίνεται ότι άποψη της κοινωνίας εκείνης της εποχής είναι να μη θίγονται οι σχέσεις που αφορούν το ζευγάρι. Οι μόνες σχέσεις που προβάλλονται είναι αυτές του πατέρα που εργάζεται και φροντίζει τα οικονομικά και της μητέρας που είναι μάνα και νοικοκυρά. Μεταξύ τους οι επαφές είναι περιορισμένες και αφορούν τον άντρα-αρχηγό του σπιτιού και τη γυναίκα που απλά υπακούει. Μοναδική παραφωνία αποτελούν οι αφηγήσεις για την κακή μητριά, ωστόσο, κι αυτές γίνονται μόνο στα πλαίσια παραμυθιών, ώστε να δείχνουν την απόσταση από την πραγματικότητα και εξάλλου, αυτή στο τέλος τιμωρείται.

Τέλος, έχει ενδιαφέρον το πώς αισθάνονται τα παιδιά για τους συγγενείς. Συμπονούν και υπεραγαπούν τη μητέρα, δείχνουν σεβασμό στον πατέρα και κατανοούν την αυστηρότητά του. Ως προέκταση αυτών, η γιαγιά είναι η καλή νοικοκυρά που λέει παραμύθια και ο παππούς υπεύθυνος για την ανατροφή και τη μόρφωση των παιδιών.

3.11. Οι θρησκευτικές αναφορές στα νέα βιβλία

Η θρησκεία μέσα στα αναγνωστικά, η οποία αποτέλεσε θέμα έντονων διαπληκτισμών ανάμεσα σε πολέμιους και υπέρμαχους της μεταρρύθμισης του 1917, αποτελεί ένα από τα επίμαχα θέματα. Τα ερωτήματα της διαμάχης είναι κυρίως: «γίνονται αναφορές για τη θρησκεία ή όχι;», «παροτρύνεται το παιδί στη χριστιανική πίστη ή απομακρύνεται;». Η επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας που ακολουθεί παρουσιάζει ποια από τις δύο πλευρές φαίνεται να είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα.

3.11.1. Η θέση της θρησκείας στην καθημερινή ζωή

Το κυριότερο επιχείρημα το οποίο πρόβαλλαν οι αντίθετοι στη μεταρρύθμιση του 1917 και στα νέα αναγνωστικά ήταν η απουσία αναφορών στη θρησκεία και ο αντιχριστιανικός τους χαρακτήρας. Χαρακτηριστικά η Γ. Καζαντζάκη αναφέρει: «εξώρισαν από τα βιβλία του Κράτους, τη Θρησκεία και την Πατρίδα». Ωστόσο, μέσα από την έρευνα, φαίνεται ακριβώς το αντίθετο. Η θρησκεία είναι η κατηγορία στην οποία ανήκουν οι περισσότερες καταγραφές. Οι πρωταγωνιστές των ιστοριών είναι πάντα βαθιά θρησκευόμενοι, πιστεύουν στη δύναμη του Θεού, προσεύχονται και πηγαίνουν συχνά στην Εκκλησία. Κυρίαρχη είναι η θεοκρατική αντίληψη ότι ο Θεός έχει κατασκευάσει τον κόσμο και ότι αυτός παίζει σημαντικό ρόλο στα πάντα. Αυτός κοιτάζει πάντα από ψηλά και κρίνει το σωστό και το άδικο, και όταν πρέπει, τιμωρεί.

Από την αρχαιότητα, οι θεοί είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο στη ζωή των ανθρώπων. Ήταν αυτοί που βοηθούσαν και προσέφεραν με αγάπη ό,τι μπορούσαν στο ανθρώπινο γένος: «*Η ελιά είναι ξεχωριστό δέντρο. Μας τη χάρισε η Αθηνά*» (Στα 39. Καζαντζάκη, Γαλ.: Ζ. Παπαντωνίου, «*Τα Ψηλά Βουνά*» (κριτικό σημείωμα), Αθήνα 1919, σελ.12, κατά Αχ. Γ. Καψάλη, . Φ. Χαραλάμπους, *Σχολικά ...,ό.π.,* σελ. 59.

ευχαριστούμε, Διόνυσε, για το γλυκό κρασί που μας δίνουν κάθε χρόνο τα πλατύφυλλά σου κλήματα» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 133).

Η πίστη των ανθρώπων είναι πάντα βαθιά. Από τη στιγμή της γέννησής τους και μέχρι το θάνατο, ο Θεός τους φροντίζει και τους προστατεύει: «Έτσι έκαμε ο Θεός τον κόσμο. Ο πάνσοφος Θεός τον έκαμε πολύ καλύτερο απ' ό,τι εμείς νομίζομε... Ο Θεός είναι ο

πατέρας όλων μας. Αυτός φροντίζει για μας νύχτα και μέρα» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 119-120), «Ο Θεός του είχε βάλει μέσα του μια δύναμη να φυτρώσει και η δύναμη αυτή ξύπνησε και ο σπόρος έβγαλε ρίζες» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 84). Αυτός είναι παρών στις πιο δύσκολες στιγμές του κάθε πιστού ατόμου και το βοηθά να ξεπεράσει όλα του τα προβλήματα: «Ο Θεός, που θέλει και φυτρώνουν άγρια μήλα στα δάση για να τρέφονται οι πεινασμένοι, κείνος την πήγε σ' ένα δέντρο φορτωμένο με καρπούς» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 126), «Παρακαλούσε τη θεά να κάμη καλά την εγγονούλα της. Η θεά τη λυπήθηκε, η εγγονή της γύρισε στο καλύτερο» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 83), «Ο Θεός τη λυπήθηκε την καλή μάνα και το παιδάκι γλίτωσε» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 4), «Εγώ είμαι άγγελος Κυρίου, στάλθηκα για να σου πω πως τέλειωσαν πια τα βάσανά σου» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 96), «Να που ο Θεός δε μας άφησε να χαθούμε» (Η πατρίδα μας, σελ. 126), «Ο αμπελουργός απελπίστηκε, δεν μπορούσε να ζήσει πια και παρακάλεσε το Θεό να τον απαλλάξει από τέτοια ζωή. Ο Θεός τον άκουσε και τον έκαμε πουλί» (Η πατρίδα μας, σελ. 137).

Η θεϊκή δύναμη μπορεί να κάνει τα πάντα, αρκεί να υπάρχει πίστη και θέληση. Εξάλλου, γι' αυτό ήρθε και ο Χριστός στη γη: «Έδειξε στους ανθρώπους πώς μπορούν να γίνουν καλοί, κι έτσι να ζήσουν ευτυχισμένοι στη γη και να πάνε ύστερα στον παράδεισο» (Πέτρος Λάρας, σελ. 101) και επιζητά μονάχα την αγάπη και την ειρήνη: «Ο Κύριός μας θέλει: ... Οι άνθρωποι να πιστεύουν ένα Θεό, πατέρα όλων των ανθρώπων... να ζουν αγαπημένοι σαν αδέρφια... να είναι τόσο καλοί, που να τους αγαπά και ο Θεός σαν καλά του παιδιά» (Πέτρος Λάρας, σελ. 103). Με τη δύναμή του, ο Θεός μπορεί να αλλάξει ακόμα και το χαρακτήρα του πιο δύσπιστου: «Ο Θεός τον έκαμε ολωσδιόλου άλλον άνθρωπο» (Πέτρος Λάρας, σελ. 85), αρκεί να είναι δεκτικός και καλός χαρακτήρας: «Άμα δεν κάνεις κανένα κακό, κανένα φόβο δεν έχεις από το Θεό» (Πέτρος Λάρας, σελ. 100), «Δυνάμωσέ μου την πίστη που έχω πως με την άπειρη καλοσύνη σου θα με βοηθήσεις να ξαναχαρώ τη ζωή» (Πέτρος Λάρας, σελ. 65).

Όταν μέσα από τη θρησκεία περνούν τέτοια μηνύματα αγάπης και αδερφοσύνης, οι πιστοί δεν μπορούν παρά να τα διαδώσουν και να φροντίσουν να μην τα καταχραστούν: «Μόνον ο πανάγαθος Θεός μπορεί να μας χωρίσει» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 139), «Μα δεν είναι σωστό να σπαταλούμε τα δώρα του Θεού αστόχαστα. Όλοι είμαστε πλάσματα του Θεού, και το χρυσάφι ακόμη» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 108, 125), «Νύχτα μέρα θα παρακαλούμε το Θεό να σας χαρίσει όλα τα αγαθά του κόσμου!» (Πέτρος Λάρας, σελ. 135), «Ο Θεός μας έκαμε δυνατούς για να υπερασπίζουμε τους αδύνατους... με τη βοήθεια του Θεού δεν τους φοβούμαι καθόλου» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 129, 138). Συχνά, και μέσα από ποιήματα φαίνεται η βαθιά κατανύξη των πιστών, όπως στο ποίημα του Γ. Βιζυηνού: «Κι αν δε μου μείνη εντός του κόσμου / που ν' ακουμπήσω, να σταθώ, / εκεί

ψηλά είν' ο Θεός μου / και δε μπορώ ν' απελπιστώ. / Είν' ο Θεός που μ' έχει πλάσει / το χέρι του το σπλαχνικό / και δεν μπορεί να με ξεχάση / και να μ' αφήση νηστικό» (Πέτρος Λάρας, σελ. 37).

Σε κάθε δύσκολη στιγμή, αυτό που πρώτα κάνει ο καλός πιστός είναι να επικαλεστεί τη βοήθεια του Θεού. Οι επικλήσεις στο θείο είναι συχνές κυρίως στα ακόλουθα αναγνωστικά: Στους «Τρεις φίλους»: «Θεέ μου βάλε το χέρι σου γιατί χανόμαστε... Αϊ Νικόλα, σώσε μας ...Μόνον ο Θεός μπορεί να μας σώσει.Θεέ μου σώσε τους» (σελ. 31,33,117), στο «Αναγνωστικό» της Β' δημοτικού: «Αχ, παρακαλώ, κάμε, Πλάστη, χάρη, σώσε τον καλό, το φτωχό βαρκάρη» (σελ. 36-37), στην «Πατρίδα μας»: «Φτάνει λοιπόν! Μα τον Ερμή!... Ω, θεά εκδικηθήτε με, είμαι μόνος..Ωρκιστήκαμε πως είμαστε αγνοί, πως κανένα δεν αδικήσαμε και πως θ' αγωνιστούμε χωρίς δόλο και απάτη» (σελ. 86, 87, 93-94), στο «Διγενή Ακρίτα»: «Θεέ και Κύριε!... Μη για όνομα Θεού!... Θεέ μου ήμαρτον!... Ευλογητός ο Θεός!... Δοξασμένος ο Κύριος!... Δοξασμένο τ' όνομα του Θεού!... Παναγιά μου φύλαγέ μου τον από κάθε κακό!... Ο Θεός να τους φέρη πίσω... Ο Παντοδύναμος να βάλη το χέρι του... Κύριε ημών Ιησού Χριστέ!... Θεέ μου, ή άφησέ μου τον άνδρα μου ή πάρε με και μένα μαζί του...» (σελ.50-51, 84, 95, 98, 99, 176, 182) και στα «Ψηλά βουνά»: «Δόξα σοι ο Θεός... Μόνο ας πούμε το Κύρι' ελέησον τρεις φορές... Μόνο δόξα να' χει ο Θεός... Έλα, για όνομα του Κυρίου...Θεέμου φύλαξέμε» (σελ. 109, 78, 75, 176, 133).

Εκτός από τις επικλήσεις, οι προσευχές είναι εξίσου συχνά αναφερόμενες. Ανά αναγνωστικό, εμφανίζονται τα εξής σημεία:

«Οι τρεις φίλοι»: «Θε μου, που βλέπεις τα σπιτάκια / τα φτωχά σαν το δικό μου / στείλε στο παράθυρό μου /μια φωλιά χελιδονάκια...» (σελ. 9), «Γονάτισα μπροστά στα εικονίσματα και παρακάλεσα το Θεό να με βοηθεί στο ταξίδι και να μ' αξιώσει να γυρίσω και πάλι ευτυχισμένος στην πατρίδα μου» (σελ. 21), «Και σ' αυτή την απελπισία μας, γονάτισα στην άμμο κι έκαμα την προσευχή μου» (σελ. 38), «Το πρωί σηκωθήκαμε χαρούμενοι, κατεβήκαμε και πλυθήκαμε στο ποτάμι και κάναμε την προσευχή μας» (σελ. 56), «Ο Θεός μας στέλνει αυτήν την ευτυχία! Και το χέρι μόνο του έκαμε το σταυρό μου» (σελ. 69), «Άμα αποφάγαμε, κάναμε την προσευχή μας στο Θεό κι ύστερα ξεκουραστήκαμε» (σελ. 85), «Σταυρώσαμε ύστερα τα χέρια μας και σταθήκαμε μ' ευλάβεια. Ο Νίκος είπε το «Πάτερ ημών» κι εγώ το «Πιστεύω»» (σελ. 87), «Τότε η Ανθούλα φοβόταν, έκανε το σταυρό της, κι εμείς μαζί της... διάβαζε το Ευαγγέλιο...» (σελ. 113), «Και παρακάλεσε το Θεό να λυπηθεί κι αυτήν και τους αδερφούς της. Την πήρε ο ύπνος και ακόμα κοιμισμένη έλεγε την προσευχή της» (σελ. 130), «Η Ελένη εξακολούθησε τη δουλειά της σιωπηλά κι έκανε την προσευχή της αμίλητη» (σελ. 135), «Ο Θεός ας βάλει το χέρι του να πετύχει το σχέδιο» (σελ. 153), «Και πάντα κάνω το

σταυρό μου και λέω: «Σ' ευχαριστώ, Θεέ μου, που μου έδωσες τόσο θάρρος κι υπομονή και νίκησα!» (σελ. 164).

«Αλφαβητάριο» μέρος Β' : «Το βράδυ πριν κοιμηθούν, η Δαφνούλα και ο Γιώργος είπαν την προσευχή τους».

«Αλφαβητάρι με τον Ήλιο» : «Θεέ μου! Να φυλάγης τον πατέρα μου και τη μητέρα, το Ρήγα και τη Ρήνα, και την καλή μας τη γιαγιά» (σελ. 43).

«Αναγνωστικό» Β' δημοτικού : «Κι εγώ παιδάκι ταπεινό με την αγνή ψυχή μου αντί τραγούδι πρωινό θα πω την προσευχή μου» (σελ. 116), «Παιδιά μου, στην προσευχή σας να παρακαλήτε το Θεό να έχει γερό τον πατέρα σας που φροντίζει για όλα» (σελ. 119), «Ναι, καταλάβαινε πως είχε γίνει καλύτερος, πως είχε μαζί του την ευλογία του Θεού» (σελ. 126).

«Πέτρος Λάρας» : «Αχ, Θε μου και πατέρα μου, / μεγάλη η δύναμή σου, / το κρίμα μου συχώρεσε, / τον πόνο μου σπλαχνίσου!» (σελ. 31), «Έκαμε το σταυρό του, σταύρωσε τα χέρια του και είπε: «Θεέ μου, πολύ σε παρακαλώ, να με βοηθήσης να βρω όσα μου χρειάζονται» (σελ. 44), «Χωρίς να το καταλάβη έκαμε το σταυρό του και προσευχήθηκε: «Σ' ευχαριστώ, Θεέ μου, για τα τόσα αγαθά που μου χάρισες ως τώρα. Σε σένα ελπίζω, Κύριε του ουρανού και της γης. Ευλόγησε το φαγητό μου και βοήθησέ με ν' αποχτήσω όσα μου χρειάζονται ακόμη. Αμήν!» (σελ. 53), «Σταύρωσε τα χέρια του και προσευχήθηκε...» (σελ. 64), «Έκαμε το σταυρό του, σταύρωσε τα χέρια του και είπε: «Θεέ μου, φύλαξε απόψε τον πατέρα μου, τη μητέρα μου και την καλή μου την αδερφούλα» (σελ. 83), «Κι εγώ, Θεέ και Κύριε, σ' ευχαριστώ και πάλι που σαν πατέρας μ' άνοιξες τη σπλαχνική σου αγάλη, και σε δοξάζω ταπεινά και σε παρακαλώ να με κρατής παντοτινά στο δρόμο τον καλό» (σελ. 86), «Ο Πέτρος έκαμε το σταυρό του, σταύρωσε ύστερα τα χέρια του και είπε την προσευχή του στον παντοδύναμο Θεό» (σελ. 108), «Ω, Θεέ μου, τι καλός που είσαι, πόσο σ' ευχαριστώ! Εσύ με έσωσες από κάθε κακό!... Καλέ, Θεέ μου, πόσο πλούσια μ' ευλόγησες» (σελ. 131).

«Η πατρίδα μας» : «Οι συγγενείς και φίλοι προσεύχονται στον Ερμή, τον οδηγό των ψυχών» (σελ. 98), «Παρακαλώ σε, κύριέ μου, και προσκυνώ σε, Θε μου, αρρώστια κει στην ξενιτιά του ξένου μην του δώσης!» (σελ. 105), «Παρακαλώ το Θεό να μ' αφήση να δω το χωριό μου ξανανιωμένο» (σελ. 208).

«Στα παλαιά χρόνια» : «Όταν η Διομάχη, η μητέρα μου, ήταν να γεννήση το πρώτο της παιδί - εμένα- παρακαλούσε τους θεούς μαζί με τον πατέρα μου να είναι αρσενικό» (σελ. 12), «Παιδίμου, να'χης την ευχή μου. Οι θεοί ας σου δώσουν όλα τα καλά, γιατί τιμάς τα γερατειά» (σελ. 42).

«Διγενής Ακρίτας» : «Άρχισε να κάνη λειτουργιές στα μοναστήρια, να μοιράζη βοηθήματα στους φτωχούς, ν' ανάβη πότε της μιας και πότε της άλλης εκκλησίας τον

πολυέλαιο, και κάθε βράδυ να προσεύχεται ώρες για το γιο της» (σελ. 81), «Καθώς με είδε ψηλά να μαζεύω το πανί, έκαμε το σταυρό του, κι έμεινε άφωνος» (σελ. 193), «Η γυναίκα μου, η Μαριώ, μ' έβλεπε κι έκανε το σταυρό της» (σελ. 199).

«Ψηλάβουνά» : «Ο γερο - Θανάσης σηκώνει το χέρι του, κάνει τρεις μεγάλους σταυρούς και λέει: «Να πάτε στο καλό, να πάτε στην ευχή του Θεού και των Αγίων Αποστόλων» (σελ. 220).

Φυσικά, οι πιστοί δεν μένουν μόνο στο μέρος της προσευχής. Δεν ζητούν μόνο, αλλά είναι και ευγνώμονες όταν μια ευχή τους πραγματοποιηθεί. Και τότε δεν ξεχνούν να ευχαριστήσουν το Θεό γι' αυτά που τους προσέφερε: «Αλλά και πάλι ευχαριστούμε το Θεό...» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 128), « «Ευχαριστώ, Παναγία μου!» φώναξα χαρούμενος» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 58), «Τα τελευταία του λόγια ήταν ευχή σε μένα και ευχαριστίες στους θεούς για την ευτυχισμένη του ζωή. Έπρεπε να τους ευχαριστήση και για το ευτυχισμένο τέλος του» (Η πατρίδα μας, σελ. 97), « «Ο Θεός με αφήνει ακόμα να ζήσω. Ο καλός Θεός έκαμε τη γη, το λαμπρό ήλιο και τον ουρανό με τ' άστρα. Θέλω να τον ευχαριστήσω.». Γονάτισε, έκαμε το σημείο του σταυρού, σταύρωσε τα χέρια του και είπε: «Πατέρα μου που είσαι στον ουρανό, ζω! Εσύ μ' έσωσες. Μεγάλη η χάρη σου!». «Θεέ μου! Εσύ μ' έσωσες από τ' άγρια κύματα. Σ' ευχαριστώ!»» (Πέτρος Λάρας, σελ. 33-35).

Για να δείξουν τη βαθιά πίστη τους, συνήθως έχουν μαζί το Ευαγγέλιο, φυλαχτά και εικόνες, για να μπορούν ανά πάσα στιγμή να προσευχηθούν και να προσκυνήσουν: «Όταν την αποχαιρετούσε, του έδωσε ένα διαβασμένο τετραβάγγελο και του κρέμασε στο λαιμό ένα φυλαχτό. Του είπε πως θα τον φυλάγη απ' όλους τους κινδύνους» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 81), «Στα κατάρτια της ανέμιζαν μεγάλες σημαίες, χιλιόχρωμα και μυριόσχημα σήματα, λάβαρα με την εικόνα της Παναγίας, που έλαμπε- προσκυνώ τη χάρη της- σαν αυγερινός» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 92-93).

*Ο ρόλος της Εκκλησίας στην καθημερινή ζωή είναι σπουδαίος: «Αλλά ξεχωριστό σπίτι του Θεού, οίκος Κυρίου, είναι η εκκλησία. Εκεί μέσα όλα μας μιλούν για το Θεό. Η εκκλησία είναι τόπος άγιος. Εκεί η προσευχή μας, ενωμένη με την προσευχή των άλλων χριστιανών, ανεβαίνει σα λιβάνι στον πλάστη» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 122). *Ακόμη και στο πιο μικρό και απομακρυσμένο μέρος, είναι απαραίτητο να υπάρχει μια εκκλησία. Ο καθένας τη φροντίζει, με ό,τι μέσο διαθέτει, αν δεν υπάρχει, βοηθούν όλοι για να χτιστεί και φυσικά συμμετέχουν με κατάνυξη στις λειτουργίες: «Τέτοια εκκλησία μέσα στο βράχο σκαμμένη!... Αχ και να είχαμε λίγο λάδι για τα καντήλια!... Όταν οι βάγιες βρήκαν στο άγιο βήμα το λάδι, γέμισαν τα καντήλια και τ' άναψαν, έπειτα όλοι γονάτισαν στις πλάκες της εκκλησίας και άρχισαν να προσεύχονται» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 146-147), «Άκουσαν τον όρθρο... Ο Φάνης ένοιωθε πως η ψυχή του πετούσε μαζί με τα ελαφρά**

σύννεφα που έβγαιναν από το θυμιατήρι» (Ψηλά βουνά, σελ. 204-206), «Την άλλη μέρα πήγαμε στην εκκλησία. Ο νουνός έκανε το σταυρό του και στρωτές μετάνοιες... Όταν βγήκε από την εκκλησία, φαινόταν πολύ ευχαριστημένος» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 209).

Ακόμα και στις ιστορίες, όπου τα παιδιά βρίσκονται ναυαγοί σε απομονωμένο νησί, πρώτο μέλημά τους είναι να φτιάξουν, με ό,τι υλικό διαθέτουν, μια εκκλησία, ώστε να μπορούν καθημερινά να προσεύχονται: « «Εμείς εδώ εκκλησία δεν έχουμε. Τι λέτε, κάνουμε μια μικρή εκκλησούλα;»...Σηκωθήκαμε, πήραμε το εικόνισμα της Παναγίας και πήγαμε στη σπηλιά... Κατόπιν εκρεμάσαμε ψηλά την εικόνα και τη στεφανώσαμε με λουλούδια... θυμιατίσαμε... και καρφώσαμε πάνω ένα ξύλινο σταυρό... Η Ανθούλα... θα κάμει ένα σταυρό από μυρωδάτα κλαριά και άνθη και θα τον κρεμάσει στο ανατολικό μέρος... Το ένα καντήλι θα το βάλει στο εικόνισμα της Παναγίας στην εκκλησία μας και το άλλο να φέγγει το σταυρό της σπηλιάς μας» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 86-94), «Ο Πέτρος ανέβηκε στην κορφή του βουνού. «Εδώ κάπου πρέπει να είναι η εκκλησούλα μου... Ο απέραντος θόλος του ουρανού θα είναι και θόλος της». Έφτιαξε έναν ξύλινο σταυρό και τον έδεσε στην κορυφή του μεσιανού δέντρου. Έπειτα χάραξε κάτω το σχήμα της εκκλησίας» (Πέτρος Λάρας, σελ. 84-85).

Δεν υπάρχει κανείς κάτοικος που να μην ευφραίνεται ακούγοντας τη λειτουργία και τις ιερές ψαλμωδίες. Ειδικά η Κυριακή είναι αποκλειστικά αφιερωμένο στην πρωινή λειτουργία: «Κάθε Κυριακή θα πηγαίνουν στο Μικρό Χωριό ν' ακούν τη λειτουργία» (Ψηλά βουνά, σελ. 54). Η προσκύνηση γίνεται και τις καθημερινές και στις μεγάλες γιορτές, είτε στις εκκλησίες και τα παρεκκλήσια, είτε στα μοναστήρια: «(ενν. Το χωριό) έχει και πρόσχαρη εκκλησιά κοντά στην κρύα βρύση / κι έρχεται κάθε χωρικός εκεί να προσκυνήσει. / Φιλούν το χέρι του παπά και τον καλημερίζουν / και στη δουλειά τους ύστερα με προκοπή γυρίζουν» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 116), «Την άλλη μέρα το πρωί όλες οι καμπάνες της Καισάρειας σήμαιναν χαρούμενα. Το ίδιο και τα σήμαντρα των μοναστηριών και τα οικογενειακά παρεκκλήσια που δεν ήταν και λίγα. Έκλεισαν τα μαγαζιά, οι πολίτες άφησαν τις δουλειές τους και γέμισαν τις εκκλησίες» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 98).

Στα πλαίσια της ηθικής διαπαιδαγώγησης ανήκει και η θρησκευτική μύηση. Πάντα στις λειτουργίες, οι μεγαλύτεροι παίρνουν και τα παιδιά μαζί, κάτι που ευχαριστεί τόσο τους γονείς και τους ηγουμένους, όσο και τα ίδια τα παιδιά. Η προσκύνηση και η παρακολούθηση της λειτουργίας είναι στοιχεία ευσέβειας και ευλάβειας, στοιχεία που το παιδί από μικρό πρέπει να διαθέτει: «Πάμε να ιδούμε τον καλό μας το Χριστό, που γεννήθηκε απόψε. Η Παναγία τον κρατεί στα γόνατά της, και από πάνω φέγγει ένα αστέρι. Πάμε, παιδιά, να ιδούμε τον καλό μας το Χριστό» (Αλφαβητάρι με τον ήλιο, σελ. 68), «Είναι τα παιδιά με τον κυρ-Στέφανο. Έρχονται στο μοναστήρι να προσκυνήσουν,

όπως το ήθελαν από τόσον καιρό. Ευχαριστήθηκε ο ηγούμενος όταν έφτασαν και του είπαν πως έρχονται να λειτουργηθούν» (Ψηλά βουνά, σελ. 199).

Ο ρόλος του θείου όμως δεν είναι πάντα η βοήθεια. Έχει βάλει τον άνθρωπο σε έναν κόσμο που ταλαντεύεται ανάμεσα στο καλό και το κακό: «Έτσι την όρισαν οι θεοί τη ζωή των ανθρώπων. Το γέλιο και το κλάμα να κάμουν συντροφιά» (Η πατρίδα μας, σελ. 97). Σκοπός είναι να δοκιμαστεί και αν διαλέξει το σωστό δρόμο της σύνεσης και της υπομονής, τότε θα είναι άξιος της βοήθειάς του: «Οι θεοί σου έδωσαν μια δοκιμασία και την πέρασες ηρωικά. Εύγε σου!» (Η πατρίδα μας, σελ. 90),

- 68 - «Τι σταύρωσες έτσι τα χέρια σου και προσμένεις βοήθεια απ' τον ουρανό; Ο Θεός δε βοηθά όσους στέκονται με χέρια σταυρωμένα!» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 79).

Ο Θεός όμως μπορεί και να τιμωρεί. Παντού είναι διάχυτη η αίσθηση ότι ο Θεός είναι πανταχού παρών και βλέπει τα πάντα. Κανείς δεν μπορεί να κρυφτεί. Ό,τι είναι άδικο θα φανερωθεί και το καλό θα ανταμειφθεί: «Τάχα δε με βλέπει από κει απάνω με τα χίλια λαμπρά μάτια της νύχτας ο Θεός; Δεν ξέρει το κακό που έκαμα;» (Πέτρος Λάρας, σελ. 28). Ο φόβος της θείας τιμωρίας είναι συνεχής, ώστε να κάνει τους ανθρώπους να αγωνίζονται για το καλύτερο: «Η μητέρα της Μαρίας είχε φόβο Θεού κι έδινε πάντα το καλό παράδειγμα στο κορίτσι της... «Δε φοβάσαι το Θεό!»» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 67-68), «Τα άλογα ... χλμιντρούν από φρίκη τη στιγμή που διαβαίνουν εμπρός από το άγαλμα ενός θεού. Καθώς λένε ο θεός τα κάνει και τρομάζουν» (Η πατρίδα μας, σελ. 96).

Η υπομονή είναι ακόμη ένα στοιχείο που πρέπει να επιδείξει κάθε πιστός. Ακόμα κι αν δεν δεχτεί άμεσα τη θεϊκή βοήθεια, θα πρέπει να αντέξει, να έχει κουράγιο και να περιμένει χωρίς να απελπίζεται: «Μίλησε λοιπόν, θεέ! Φανέρωσε τον κλέφτη και βγάλε με από το μαρτύριο αυτό!» (Η πατρίδα μας, σελ. 82-83), «Δεν πειράζει, δεν ήθελε ο Θεός τώρα να σωθούμε. Δεν πρέπει όμως ν' απελπιζόμαστε» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 119).

Το κακό πάντα είναι κοντά και μπορεί να απειλήσει ή να βάλει σε πειρασμό τον καθένα. Καθετί δεν είναι θεϊκό, είναι έργο του Σατανά: «τον τηλεγράφο και το σιδηρόδρομο, τα νόμιζε έργα του σατανά, που ήθελαν να χαλάσουν τον όμορφο κόσμο του Θεού» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 201-202).

Ενδιαφέρουσες είναι οι απόψεις που περνούν μέσα από το αναγνωστικό «Διγενής Ακρίτας» σχετικά με τη διαφορετικότητα της θρησκείας. Σαφώς, οι χριστιανοί παίρνουν δύναμη από την πίστη τους προκειμένου να αγωνιστούν απέναντι στους εχθρούς: «Κι έχω ελπίδα στο Χριστό / δράκοι και δρακοντόπουλα / όλους να τους νικήσω /ρωμαίκα παλικάρια» (σελ. 75). Όμως, είναι απόλυτα δεκτοί οι αλλόθρησκοι χωρίς να υπάρχει η τάση άμεσου προσηλυτισμού τους: «Οι Χαμδάδες δεν είναι υποχρεωμένοι (ενν. να κάνουν το σταυρό). Η θρησκεία μας δε θέλει οπαδούς με τη βία» (σελ. 23). Επιπλέον, ακόμα και στην ειδωλολατρία προσπαθούν να βρουν το εσωτερικό νόημά της: «Αφού οι αρχαίοι

Έλληνες ήταν ειδωλολάτρες, γιατί να μελετούμε τα συγγράμματά τους;» ... «Κάτω από τους μύθους κρύβονται ιδέες ευγενικές και φιλόφρονες, όπως τις θέλει ο Χριστός μας»» (σελ. 25).

Παρόλα αυτά, οι χριστιανοί είναι πάντα σταθεροί στην πίστη τους. Ποτέ δεν αλλαξοπιστούν, αντίθετα με πιστούς άλλων θρησκειών. Δύο είναι οι περιπτώσεις, όπου αλλόθρησκοι βαπτίζονται χριστιανοί και μάλιστα, πρόκειται για άτομα επιφανή στην κοινωνία: *«Έτσι ο εμίρης βαφτίστηκε χριστιανός... βαφτίστηκε και όλη του η πατριά» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 10,12), «Τώρα γύρισα από μία τελετή που έγινε για την Όλγα, την αρχόντισσα της Ρωσίας. Ήρθε να βαφτιστή στη δική μας πίστη» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 70).*

Η θρησκεία λοιπόν είναι η κατηγορία στην οποία συναντούμε τις περισσότερες αναφορές. Η χριστιανική πίστη είναι βαθιά σε όλους τους πιστούς, κάτι που φαίνεται στα περισσότερα αναγνωστικά, και κυρίως σε αυτά της Β' και Ε' Δημοτικού.

Οι προσευχές και οι επικλήσεις είναι συνεχείς και γίνονται σε κάθε στιγμή που ο άνθρωπος βρεθεί σε κάποια δύσκολη καμπή της ζωής του. Παρόλο που είχαν κατηγορηθεί τα αναγνωστικά ότι δεν αναφέρουν πουθενά τους πρωταγωνιστές να προσεύχονται, αρκεί μια σύντομη εξέταση για να αποδειχθεί το αντίθετο. Οι ήρωες των ιστοριών προσεύχονται συνεχώς, είναι βαθιά θρησκευόμενοι, και οφείλουν ευγνωμοσύνη στο Θεό, ακόμα και όταν αυτός δεν είναι με το μέρος τους.

Αυτός είναι και ο λόγος που σε κάθε περιοχή υπάρχει και εκκλησία. Η λειτουργία και γενικά όλες οι θρησκευτικές εορτές είναι τελετές, όπου όλοι συμμετέχουν με κατανύξη από την παιδική ηλικία. Συνολικά η θεία δύναμη είναι πάντα με το μέρος του ανθρώπου, είναι παρούσα σε κάθε έκφραση της ζωής του και φανερώνεται όταν αυτός το αξίζει. Ακόμα και η τιμωρία είναι κατανοητή. Σημαίνει πως το άτομο δεν αξίζει τη θεϊκή εύνοια.

Τέλος, η θρησκεία αποτελεί το συνδετικό κρίκο ανάμεσα σε όλους τους χριστιανούς, ειδικά σε περιόδους που καλούνται να αντιμετωπίσουν αλλόθρησκο εχθρό. Όμως και πάλι δεν φαίνονται φανατισμένοι, αλλά δέχονται την ανεξιθρησκία και περισσότερο θεωρούν τιμητικό, όταν κάποιος οπαδός άλλης θρησκείας ενστερνίζεται τις απόψεις του χριστιανισμού και βαπτίζεται.

3.12. Πατριδογραφία και το αίσθημα του πατριωτισμού

Η αγάπη προς την πατρίδα και η ενίσχυση του εθνικού φρονήματος αποτελούν σημαντικό μέρος της διαπαιδαγώγησης του παιδιού από μικρή ηλικία. Η νέα γενιά πρέπει να γαλουχηθεί με τα εθνικά ιδεώδη, ώστε να παράξει στο μέλλον συγκροτημένους

πολίτες και πατριώτες. Αυτό γίνεται στα αναγνωστικά με δύο κυρίως τρόπους. Από τη μια με την εκμάθηση της γεωγραφίας της Ελλάδας, για να μην υπάρχουν παιδιά γεωγραφικά ανενημέρωτα και από την άλλη με τη διδασκαλία των μηνυμάτων πατριωτισμού και θυσίας για την πατρίδα, που από την αρχαιότητα μας μαθαίνουν οι Έλληνες ήρωες.

Ως προς το πρώτο μέρος, των γεωγραφικών αναφορών, βρίσκουμε περιγραφές από όλη την Ελλάδα, ηπειρωτική και νησιωτική. Φυσικά, τα πάντα δείχνουν την ομορφιά των τοπίων: «Στον τόπο μας, στην ωραία Ελλάδα, το φθινόπωρο στην αρχή μοιάζει με δεύτερη άνοιξη» (Αναγνωστικό Β' δημ., σελ. 22). Οι πρωταγωνιστές των ιστοριών λοιπόν είτε έχουν την τάση να κάνουν αναφορές στον τόπο καταγωγής τους: «Το χωριό μου είναι χτισμένο σε μια πλαγιά. Από κει περνά ο δημόσιος δρόμος, που πηγαίνει από την Άμφισσα στη Γραβιά» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 201), είτε δείχνουν το θαυμασμό τους για τα ελληνικά τοπία ταξιδεύοντας με τρένο ή πλοίο: «Ο ήλιος βασίλευσε μαραμμένος πίσω από τη Σίφνο. Το ακρωτήριο της Τήνου, ο Τσικνιάς, σκοτείνιασε. Ασυνήθιστη κίνηση άρχισε στη Δήλο... αφού ρίξαμε την άγκυρα, βγήκαμε πέρα, κάτω από τις Μικρές Δήλες» (Η πατρίδα μας, σελ. 126), «Κατέβαινα με το σιδηρόδρομο από την Αθήνα στην Πελοπόννησο. Πριν ακόμη βγούμε στον κάμπο της Ελευσίνας, η θάλασσα της Σαλαμίνας απλώθηκε σα ζαφειρένια πλάκα μπροστά μας. Πέρασαμε την πόλη της Δήμητρας, έπειτα τα Μέγαρα, και σκαρφαλώσαμε... ως τον Ισθμό της Κορίνθου... Από δω σε μας ο Ακροκόρινθος και η Κυλλήνη και ο Χελμός. Αντίπερα ο Κιθαιρώνας, ο Ελικώνας και ο μεγάλος Παρνασσός... Έτσι φτάσαμε στο Διακοφτό και κατέβηκα» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 217-219).

Παράλληλα, δεν παραλείπονται και πληροφορίες σχετικά με τον εμπόριο διαφόρων περιοχών, γεγονός που δείχνει και την αυτοδυναμία που είχαν οι περισσότερες πόλεις: «Μια φορά φορτώσαμε ζάχαρη, ρίζια και καφέδες από τον Πειραιά για τη Σύρα» (Η πατρίδα μας, σελ. 146), «Τα καθίσματα ο πατέρας μου τα φτιάχνει στη Θεσσαλία... Τα στρώματά μας έρχονται από την Κόρινθο και τα προσκέφαλα είναι γεμάτα με ψιλό πούπουλο από τις χήνες της Ηλείας» (Η πατρίδα μας, σελ.55), «Εδώ της Πάτρας οι πορφυροβαμμένες μάλλινες κουβέρτες και τα γαλάζια ή κάτασπρα σαγάκια,... εκεί μεταζωτά από την Κόρινθο και τα χρυσοϋφαντα κεντητά φορέματα της Θήβας, αλλού τα γυαλικά της Θεσσαλονίκης» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 72).

Η πόλη που συναρπάζει και συγκεντρώνει και την πλειοψηφία των αναφορών είναι η Αθήνα. Εντυπωσιάζει ως πρωτεύουσα, ως όμορφη πόλη, ως πόλη που βρίθκει μνημείων. Γι' αυτό, όποιος την επισκέπτεται δεν μπορεί παρά να μείνει έκθαμβος Στο Αναγνωστικό της Β' δημοτικού, υπάρχουν και φωτογραφίες από τη Βουλή (το παλαιό Παλάτι), το Πανεπιστήμιο, την Ακαδημία, το Ζάππειο και τη Μητρόπολη: «Η Αθήνα είναι η

μεγαλύτερη και ωραιότερη πόλη της Ελλάδας. Είναι ξακουσμένη σε όλον τον κόσμο. Χιλιάδες άνθρωποι έρχονται από παντού να τη δουν και την καμαρώσουν... και άμα γυρίσουν στην πατρίδα τους λένε με καμάρι: «πήγα στην Αθήνα!» Και μιλούν μέρες κι εβδομάδες» (σελ. 113-114). *Ενδιαφέρουσα είναι η εξής παροιμία από το αναγνωστικό «Η πατρίδα μας»:* «Μωρός είν' εκείνος που δεν θέλει να ιδή την Αθήνα. Πιο μωρός είν' εκείνος, που τη βλέπει και δεν ευχαριστιέται! Μα ακόμη πιο μωρός είναι εκείνος που την βλέπει, ευχαριστιέται και φεύγει!» (σελ.17).

Η Αθήνα λοιπόν, αποτελεί σπουδαίο κέντρο όχι μόνο λόγω της ομορφιάς της, αλλά και λόγω του πολιτισμού που ανέπτυξε από την αρχαιότητα: «Η Αθήνα! Η μεγάλη, η πεντάμορφη, η ξακουσμένη, η δοξασμένη πόλη... η Αθήνα είναι το μεγάλο σχολείο της Ελλάδας μας και όλου του κόσμου. Εκεί ζουν οι πιο σοφοί άνθρωποι όλου του κόσμου» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 28-29). *Ακόμη και στη διασκέδαση, η Αθήνα φαίνεται να πρωτοπορεί. Οι Αθηναίοι ξέρουν να χαίρονται τη ζωή τους:* «Δυο ποτάμια την ποτίζουν, ο Ιλισός και ο Κηφισός, που το νερό τους κελαηδεί σαν αηδόνι, και στολίζουν τις όχθες τους δάφνες και μυρτιές. Ο λαός που κατοικεί εκεί ξέρει να χαίρεται τη ζωή και τρελαίνεται για το χορό, για τα τραγούδια και για τη μουσική» (Αναγνωστικό Γ' δημ., σελ. 57).

Η επιβλητική Ακρόπολη και ο Παρθενώνας είναι τα πρώτα μνημεία που θα τραβήξουν την προσοχή του επισκέπτη: «Γύρισα κατά κει τα μάτια μου και την είδα (ενν. την Ακρόπολη). Λαμποκοπούσε ολόκληρη από τις ακτίνες του ήλιου. Τα συννεφάκια τα χρυσά που ήταν πάνω της φαίνονταν πως χάιδευαν την κορυφή του Παρθενώνα. Δεξιά και αριστερά μας βλέπαμε ωραία αγάλματα, όμορφους ναούς μαρμαροχτισμένους και σπίτια χρωματισμένα, τι πλήθος, τι φωνές, τι θόρυβος!» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 32-33), «Το σπίτι ήταν χτισμένο δυτικά απάνω σε λόφο και προφυλαγμένο από το βοριά. Δεξιά έβλεπε την πόλη και την Ακρόπολη με τον Παρθενώνα, αριστερά φαινόταν ο κάμπος, φυτεμένος από αμπέλια κι ελιές ως πέρα στην Πεντέλη» (Η πατρίδα μας, σελ. 54).

Βεβαίως, όλα τα αρχαία μνημεία έλκουν το ενδιαφέρον, τα αγάλματα, οι κήποι, τα στάδια κλπ.: «Τι ωραίο είναι το Λύκειο! Είναι κοντά στην όχθη του Ιλισού... Είναι εκεί και γυμναστήριο και Στάδιο και λουτρά... είδαμε την Αθήνα του Φειδία, και τη μαρμαρένια πομπή των Παναθηναίων. Είδαμε το Ερέχθειο με τις μαρμαρωμένες κοπέλες» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 230-231), «Αριστερά μας οι κήποι της Αθήνας έντυναν με την πρασινάδα τους τα μνημεία, τους ναούς και τ' αγάλματα, κι έδειχναν το μάρμαρο λευκότερο» (Η πατρίδα μας, σελ. 62).

Φυσικά, η Αθήνα δεν είναι η μόνη που περιγράφεται. Συχνά γίνονται αναφορές σε μέρη της Ελλάδος, χωριά και πόλεις, αλλά και ποταμούς ή βουνά. Για παράδειγμα, έχουμε τον ποταμό της Ρούμελης: « «Πώς το λένε αυτό το ποτάμι;» «Ρούμελη»...Ήταν η

Ρούμελη. Περήφανη κατέβαινε και βροντούσε τα νερά της» (Ψηλά βουνά, σελ. 25, 120), τον ποταμό Λουδία: «Ένα λιμανάκι ήταν στο στόμιο που χυνόταν ο Λουδίας, αυτός ο ποταμός περνούσε κοντά από την Πέλλα» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 223) και τις περιοχές Περιστέρι και Γρανίτσα: «Τη δίνομε πέρα σ' ένα χωριό, που το λένε Περιστέρι, σ' άλλο βουνό... «Λάμπρος Πελέκης του Αντωνίου από Γρανίτσα» (Ψηλάβουνά, σελ. 197).

Για τους κατοίκους των μεγάλων πόλεων, περιοχές αναψυχής είναι τα νησιά, ειδικά κατά τη διάρκεια των διακοπών: «Εσείς θα έρχεστε από την Αθήνα να περνάτε το καλοκαίρι στο νησί μου, που είναι δροσερό κι όλο νερά κρύα» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 156). Εξαιρετης ομορφιάς είναι όλα τα νησιά της Ελλάδος, καταπράσινα, εύφορα, με λευκά σπίτια και μαγευτικά τοπία. Το κάθε νησί έχει τα δικά του χαρίσματα και κάτι διαφορετικό για να διαφέρει από τα υπόλοιπα. Έτσι, έχουμε το Ιόνιο: «Να το πρώτο καταπράσινο νησί! Είναι η Κέρκυρα. Έπειτα αντικρίζει τη Λευκάδα, την ψηλή Κεφαλλονιά και τη μοσκοβολημένη Ζάκυνθο. Ακολουθεί τώρα το καράβι τ' ακρογιάλια της μεγάλης, της ωραίας χώρας του Μοριά. Έπειτα άλλα χαριτωμένα νησιάκια» (Πέτρος Λάρας, σελ. 136), το νότιο Αιγαίο: «Όμορφη πόλη η Σύρα! Είναι το διαμάντι των Κυκλάδων... Αριστερά μιαν άκρη από την Τήνο με το μοναστήρι της Μεγαλόχαρης. Έπειτα τη χαμηλή Μύκονο και τα νησιάκια της Δήλου, πίσω τη Νάξο, εδώθε τη Μήλο, τη Φολέγανδρο, τη Σίκινο, τη Σέριφο με το ψηλό βουνό και τη γλυκιά και ωραία Σίφνο» (Η πατρίδα μας, σελ. 147), και το βόρειο Αιγαίο: «Από την Τένεδο αγνάντεψα τον κάμπο της Τρωάδας... Είδα τη Λέσβο, την πατρίδα της Σαπφώς, και τη Χίο, που μας στέλνει τη μαστίχα της και τη Σάμο, με το μεγάλο ναύσταθμο. Είδα τη Νάξο με τα χρυσά τα κίτρα της, την Ιο με τις μεγαλομάτες γυναίκες της, που μοιάζουν σαν νεράιδες, και τη Θήρα την αλίμενη» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 94-95).

Σύντομες αλλά εξίσου σημαντικές αναφορές έχουμε και για άλλες περιοχές, όπως: το Μαραθώνα: «Η πρώτη (ενν. εκδρομή) ήταν όταν πήγαμε στο Μαραθώνα... Πατούσαμε το χώμα εκείνο με μεγάλο σεβασμό και εμπρός μας περνούσε η εικόνα της μεγάλης μάχης» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 187), τους Δελφούς: «Έχετε ακούσει για το ναό των Δελφών που είναι στη Φωκίδα, για την Πυθία και τους χρησμούς της, για τον Απόλλωνα και τους αγώνες που γίνονται κοντά στο ναό του» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 203), την Ηλεία: «Η Ηλεία είναι χώρα πολύ ωραία, όλο βλάστηση και πρασινάδα. Εκεί οι σκίνοι γίνονται ψηλοί σα δέντρα. Το κάτω μέρος της Ηλείας το ποτίζει ένα ποτάμι, ο Αλφειός που χύνεται στο Ιόνιο πέλαγος. Μέσα στον Αλφειό χύνεται ένα μικρό ποτάμι, με νερό κρυσταλλένιο. Εκεί που ενώνονται τα δυο ποτάμια είναι η Ολυμπία» (Στα παλαιά χρόνια, σελ. 190), ακόμα και περιοχές που πλέον δεν είναι ελληνικές: «ψηλά η Μαλάτεια, παρακάτω η κόκκινη Χαδάτη, έπειτα το Μαράς κοντά στον ποταμό τα Σαμόσατα. Και

κείνα μια φορά ήταν ελληνικά όπως η Καισάρεια, μα τώρα ο Χαδμάς τα πατείμε τ' αλόγα του» (Διγενής Ακρίτας, σελ. 120).

Πάντα στα βιβλία του Δημοτικού, τα πρόσωπα είναι συναισθηματικά δεμένα με την Ελλάδα. Η φόρτιση είναι έντονη όταν μιλούν γι' αυτήν και η περίπτωση που τους συγκινεί ακόμα περισσότερο είναι αυτή της ξενιτιάς. Ο προσωπικός τους δεσμός με την πατρίδα στην οποία μεγάλωσαν τους κάνει να μην μπορούν να την αποχωριστούν εύκολα, αλλά ακόμη κι αν χρειαστεί να φύγουν πάντα θα ονειρεύονται να γυρίσουν πίσω: «Μιλούσαμε για την πατρίδα μας, .κάναμε χίλια σχέδια πώς θα γυρίσουμε πίσω στην αγαπημένη μας Ελλάδα... αχ, να έβλεπα πάλι το σπίτι μου, την πατρίδα μου, κι ας πέθαινα αμέσως» (Οι τρεις φίλοι, σελ. 107, 120), «Όλα ήταν ωραία, μα εμένα ο νους πετούσε στην πατρίδα μου. Ας ήμουν εκεί κι ας έλειπαν τα χίλια καλά της ξενιτιάς» (Η πατρίδα μας, σελ. 103). Συγκινητικό είναι και το ποίημα του Ι. Δροσίνη «Το ελληνικό χρώμα»: «Τώρα που θα φύγω και θα πάω στα ξένα, / και θα ζούμε μήνες, χρόνους χωρισμένοι, / άφησε να πάρω κάτι κι από σένα, / γαλανή πατρίδα, πολυαγαπημένη / ... / Η δική σου χάρη θα με δυναμώνη, / κι όπου κι αν γυρίσω κι όπου κι αν σταθώ / συ θενά μου δίνεις μια λαχτάρα μόνη, / πότε στην Ελλάδα πίσω θε να ρθώ» (Η πατρίδα μας, σελ. 107-108).

Πολλά είναι τα ποιήματα που περιλαμβάνονται στα αναγνωστικά και αφορούν την πατρίδα. Υπάρχουν μεν αυτά που εξυμνούν την ομορφιά της Ελλάδας, όπως στους «Τρεις φίλους» : «Έχει χώρα, πείτε ,ου, άλλη /της πατρίδας μου τα κάλλη; / Έχει αλλού το φωτεινό / της Ελλάδας ουρανό; / Τα γαλάζια της βουνά / τα γλυκά της δειλινά, /τα χαρούμενα χωριά της, / που δροσίζει πάντα ο μπάτης; / ... / «Άλλη χώρα σαν αυτή / δεν υπάρχει πουθενά!» (σελ. 11-12) και στο «Διγενή Ακρίτα» : «Πατρίδα, σαν τον ήλιο σου ήλιος αλλού δε λάμπει / ... /Ελλάς, το μεγαλείο σου βασίλεμα δεν έχει / και δίχως νέφη τους καιρούς η δόξα σου διατρέχει», μετά το ποίημα αυτό ακολουθεί ο Εθνικός Ύμνος με τον οποίο κλείνει το βιβλίο (σελ. 237-240).

Βρίσκουμε δε, και ποιήματα καθαρά πατριωτικά. Μόνο στο αναγνωστικό «Στα παλαιά χρόνια» υπάρχουν έξι: «Ύμνος εις την Ελευθερία» του . Σολωμού (σελ. 238), «Η Αθηνά στην Αθήνα» του Κ. Παλαμά (σελ. 238), «Στη θάλασσα της Σαλαμίνας» του Α. Παράσχου (σελ. 239), «Η πατρίδα μας» του Γ. Δροσίνη (σελ. 239-240), «Το ελληνικό χρώμα» του Γ. Δροσίνη (σελ. 240-241) και «Η σημαία» του Ι. Πολέμη (σελ. 242). Στο τέλος περιλαμβάνεται και παρτιτούρα κομματιού με τον τίτλο «Η πατρίδα» σε ποίηση Α.Μ. και μουσική Humbert (σελ. 253).

Σημείο αναφοράς όμως στο κεφάλαιο αυτό πρέπει να είναι το ζήτημα του πατριωτισμού και της προσωπικής θυσίας γι' αυτήν αν χρειαστεί. Η φιλοπατρία αποτελεί το ύψιστο σημάδι πίστης σε ένα τόσο υψηλό ιδανικό. Η ατομικότητα και το προσωπικό συμφέρον εκμηδενίζονται μπροστά στην υπεράσπιση του συλλογικού καλού. Η

αδιαφορία για τον κίνδυνο στα πλαίσια της υπεράσπισης της πατρίδας δείχνει αφοσίωση, θεωρείται τιμή και ηρωοποιείται. Ακόμα κι αν έρθει ο θάνατος, η μετά θάνατον αθανασία και η ανάμνηση του νεκρού είναι που έχει αξία.

Τρία είναι τα αναγνωστικά που εμβαθύνουν τόσο πολύ σε αυτό το θέμα. Τα δύο που αφορούν την αρχαία Ελλάδα και τα ιδανικά που είχαν στις μάχες που έδιναν (*Η πατρίδα μας και Στα παλαιά χρόνια*) και ο *Διγενής Ακρίτας* που ταυτόχρονα συνδέει και το ρόλο της θρησκείας και τονίζει την επιθυμία κάποτε η Αγια-Σοφία να επιστρέψει σε ελληνικά χέρια.

Αναλυτικότερα, έχουμε τα εξής: στην «Πατρίδα μας» : «Τι τιμή στο παλικάρι, όταν πρώτο στη φωτιά σκοτωθή για την πατρίδα με τη σπάθα στη δεξιά. Πόσο λυπηρό ν' αφήνη την πατρίδα τη γλυκιά, τα καλά του τα χωράφια, και να ζη με διακονιά!» (εμβατήριο του Τυρταίου σε μετάφραση Σ. Τρικούπη, σελ. 27), «Να φυλάξω τα ιερά και τα όσια, και μόνος και με πολλούς. Και την πατρίδα μου να μην την παραδώσω μικρότερη, αλλά μεγαλύτερη και δυνατότερη απ' όση την παρέλαβα... Και αν κανείς θελήση να χαλάση τους νόμους ή να μην υπακούση σ' αυτούς, δε θα το επιτρέψω» (μέρος του όρκου που έδιναν οι Αθηναίοι πολίτες στο βωμό του Αγραύλου, όταν ετοιμάζονταν να πάνε στο στρατό, σελ. 91), «Ένιωθε πως το φέρσιμό του εκείνο ήταν άπρεπο και στην καταγωγή του μα και στη θέση του Πρόα. Γιατί αν και κατόντησε δούλος και σακάτης, το έπαθε στον πόλεμο για την πατρίδα του» (σελ. 101).

Στο αναγνωστικό «Στα παλαιά χρόνια» συναντούμε τα ακόλουθα σημεία: «Θα τα κρατώ τα όπλα αυτά και δε θα τα ντροπιάσω και μόνος και με συντροφιά κι εδώ κι όπου κι αν είμαι. Θα πολεμήσω ακούραστα κι αφρόντιστα θα πέσω, και την πατρίδα μια φορά μεγάλη θα την κάμω. Και θ' αγαπώ τους δίκαιους και θα τιμώ τους νόμους, θα κατατρέχω τον κακό, θα σφάζω τον προδότη, κι αν ίσως λέω ψέματα κολάστε με. Θεοί μου!» (όρκος στρατιωτών, σελ. 183), «Μη συλλογίζεσαι πια τις κακές ημέρες! Καλύτερα θυμήσου το δοξασμένο καιρό που πολεμούσες για την πατρίδα σου κι έχυσες το αίμα σου για να την υπερασπιστής» (σελ. 184,186), «Εμπρός, εμπρός παιδιά των Ελλήνων. Ελευθερώστε την πατρίδα σας! Ελευθερώστε και τα παιδιά σας, τις γυναίκες, τα ιερά των θεών σας, τους τάφους των προγόνων σας» (τραγούδι που έλεγαν οι στρατιώτες στη μάχη της Σαλαμίνας, σελ. 188), «Τι ανατριχίλα πέρασε τα νεανικά μας στήθη! Από τον ενθουσιασμό μας φωνάξαμε σα μεθυσμένοι: «Πατρίδα! Πατρίδα! Εμείς θα σε δοξάσωμε και πάλι!»» (σελ. 189), « «Είναι πιο ωραίος θάνατος από το να πεθαίνη κανείς για την πατρίδα;» «Εγώ έτσι θέλω να πεθάνω κι έτσι θα πεθάνω!»» (σελ. 215).

Τέλος, στο «Διγενή Ακρίτα» συναντούμε τα εξής: «η αγύριστη θέληση του Αβραάμ της στομώνει το αίσθημα και της στερεώνει το καθήκον στο Θεό και στην πατρίδα. Με τι τάχα θα ξεχώριζε ο άνθρωπος από τ' άλλα ζώα, αν δεν ήξερε να θυσιάζεται για μια

ιδέα;» (σελ. 89), «... Η Δέσποινα ταραχτήκε και δάκρυσαν οι κόνες. «Σώπασε, κυρά Δέσποινα, και σεις κόνες, μην κλαίτε, πάλι με χρόνους, με καιρούς, πάλι δικά σας είναι» (από το έμμετρο «Η αγιά-Σοφιά», σελ. 187-188).

Η πατριδογνωσία είναι λοιπόν εξέχον κεφάλαιο των αναγνωστικών και κυρίως αυτών της Δ' Δημοτικού. Για να προετοιμαστεί το παιδί να βγει στην κοινωνία ως σωστός πολίτης, πρέπει απαραίτητα να γνωρίζει στοιχεία για την πατρίδα του και να έχει αναπτύξει το αίσθημα του πατριωτισμού και έντονο εθνικό φρόνημα.

Αφενός, οι πρωταγωνιστές των ιστοριών γνωρίζουν τη γεωγραφία όλης της Ελλάδας. Τη θαυμάζουν και εκτιμούν όλα τα στοιχεία που τη διακρίνουν - και τα υλικά και τα πολιτιστικά. Ιδιαίτερο ενθουσιασμό και σεβασμό δείχνουν για το κέντρο της Ελλάδας, την Αθήνα, η οποία είναι διάσπαρτη με αγάλματα και αρχαία μνημεία, φωτεινό σημάδι του αρχαίου πολιτισμού. Ωστόσο, δεν παραλείπονται να αναφερθούν και άλλα μέρη, όπως τα όμορφα νησιά - Αιγαίου και Ιονίου - και περιοχές οι οποίες έμειναν στην ιστορία λόγω των σημαντικών μαχών που διεξήχθησαν στην αρχαιότητα - όπως ο Μαραθώνας και η Σαλαμίνα. Παράλληλα, τονίζεται και ο προσωπικός δεσμός των Ελλήνων με την πατρίδα τους, κυρίως σε περιόδους που αναγκάζονται να την αποχωριστούν, όπως στην περίπτωση της ξενιτιάς. Το να μην βλέπουν τη χώρα στην οποία μεγάλωσαν είναι πολύ στενάχωρο και κάνουν ό,τι μπορούν για να ξαναγυρίσουν στα πάτρια εδάφη. Η Δ' και Ε' Δημοτικού συγκεντρώνουν τις περισσότερες αναφορές.

Αφετέρου, το σχολείο επωμίζεται με το καθήκον να μεταδώσει στους μαθητές το αναγκαίο αίσθημα πατριωτισμού. Έτσι, τους διδάσκει τα κατορθώματα των πολεμιστών, τους όρκους με τους οποίους εμπνυχώνονταν πριν πάνε στον πόλεμο και τις τιμές που τους αποδίδονταν αν γύριζαν ως νικητές. Η αυτοθυσία και η άρνηση της ατομικότητας είναι τα απαραίτητα στοιχεία ενός καλού πολεμιστή. Ακόμα και αν πέσει στο πεδίο της μάχης, η θύμηση των κατορθωμάτων του θα παραμείνει αιώνια και θα τιμάται από τους ζωντανούς.

Δύο είναι τα αναγνωστικά που ασχολούνται με το συγκεκριμένο θέμα: «Η πατρίδα μας» και «Στα παλαιά χρόνια». Στα υπόλοιπα το ζήτημα αυτό δεν θίγεται ιδιαίτερα. Είναι λοιπόν τα δύο βιβλία που περιγράφουν την αρχαία Ελλάδα, γνώρισμα της οποίας είναι ο πατριωτισμός. Δεν είναι μόνο οι αναφορές μέσα στις ιστορίες, αλλά και πολλά ποιήματα γνωστών ποιητών που περιλαμβάνονται με το ίδιο θέμα. , καθώς και παρτιτούρες από τραγούδια ή μελοποιημένα ποιήματα. Μάλιστα, και τα δύο αναγνωστικά κλείνουν με τον εθνικό ύμνο.

Συμπεράσματα

Το νέο πνεύμα που εισάγεται στα σχολεία με τις μεταρρυθμίσεις που ξεκινούν το 1917 και τα δώδεκα νέα αναγνωστικά που για πρώτη φορά εκδίδονται. Το πρώτο σημαντικό βήμα γίνεται με την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας και την αποφυγή αρχαϊσμών και ιδιωμάτων. Τις ενότητες διακρίνει ποικιλία θεμάτων, διανθισμένες με ποιήματα, τραγούδια και μουσικές παρτιτούρες.

Ως προς τα θέματα και τα διδάγματα που περνούν στα παιδιά διαπιστώνουμε τα εξής συμπεράσματα:

Οι αναφορές σε παλαιότερα χρόνια, με εξαίρεση τα δύο αναγνωστικά («Στα παλαιά χρόνια» και «Η πατρίδα μας») που είναι σχεδόν αποκλειστικά γραμμένα για την αρχαιότητα, δεν είναι πολλές. Όπου γίνεται λόγος για μυθολογία, δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρο το αν πρόκειται για πραγματικά γεγονότα του παρελθόντος ή για φανταστικά, με πιθανό αποτέλεσμα ένα παιδί να μην μπορεί να ξεχωρίζει τη μυθολογία από την πραγματικότητα.

Στον τομέα των καθημερινών ασχολιών, δεν μπορούμε να πούμε ότι υπάρχουν ευρείες αναφορές. Ωστόσο, είναι διάχυτο το πνεύμα της εργατικότητας, της τιμιότητας, της αρετής, της χαράς που προσφέρει η κάθε απασχόληση και της αλληλεγγύης. Όλοι φαίνονται να εργάζονται, μερικές φορές και τα παιδιά για να βοηθήσουν τους γονείς. Εργασία σημαίνει όχι μόνο τον άμεσο βιοπορισμό, αλλά και την προκοπή. Όποιος δεν εργάζεται δεν τυγχάνει της ίδιας κοινωνικής προσοχής. Φυσικά καμία δουλειά δεν θεωρείται ντροπή και μάλιστα, οι χειρωνακτικές παρουσιάζονται με μεγαλύτερη συχνότητα και αντιμετωπίζονται με μεγάλο σεβασμό, στοιχείο που δηλώνει την προσπάθεια σύνδεσης των επαγγελματιών με την οικονομία για να επιτευχθεί η οικονομική ανόρθωση της χώρας μετά και τους πολέμους και τις πολλαπλές αναταραχές στο πολιτικό πεδίο. Από πνευματικές εργασίες, η μόνη που αναφέρεται είναι αυτή του δασκάλου. Κάτι επίσης σημαντικό είναι ότι δεν τονίζεται μόνο η εργασία του άντρα, αλλά και της γυναίκας, είτε βοηθά τον άντρα, είτε ως νοικοκυρά, γεγονός που κάνει ξεκάθαρη τη θέση των Δημοτικιστών, που θέλουν τη γυναίκα πρωταγωνίστρια μαζί με τον άντρα. Ακόμα και η αλληλοβοήθεια σε κάποιες δουλειές, κυρίως εποχιακές, όπως ο τρύγος, θεωρείται απαραίτητη.

Μιλώντας για οικογένεια, ως πρότυπο θεωρείται η παραδοσιακή πολυμελής. Η αγάπη, ο σεβασμός και το ενδιαφέρον είναι έντονα. Κυρίαρχο ρόλο παίζει η μητέρα και ο ιδιαίτερος δεσμός που αποκτά με τα παιδιά της. Τα φροντίζει, στέκεται πάντα δίπλα τους, ανησυχεί γι' αυτά. Αμοιβαία είναι και τα αισθήματα των παιδιών προς αυτήν. Ο πατέρας

τα φροντίζει κυρίως μέσω της οικονομικής οδού, είναι πιο απόμακρος και με αρχηγικές τάσεις, αλλά έμμεσα δείχνει την αγάπη του και τα παιδιά τον σέβονται. Η γιαγιά είναι σαν δεύτερη μητέρα και νοικοκυρά, η αγαπημένη των παιδιών, και ο παππούς με τη μεγάλη εμπειρία του είναι ο δάσκαλος των παιδιών και αυτός που τα ωθεί προς τη μόρφωση ακόμα και όταν οι γονείς δεν είναι σύμφωνοι. Ένας άλλος δεσμός είναι και αυτός ανάμεσα στα αδέρφια. Το μεγάλο είναι ο αρχηγός και προστάτης, ενώ το μικρό η χαρά των γονέων. Αντιζηλία δεν υπάρχει μεταξύ τους, όλα είναι κοινά και για τις δύο πλευρές και η αγάπη είναι αμοιβαία.

Από τη στιγμή που η οικογένεια είναι μια μικρή κοινωνία, όταν όλα τα μέλη της οικογένειας από μικρά διδάσκονται τις σωστές αρχές, το ίδιο πρόσωπο τα παρουσιάσουν και ως πολίτες. Αρετές θεωρούνται η φιλία, η βοήθεια στον συνάνθρωπο, ο σεβασμός και η συγχώρεση. Κάθε συμπεριφορά που μπορεί να βλάψει τον συνάνθρωπο, όπως ο εγωισμός, το ψέμα και η πονηριά, όχι μόνο δεν ενισχύονται, αλλά και κατακρίνονται έντονα. Με λίγα λόγια, προβάλλεται η άποψη ότι «ο καλός αμείβεται και ο κακός τιμωρείται». Φυσικά δε λείπουν και στοιχεία της καθημερινότητας που χαλούν αυτή την ιδυλλιακή εικόνα, για παράδειγμα οι έριδες και η εχθρότητα ανάμεσα σε συγκατοίκους ή σε κατοίκους διαφορετικών περιοχών, λόγω διαφόρων, οικονομικών συνήθως, συμφερόντων. Αυτό όμως που προκαλεί ερωτηματικά είναι ορισμένες αναφορές σε άτομα αλλόφυλα, τα οποία παρουσιάζονται απολίτιστα και τρομακτικά και τους αποδίδονται όροι, όπως «άγριος», «αράπης», «αγράμματος». Στο τέλος, αυτοί οι «ξένοι» πάντα θα εκπολιτίζονται από τους γηγενείς και συνήθως θα γίνονται αφοσιωμένοι και ευγνώμονες υπηρέτες τους.

Το κεφάλαιο για το οποίο τα αναγνωστικά δέχτηκαν τις περισσότερες αντιδράσεις είναι η θρησκεία. Οι πολέμοί τους υπερασπίζονται ότι στα αναγνωστικά δεν γίνεται λόγος για τη θρησκεία, ότι οι ήρωες φαίνονται να απέχουν και να μην προσεύχονται. Η μελέτη των βιβλίων όμως δείχνει το αντίθετο. Καταρχήν, η θρησκεία αναφέρεται παντού. Οι προσευχές και οι επικλήσεις είναι πολύ συχνές, όλοι - μικροί και μεγάλοι - πηγαίνουν στην εκκλησία, είναι βαθιά πιστοί και θεωρούν καθήκον τους και πρώτο μέλημά τους, σε όποια περιοχή και αν βρίσκονται, να χτίζουν και μια εκκλησία. Είναι ευγνώμονες στο Θεό για όσα τους προσφέρει, το ανταποδίδουν όπως μπορούν και ποτέ δεν τον κακολογίζουν, ακόμα και αν Αυτός δεν τους βοηθά πάντα. Για να τους τιμωρεί, σημαίνει ότι το αξίζουν. Εκτός από την αργία της Κυριακής, στις μεγάλες θρησκευτικές εορτές, πάλι συμμετέχουν όλοι με ευλάβεια και κατάνυξη. Ο εκκλησιασμός είναι απαραίτητος και τα έθιμα τηρούνται επακριβώς με μεγάλη χαρά. Έθιμα άλλα που ακολουθούνται είναι και αυτά του γάμου, της γέννησης και του θανάτου, στοιχεία που ξεκίνησαν από την αρχαιότητα και διατηρούνται ως τις μέρες μας.

Ο φυσικός κόσμος κατέχει μια εξίσου ξεχωριστή θέση. Από τη μια έχουμε τη φύση με τα δέντρα, που προσφέρουν τον αέρα στον άνθρωπο και γι' αυτό είναι απαραίτητα. Τις εποχές με τα ξεχωριστά χρώματα που εμφανίζει η καθεμία, και τα υπόλοιπα στοιχεία της φύσης, το νερό, τον αέρα, τη γη, που δεν κάνουν άλλο από το να προσφέρουν οφέλη στον άνθρωπο, αλλά αν αυτός τα κακομεταχειρίζεται, είναι σίγουρο ότι αυτά θα εκδικηθούν. Από την άλλη, έχουμε το πλούσιο ζωικό βασίλειο. Και τα ζώα με τη σειρά τους έχουν να προσφέρουν και δεν ζητούν άλλο αντάλλαγμα από την αγάπη και τη φροντίδα. Σκοπός των αναγνωστικών είναι η εκμάθηση στοιχείων - εσωτερικών και εξωτερικών - που χαρακτηρίζει το κάθε είδος. Για να τα παρουσιάσουν δεν χρησιμοποιούν μόνο τα τυπικά περιγραφικά κείμενα, αλλά και εύθυμες ιστορίες με ζώα, καθώς και εικόνες. Έμμεσα διδάσκεται ότι και στον κόσμο των ζώων οι καλές συμπεριφορές αμείβονται, ενώ οι κακές τιμωρούνται. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι λειτουργεί και ως συμπλήρωμα της ενότητας που αφορά τις κοινωνικές σχέσεις. Κεντρική ιδέα η προστασία, ο σεβασμός και η αγάπη προς όλα τα στοιχεία του φυσικού κόσμου.

Τελευταίο κεφάλαιο είναι αυτό της πατριδογνωσίας. Πολλοί κατακριτές των αναγνωστικών προβάλλουν και την έλλειψη αναφορών στην πατρίδα, κατηγορία που πάλι φαίνεται να καταρρίπτεται. Εδώ έχουμε εκτενείς αναφορές σε πολλά μέρη της Ελλάδος και παντού εκφράζονται με τα καλύτερα λόγια. Το χρώμα του ελληνικού στοιχείου είναι έντονο. Το σημείο όμως που ενδιαφέρει περισσότερο είναι ο κυρίαρχος πατριωτισμός, μέσω της αυτοθυσίας και του καθήκοντος για την υπεράσπιση της Ελλάδας σε καιρό πολέμου. Σε αυτές τις περιπτώσεις, δεν υπάρχει το «εγώ» αλλά το «εμείς» και ο καλός πολεμιστής θα τιμηθεί για την προσφορά του, είτε ζήσει, είτε πέσει στο πεδίο της μάχης. Όλα αυτά αφορούν ιδανικά που όλοι οι Έλληνες έχουν πάρει από τους αρχαίους προγόνους τους και τους ήρωες που έπεσαν σε παλαιότερες μάχες. Το αίσθημα του πατριωτισμού τονώνεται και μέσα από ποιήματα και τραγούδια για την Ελλάδα, με κυρίαρχο τον Εθνικό ύμνο, με τον οποίο κλείνουν κάποια από τα αναγνωστικά.

Άρα όλες οι κατηγορίες που προσήφθησαν στα αναγνωστικά ήταν άδικες και άνευ επιχειρημάτων. Τα ιδανικά που υποτίθεται ότι υπηρετούσαν οι πολέμιοί τους υπάρχουν εκτεταμένα. Το μόνο που μένει ως τελικό συμπέρασμα είναι ότι χρησιμοποίησαν την απαράδεκτη αστήρικτη τακτική της λασπολογίας και του ψεύδους. Η πιο ολοκληρωμένη προσπάθεια καλού σχολικού βιβλίου στο ελληνικό σχολείο δυστυχώς δεν κράτησε πολύ. Η άποψη της εποχής τα οδήγησε στην πυρά. Ωστόσο, μένει να διερευνηθεί αν και πόσο τα αναγνωστικά αυτά έγιναν πρόδρομοι μιας αλλαγής, η οποία μπορεί να μην

πραγματοποιήθηκε το 1917, αλλά έπαιξε σημαντικό ρόλο στις μεταρρυθμίσεις που ακολούθησαν.

Διαβάζοντας τη συγκεκριμένη εργασία, παρατηρούμε ότι τα προβλήματα της Ελληνικής Εκπαίδευσης έχουν ένα διαχρονικό χαρακτήρα. Θέματα που αφορούν τη γλώσσα, το περιεχόμενο των εκπαιδευτικών εγχειριδίων, η διάρθρωση των Σχολικών βαθμίδων και η προαγωγή των μαθητών από την μία βαθμίδα στην επόμενη, αποτελούν θέματα που σε κάθε μεταρρυθμιστική προσπάθεια είχαν υποστεί μεταβολές. Παρατηρείται, ωστόσο ότι οι αλλαγές που συνέβησαν, συχνά δεν είχαν ουσιαστικό αντίκτυπο, καθώς η αλλαγή ονομάτων των σχολείων σε κάθε βαθμίδα (π.χ ΕΠΑ.Λ αντί για Τ.Ε.Λ) δε βοηθούσε στην πραγματική εξέλιξη και στον εξορθολογισμό της εκπαίδευσης. Αχίλλειο πτέρνα σε κάθε μεταρρυθμιστική προσπάθεια αποτελούσε το γεγονός πως η εκάστοτε κυβέρνηση αναιώντας τις αποφάσεις της προηγούμενης, συνέβαλε στην στασιμότητα και στην διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης στην εκπαιδευτική πραγματικότητα. Σημαντικά προβλήματα, όπως το πως θα παρέχονται ουσιαστικά και χρήσιμα εφόδια στους μαθητές, πως θα γίνει να αγαπήσουν οι μαθητές το σχολείο και να συνδεθεί η εκπαίδευση με την αγορά εργασίας παραμένουν άλυτα, ενώ η μέριμνα από την πλευρά της πολιτείας είναι περιορισμένη, παρότι έγιναν κάποιες προσπάθειες κατά καιρούς που όμως δεν καρποφόρησαν.

Επίσης, στη διατήρηση μιας θολής κατάστασης στο χώρο της παιδείας συντέλεσαν οι εκπαιδευτικοί. Η διαμάχη μεταξύ προοδευτικών και συντηρητικών, σε συνδυασμό με την ανάμειξη των πολιτικών ιδεολογιών που εξέφραζε κάθε μεριά, απομάκρυνε τους εκπαιδευτικούς από τις ουσιαστικές ανάγκες της παιδείας και τους προσανατόλισε στο να μετατραπούν σε φερέφωνα των πολιτικών κομμάτων, αντί να αναλάβουν πρωτοβουλίες για την επίλυση χρόνιων προβλημάτων που ταλανίζουν την εκπαίδευση, όπως η δημιουργία ενός κλίματος συνεργασίας με τους γονείς και τους μαθητές.

Ακόμη, η κοινωνία του Ελληνικού κράτους φέρει ευθύνη για την κατάσταση που επικρατεί στην εκπαίδευση. Οι φιλοδοξίες των γονιών που αντανakλώνται στα παιδιά τους, σε συνδυασμό με την ιδεολογία του θεαθήναι που διέπει μεγάλο μέρος των Ελλήνων, οδήγησε στην απαξίωση της Τεχνικής-Επαγγελματικής εκπαίδευσης και στην προσπάθεια εισαγωγής των παιδιών στα Πανεπιστήμια ή σε παλαιότερες εποχές στην κατάκτηση κάποιας σημαντικής θέσης ή αξιώματος στο Δημόσιο τομέα. Το αποτέλεσμα ήταν, να μην υπάρξει μια ομοιόμορφη κατανομή των μαθητών σε ένα διπλό σχολικό δίκτυο, καθώς υπήρχε ένα μονοπώλιο των θεωρητικών-κλασικών σπουδών και οι μαθητές ακολουθούσαν τη συγκεκριμένη κατεύθυνση ακόμη και αν δεν το επιθυμούσαν. Το γεγονός, ότι μέχρι σήμερα η τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση θεωρείται κατώτερη

σε σχέση με τις κλασικές σπουδές, οδήγησε στην υπερχείλιση των αποφοίτων σε Πανεπιστήμια που προσέφεραν τέτοιες σπουδές και σε συνδυασμό με τις άσχημες οικονομικές συγκυρίες και την έλλειψη σωστού σχεδιασμού διαχείρισης του εργατικού δυναμικού από την πολιτεία, είχε σαν αποτέλεσμα να έχουμε υψηλά ποσοστά ανεργίας που κορυφώθηκαν στη σύγχρονη εποχή.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την προσεκτική εξέταση της εν λόγω εργασίας είναι, ότι μια ουσιαστική μεταρρύθμιση στο χώρο της παιδείας απαιτεί τη συνεργασία μεταξύ των αντίθετων, ιδεολογικά, πολιτικών παρατάξεων, την σύμπνοια της κοινωνίας στις αλλαγές που θα λάβουν χώρα αλλά και την επίλυση θεμάτων που θα αφορούν το έμφυχο και όχι αποκλειστικά το άψυχο δυναμικό. Εάν βοηθήσουμε τόσο τους μαθητές όσο και τους εκπαιδευτικούς να αγαπήσουν το σχολείο και να μην το θεωρούν ένα χώρο όπου κάθε δραστηριότητα γίνεται υπό δυσμενείς συνθήκες και έχει καταναγκαστικό χαρακτήρα, θα χτίσουμε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θα έχει πετύχει τον πιο σημαντικό στόχο, δηλαδή το να υπάρχει ένα κλίμα αगाστής και οικειοθελούς συνεργασίας μεταξύ μαθητών, γονιών, εκπαιδευτικών και των στελεχών εκπαίδευσης, με αποτέλεσμα η διδακτική διαδικασία να επιφέρει εκπληκτικά αποτελέσματα, ακόμη και με απλά υλικοτεχνικά μέσα.

Βιβλιογραφία

- Μπουζάκης, Σ. (Χ.Αθανασιάδης, Χ.Αντωνίου, Α.Ασημάκη, Κ.Δαλακούρα, Τ.Δούκας, Θ. Ελευθεράκης, Σ. Ζιώγος-Καραστεργίου, Β. Θεοδώρου, Κ. Καζαμιάς, Ε. Καλεράντε, . Καρακατσάνη, Β. Καραμανωλάκης, Α. Καραφύλλης, Μ. Κασσωτάκης, Π. Κιμουρτζής, Γ. Καρστούρακης, Β. Κρεμμύδας, Β. Λαμπροπούλου, . Μαυροσκούφης, Χ. Μπαμπούνης, Σ. Μπουζάκης, Θ. Μυλωνάς, Π. Νικολοπούλου, . Παναγιωτοπούλος, Σ. Παντελιάδου, Ν. Παπαδάκης, Π. Παπαδούρης, Ε. Περσελής, Ι. Πυργιωτάκης, Λ. Λθανασούλα-Ρέππα, . Σακκής, Π. Σιμένη, Λ. Σκούρα, . Τζήκα, Ζ.Τζήκας, Α.Υφαντή, Β. Φούκας, Ε. Φυρίπης, . Φωτανός, . Χαραλάμπους, Σ. Χατζηστεφανίδου) (2011). Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Όψεις και Απόψεις. Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010 (Τόμος Β'). Αθήνα: Gutenberg
- Καραφύλλης, Α. (2013). Νεοελληνική Εκπαίδευση. Δύο Αιώνες Μεταρρυθμιστικών Προσπαθειών (2η αναθεωρημένη έκδοση). Αθήνα: Κριτική.
- Ανδρέου, Α. (2000). Εκπαιδευτικοί Θεσμοί και Πολιτικές. Από τις αρχές του 20ου αιώνα ως το 1978. Θεσσαλονίκη: Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης «Δημήτριος Γληνός»
- Φιλίππου, Μ. (2007). Η ιστορία των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων που έλαβαν χώρα από το 1910-2007. Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία. Καλαμάτα: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου <http://195.251.38.253:8080/xmlui/handle/123456789/331>
- Βερέμης,Θ.(2014).*Ο Ελευθέριος πίσω από τον Βενιζέλο*, Αθήνα: «η Καθημερινή», στη σειρά «Ηγέτες».
- Βολτής, Τ. (1997).*Αναγνωστικά δύο αιώνων στο δημοτικό σχολείο. 150 χρόνια παιδευτικής πορείας*, Αθήνα: Σμυρνιωτάκης.
- Γαζή: Έφη Γαζή, *Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια. Ιστορία ενός συνθήματος*.
- Γάτος Γιώργος (επιμέλεια), *41 γράμματα του Γληνού στο Δελμούζο. Το μέγα πάθος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού*.
- Γεωργίου-Νίλσεν, Μ. (1980). *Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού*, Αθήνα: Κέδρος.
- Γιαννίδης Ελισαίος,*Οικοδόμοι και εμπρηστές ή η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η έκθεση της επιτροπείας*.

- Γληνός Δημήτρης: . Α. Γληνός «Ένας Άταφος Νεκρός-Μελέτες για το Εκπαιδευτικό μας Σύστημα».
- Γρηγοριάδης:Φοίβος Ν. Γρηγοριάδης, «Διχασμός-Μικρά Ασία (Ιστορία μιας εικοσαετίας) 1909-1930», τόμος πρώτος και δεύτερος, εκδόσεις «Κεδρηνός», Αθήνα 1971.
- Δελμούζος-Μελέτες: Α. Δελμούζος, *Μελέτες και Πάρεργα, τ. 1 Παιδαγωγικά, και τ. 2 Από τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό (ένας διμέτωπος αγώνας)*.
- Δελμούζος Αλέξανδρος, *Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση*.
- Δέλτα Πηνελόπη, *Αλληλογραφία*.
- Δημαράς, Α. (1972/1987), *Το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο*, Αθήνα: Ερμής (Α΄ έκδοση 1972/1976).
- Δημαράς, Α. (1990-Α), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας) τόμος Α΄ 1821-1894*, Αθήνα: Ερμής (Α΄ έκδοση 1973).
- Δημαράς, Α. (1990-Β), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας) τόμος Β΄ 1895-1967*, Αθήνα: Ερμής (Α΄ έκδοση 1974)
- Δημάση Μαρία, *Τα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου (19 και 20 αι.)*.
- **Καλεράντε:**Ευαγγελία Καλεράντε, «Παιδεία στα χρόνια της δικτατορίας 1936-1940», εκδόσεις «Γρηγόρη», Αθήνα 2016.
- Καλογιάννης: Γ. Χ. Καλογιάννη, *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-931). Γλωσσικοί και ιδεολογικοί αγώνες*.
- Κάτσικας-Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*.
- Κολιόπουλος Γιάννης, *Τα όρια της πολιτικής αναμόρφωσης και της εδαφικής επέκτασης*, στο συλλογικό έργο, «Ελλάδα Ιστορία και Πολιτισμός» (τόμος 6^{ος}/σελ. 126-132).
- Κοκκίνη, Ευ. (1989). *Δημήτρης Γληνός 1882-1943 Η εποχή, η ζωή και το έργο του. Τα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου 1910-1920*, Αθήνα: Φιλιππότης.
- Κορδάτος Γιάννης, *Δημοτικισμός Λογιωτατισμός*.
- Κριαράς Εμμανουήλ, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η δημοτική γλώσσα*.
- Κυπριανός, Π. (2004).*Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα: Βιβλιόραμα (Α΄ έκδοση).
- **Κυρομάνος:***Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού κατά την αρθρογραφία του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά*, εκδοτικός οίκος «Κυρομάνος», Θεσσαλονίκη 2003 (πρώτη έκδοση 1994).
- Λέφας Χριστόδουλος, *Ιστορία της εκπαιδευσεως*.

- Μακρυγιάννης, . (1986). *Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία 1834-1919*, Αθήνα-Γιάννινα: Δωδώνη.
- Μουλιάς Παν-Βερτσώνη Κοκόλη Μαρία-Πέτκου Έφη (φιλολογική επιμέλεια), *Μανόλης Τριανταφυλλίδης, Αλληλογραφία 1895-1959*.
- Μπουζάκης, Σ. (2007). *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, Τόμος Α΄, Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 19^{ος} αιώνας, 1913, 1929*, Αθήνα: Gutenberg (Δ΄ έκδοση).
- Μπουζάκης, Σ. (2005). *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, Τόμος Β΄, Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες, 1959, 1964, 1976/77, 1985, 1997/98*, Αθήνα: Gutenberg (Δ΄ έκδοση).
- Μπουζάκης Σηφης, *Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1985)*.
- Νιρβάνας Παύλος, *Η εκπαιδευτική μας αναγέννηση*.
- Νούτσος: Χαράλαμπος Νούτσος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία-όψεις του μεσοπολέμου*.
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Ιδεολογία και εκπαιδευτική πολιτική*.
- Νταφούλης, . (1995). *Το θρησκευτικό διδακτικό στοιχείο στα αναγνωστικά βιβλία της δημοτικής εκπαίδευσης (1900-1940) και η ανάγκη ύπαρξής του*, Αθήνα.
- Πολυχρονόπουλου Πάνου, *Παιδεία και πολιτική*.
- Σκρέτας: Δημήτριος Α. Σκρέτας, «*Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος*» και η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή των μαθητών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης
- Σταυρίδη - Πατρικίου: Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*.
- Σωτηρίου Κ. ., *Τα Ψηλά Βουνά – απάντηση στην επιτροπή*.
- *Τα νέα αλφαβητάρια, οδηγίες για τη διδασκαλία τους*.
- Τριανταφυλλίδης Μ., *Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση. Η σχολική γλώσσα*, (1919),
- Τριανταφυλλίδη Μ., *Δημοτικισμός και αντίδραση*, Αθήνα 1960.
- Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, *Έκθεσις της Επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων*.
- Φραγκουδάκη Α. (1979). *Τα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα: Θεμέλιο (Α΄ έκδοση 1978).
- Φραγκουδάκη Άννα – Δραγώνα Θάλεια, *Τι ειν' η πατρίδα μας*.
- Χατζηστεφανίδης Θεοφάνης, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης (1821-1986)*.
- Χατζιδάκης Γ. Ν., *Γενηθήτω φως. Ο μαλλιαρισμός εις τα δημοτικά σχολεία*.

- Αθανασιάδης, Χ. (1999). Η διδασκαλική ομοσπονδία Ελλάδος (Δ.Ο.Ε.) στο μεσοπόλεμο - η ίδρυση και η πορεία της. *Διδακτορική Διατριβή. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.*
- Αθανασιάδης, Χ. (2011α). «Εκπαιδευτικά συνδικάτα και εκπαιδευτική πολιτική: Όψεις του 20ού αιώνα». Στο Ιωσήφ Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης, τ. Β': Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010*, (σσ. 1009-1030). Αθήνα: Gutenberg.
- Αθανασιάδης, Χ. (2011β). Η ιστορική έρευνα για το δημοτικισμό. 6ο Επιστημονικό συνέδριο ιστορίας εκπαίδευσης, *Ελληνική Γλώσσα και Εκπαίδευση*, 30 Σεπτ. - 2 Οκτ. 2011 (σσ. 55-59). Αθήνα: Gutenberg.
- Αλιβιζάτος, Ν. (1983). Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 - 1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας. (σσ. 397-398). Αθήνα: Θεμέλιο.
- Βερέμης, Θ. & Κουλούρη, Χ. (2006). Τι ήταν ο Βενιζελισμός, *Βήμα*. Ανακτήθηκε από <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=172049>
- Βλάχος, Α. (2006). Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Στο Η. Μανιτέας, & Ι. Τεγόπουλος (Επιμ.), *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 15ος, (σσ. 336 - 365). Αθήνα: Δομή.
- Βώρος, Κ. (2002). Από την ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: ένα κεφάλαιο μεγαλείου και οδύνης.
- Ανακτήθηκε από: <https://athens.indymedia.org/post/515913/>
- Γληνός, . (1925). *Ένας άταφος νεκρός*. Αθήνα: Αθηνά.
- Creswell, J. W. (2011). Η έρευνα στην εκπαίδευση: Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας (Επιμέλεια Χαράλαμπος Τζορμπατζούδης). Αθήνα: Ίων.
- Δακοπούλου, Α. (2008). «Εκπαιδευτική Αλλαγή - Μεταρρύθμιση-Καινοτομία». Στο: Αθανασούλα-Ρέππα Α., Δακοπούλου Α., Κουτούζης Μ., Μαυρογιώργος Γ., Χαλκιώτης ., *Διοίκηση Εκπαιδευτικών Μονάδων*, τόμ.Α: *Εκπαιδευτική*
- Διοίκηση και Πολιτική, *Πάτρα: Ε.Α.Π.*
- 69
- Δελμούζος, Α. (1912). «Προλεγόμενα» στον Β' τόμο, *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Όμιλου*, (σ. 10).
- Δημαράς, Α. (1988). Χαρακτηριστικά αστικού φιλελευθερισμού στα εκπαιδευτικά προγράμματα του Βενιζέλου. Στο: Μαυρογορδάτος, Γ. & Χατζηιωσήφ, Χ. (Επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης

- Δημαράς, Α. (1998). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, (2η εκδ., Τομ. Α', Β'). Εστία: Αθήνα.
- Δήμου, Α. (2005). Ο ρόλος του συνδικαλισμού των δασκάλων στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και στη διαμόρφωση των εκπαιδευτικών τους θεμάτων (1922 - 1967). *Διδακτορική Διατριβή. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου*.
- Θεοδωράκης, Ν. (2013). Κράτος δικαίου και αστική ανάπτυξη στην πολιτειακή σκέψη και πράξη του Ελευθερίου Βενιζέλου. *Ανιστόρητον*, τομ. 10, αρ. 39.
- Καραφύλλης, Α. (2002). Νεοελληνική Εκπαίδευση: δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, (σσ. 99-111). *Αθήνα: Κριτική*.
- Κιτρομηλίδης, Μ. (1991). Η επιρροή της ευρωπαϊκής πολιτικής σκέψης στην ανάπτυξη του Φιλελευθερισμού στην Ελλάδα, *Ο Φιλελευθερισμός στην Ελλάδα*, (σσ. 49 - 73). Αθήνα: Εστία.
- Κουλούρη, Χ. (2006, 30 Ιουλίου). «Το όραμα της μεταρρύθμισης», *Το Βήμα*, σελ. 41.
- Μαλαφάντης, Κ. (2014). Νεοελληνικός Διαφωτισμός και Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός: Ιδεολογικές συνέχειες και αδιέξοδες επιβιώσεις κατά τον Δημήτρη Γληνό. Στο: Μαλαφάντης Κ., Παπαδοπούλου Β., Αυγηδίτου Σ., Ιορδανίδης Γ., Μπέτσας Ι. (Επιμ.), *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 28-30 Νοεμβρίου 2014, (σσ. 818-843). Αθήνα: Διάδραση.
- Μαυρογορδάτος, Γ. (1988). Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός. Στο: Μαυρογορδάτος, Γ. & Χατζηιωσήφ, Χ. (Επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης
- Μαυρογορδάτος, Γ. (χ.χ.). *Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-1940*. Αθήνα- Κομοτηνή, εκδ. Σάκουλα.
- Meinardus, R. (1992). Συντηρητισμός, φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός - Εισαγωγή και ορισμοί, *Συντηρητισμός, Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός*, (σσ. 13 - 19). Αθήνα: Εστία
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- 70
- Μπουζάκης Σ. (2002). *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τ. Α': 19ος αιώνας, 1913, 1929. Αθήνα: Gutenberg
- Μπουζάκης, Σ. (2016). Ο Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος & η Ελληνική Εκπαίδευση: Από την Κρητική Πολιτεία (1898-1913) στις κυβερνητικές περιόδους στην Ελλάδα (1910-1920 και 1928-1932). *Αθήνα: Gutenberg*.

- Νούτσος, Χ. (2004). Τα όρια του βενιζελικού εκσυγχρονισμού στη σχολική γνώση (1912-1931), *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 22-24 Ιανουαρίου 2004, (σσ. 233-241). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Πετρόπουλος, Γ. (2000). Το περιβόητο «Ιδιώνυμο», *Ριζοσπάστης*. Ανακτήθηκε από: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=371337>
- Ράπτης, Π. (2007). Η εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική κίνηση του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα: συνάψεις και αποκλίσεις στον κύκλο της θεσμικής ασυνέχειας, *Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας*, Πρακτικά Συνεδρίου, Ιωάννινα 17 - 20 Μαΐου 2007, (σσ. 106 - 113). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- *Robson, C. (2006)*. Η έρευνα του πραγματικού κόσμου - Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές. *Αθήνα: Gutenberg*.
- Σεφερειάδης, Σ. (2016). Αστικός πολιτικός εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα, 1840 - 1936: μια φενάκη. *Μαρξιστική Σκέψη*, αρ. 21.
- Σβολόπουλος, Κ. (1991). Εθνικισμός και Φιλελευθερισμός: Οι Φιλελεύθεροι στην Ελλάδα και η «Μεγάλη Ιδέα», *Ο Φιλελευθερισμός στην Ελλάδα*, (σσ. 79 - 87). Αθήνα: Εστία.
- Σιάνου - Κύργιου, Ε. (2014). «Εκπαιδευτική Πολιτική Ι : Επαγγελματισμός των εκπαιδευτικών και διοίκησης εκπαίδευσης. Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτικοί». *Ανοιχτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα*. Έκδοση: 1.0. Ιωάννινα.
- Τερζής, Ν. (1982). «Απόψεις για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», *Φιλολογος*, τχ. 28, (σσ. 272-273).
- Τζεργιάς, Π. (1992). Συντηρητισμός, φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός: η ελληνική πραγματικότητα, *Συντηρητισμός, Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός*, (σσ. 95 - 105). Αθήνα: Εστία.
- *Τσερεβελάκης, Γ. (2008)*. Ελευθέριος Βενιζέλος: ο οραματιστής πολιτικός. *Αθήνα: Περισκόπιο*.
- *Φραγκουδάκη, Α., (1977)*. Ο Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός και ο γλωσσικός συμβιβασμός του 1911. *Ιωάννινα: Δωδώνη*
- *Φραγκουδάκη, Α. (1992)*. Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι διανοούμενοι - Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο Μεσοπόλεμο, (7η εκδ.). *Αθήνα: Κέδρος*.
- 71

- Χαραλάμπους, . (1987). Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του. *Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.*
- Χατζηβασιλείου, Ε. (2008). «Τα ελληνοτουρκικά σύμφωνα του 1930: πολιτική προσέγγιση και προσφυγική περιουσία». Στο Β. Βαρουχάκη (Επιμ.) και Νίκος Ανδριώτης (εισ.), *Βενιζελισμός και πρόσφυγες στην Κρήτη*, (σσ. 33-44), Ηράκλειο-Χανιά: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος .
- Χατζηιωσήφ, Χ. (1988). Η βενιζελογενής αντιπολίτευση στο Βενιζέλο και η πολιτική ανασύνταξη του αστισμού στο μεσοπόλεμο. Στο: Μαυρογορδάτος, Γ. & Χατζηιωσήφ, Χ. (Επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης
- Χατζηιωσήφ, Χ. (1999). Εισαγωγή. Στο: Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Ιστορία του 20ου αιώνα, Οι απαρχές 1900 - 1922*, τομ. Α'. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Χατζηστεφανίδης, Θ. (1986). Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821 - 1986). *Αθήνα: Παπαδήμα.*
- Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*, (p. 18). New York: Hoffner Publishing Co
- Hill, J & Kerber, A. (1967). *Models, Methods and Analytical Procedures in Educational Research*. Detroit: Wayne State University Press.
- Holsti, R. (1969). Content analysis for the social sciences and humanities, (pp. 43-48). Philadelphia: Addison - Wesley Publishing Co
- Labarre D.F. (1992). 'Power, Knowledge, and the Rationalisation of Teaching: A Genealogy of the Movement to Professionalize Teaching', *Harvard Educational Review*, 62, 2, 120-133.
- Paris D. C. (1995). Ideology & Educational Reform. Themes and Theories in Public Education.
- Sack, R. (1981). *A typology of educational reforms, Prospects*, XI, 1, pp. 39-53. Paris: Unesco.
- Sorman, G. (1984). *La solution libirale*. Paris: Librairie Arthème Fayard.

Νομοθεσία

- Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, Ν.3823/1911 (Φ.Ε.Κ 178)
- Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, Ν.3825/1911 (Φ.Ε.Κ 183)
- Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, Ν.240/1914 (Φ.Ε.Κ 97), άρθρο 2
- Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, Ν.567/1915 (Φ.Ε.Κ 15), άρθρα 1 έως 4
- Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, Ν.827/1917 (Φ.Ε.Κ 188), άρθρο 1 και άρθρο 2-παρ.1
- Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, Ν. .13-10-1923, άρθρο 15
- Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, Ν.3182/1924 (Φ.Ε.Κ 187), άρθρο 1
- Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, Ν.3341/1925 (Φ.Ε.Κ 134), άρθρα 1 έως 3
- Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, Ν.4373/1929 (Φ.Ε.Κ 297), άρθρα 1 έως 8 και 14
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.4397/1929 (Φ.Ε.Κ 309), άρθρα 1 έως 20
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.4799/1930 (Φ.Ε.Κ 232), άρθρα 1 και 2
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.4653/1930 (Φ.Ε.Κ 169), άρθρα 1 έως 28
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.5143/1931 (Φ.Ε.Κ 165), άρθρο 1
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.5802/1933 (Φ.Ε.Κ 268), άρθρα 1 έως 14
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Π. .8/22-3-1935 (Φ.Ε.Κ 103), άρθρα 1 και 2
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Α.Ν.952/1937 (Φ.Ε.Κ 469), άρθρα 1 και 2
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Α.Ν.770/1937 (Φ.Ε.Κ 263), άρθρα 1 έως 6
- 49

- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Α.Ν.1800/1939 (Φ.Ε.Κ 244), άρθρα 1 έως 4
- Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Α.Ν. 1112/1946 (Φ.Ε.Κ 105), άρθρα 1 έως 3
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Β. .7-5-1948 (Φ.Ε.Κ 127), άρθρα 1 έως 3
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.388/1948, άρθρο 1
- Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Β. .10-8-1949 (Φ.Ε.Κ 173), άρθρα 1 και 2
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Α.Ν.1857/1951 (Φ.Ε.Κ 185), άρθρο 1
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Α.Ν.1823/1951 (Φ.Ε.Κ 180), άρθρα 1 έως 3
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν. .3971/2.9.1959 (Φ.Ε.Κ 187), άρθρα 1 έως 3
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.4379/1964 (Φ.Ε.Κ 182), άρθρα 1 έως 10 και 12 έως 25
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Α.Ν.129/19.6.1967 (Φ.Ε.Κ 163), άρθρα 1 έως 10
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Α.Ν.40/19.6.1967 (Φ.Ε.Κ 104), άρθρο 1
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Α.Ν.59/24.6.1967 (Φ.Ε.Κ 110), άρθρο 1
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν. .651/70 (Φ.Ε.Κ 179), άρθρα 1 έως 8
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.186/1975 (Φ.Ε.Κ 214), άρθρα 1 έως 4
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.309/1976 (Φ.Ε.Κ 100), άρθρα 1 έως 6, 11 έως 13, 15, 18 έως 20, 21 έως 24 και 26 έως 32
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.576.1977 (Φ.Ε.Κ 102), άρθρα 1 έως 6,8 έως 10 και 24 έως 28
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Π. .476/31-5-1980 (Φ.Ε.Κ 132), άρθρο 1
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Π. .297/1982 (Φ.Ε.Κ 52), άρθρα 1 έως 3

- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.1304/1982 (Φ.Ε.Κ 144), άρθρα 1 έως 10
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.1232/1982 (Φ.Ε.Κ 22), άρθρο 2
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.1268/1982 (Φ.Ε.Κ 87), άρθρα 1 έως 4, 8 έως 11, 14 έως 15 και 46
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.1404/1983 (Φ.Ε.Κ 173), άρθρο 1
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Π. .214/1984 (Φ.Ε.Κ 77), άρθρο 1
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.1566/1985 (Φ.Ε.Κ 187), άρθρα 1 έως 7, 9, 23 έως 32
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Π. .390/1990 (Φ.Ε.Κ 154), άρθρα 1 και 2
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Π. .392/1990 (Φ.Ε.Κ 155), άρθρα 1 και 2
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Π. .393/1990 (Φ.Ε.Κ 156), άρθρα 1 και 2
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Π. .429/1991 (Φ.Ε.Κ 156), άρθρα 1 και 4
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Π. .462/1991 (Φ.Ε.Κ 171), άρθρα 1 έως 5
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.2009/1992 (Φ.Ε.Κ 18), άρθρα 1 έως 5
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Π. .320/1993 (Φ.Ε.Κ 138), άρθρα 1 έως 5
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.2525/1997 (Φ.Ε.Κ 188), άρθρα 1 έως 5 και 7 έως 10
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.2640/1998 (Φ.Ε.Κ 206), άρθρα 1 και 2
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.2817/2000 (Φ.Ε.Κ 78), άρθρα 1 και 2
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.2916/2001 (Φ.Ε.Κ 114), άρθρο 1

- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.2986/2002 (Φ.Ε.Κ 24), άρθρα 1 έως 2 και 4 έως 6
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.3255/2004 (Φ.Ε.Κ 138), άρθρο 6
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.3475/2006 (Φ.Ε.Κ 146), άρθρα 1 έως 4 και 7
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.3369/2005 (Φ.Ε.Κ 171), άρθρα 6 έως 9
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ν.4069/2011 (Φ.Ε.Κ 195), άρθρα 1 έως 6
- Αναγνωστικά του Κράτους, Οδηγίες για τη διδασκαλία του αλφαβηταρίου Μερ. Α΄ (αυτοτελής έκδοση).

Παράρτημα

Στο παράρτημα καταχωρούμε τα τρία βασικά διατάγματα που έφεραν για πρώτη φορά τη Δημοτική γλώσσα στο δημοτικό σχολείο. Αναφερόμαστε:

- Στον **αναγκαστικό νόμο της 11^{ης} Ιουλίου 1917 (ΦΕΚ 138^A/11.07.1917)**, με τον οποίον ο νόμος 2585/11.05.1917 της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης απέκτησε πανελλήνια ισχύ.
- Στον υπ' αριθμόν **827 νόμο της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 1917 (ΦΕΚ 188^A/05.09.1917)**, με τον οποίον κυρώθηκε ο νόμος της 11^{ης} Ιουλίου 1917 και
- Στον υπ' αριθμό **1332 νόμο της 9^{ης} Μαΐου 1918 (ΦΕΚ 106^A/15.05.1918)** με τον οποίον κωδικοποιήθηκαν οι νόμοι 827/1917 και ο με τον ίδιο αριθμό προγενέστερος νόμος 1332/18.04.1918 (ΦΕΚ 89^A/24.04.1918).

Θεωρήσαμε υπερβολικό να καταχωρήσουμε και το νόμο 1332 της 18^{ης} Απριλίου του 1918, αφού πρόκειται ουσιαστικά για ένα ενδιάμεσο νόμο απόλυτα ενσωματωμένο στον με τον ίδιο αριθμό επόμενο νόμο τον οποίο και καταχωρούμε.

ΤΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

Αναγκαστικός νόμος της 11^{ης} Ιουλίου του 1917(ΦΕΚ 138^A/11.07.1917).

Περί των διδακτικών βιβλίων κλπ.

το κράτος, τροποποιούμενον και συμπληρούμενον ως έπεται:

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Άρθρον 1.

Προτάσσει του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου, αποφασίζομεν και διατάσσομεν.

Άρθρον μόνον.

Το περί διδακτικών βιβλίων υπ' αριθ. 2585 και από 11 Μαΐου 1917 Διάταγμα της τέως εν Θεσσαλονίκη Προσωρινής Κυβερνήσεως, τίθεται εις ισχύν καθ' άπαν

Εις πάντα τα εν τω Κράτει εκπαιδευτήρια, δημόσια, δημοσυντήρητα, κοινοτικά, ιδιωτικά και εξ ειδικών πόρων συντηρούμενα, της τε δημοτικής και της μέσης εκπαιδεύσεως, εισάγονται ως διδακτικά βιβλία μόνον τα εγκεκριμένα κατά τα κατωτέρω οριζόμενα.

Της υποχρεώσεως προς έγκρισιν απαλάσσονται μόνον τα στερεότυπα κείμενα των συγγραφέων της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γλώσσης, τα των

νεωτέρων ξένων γλωσσών και η υπό των εν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχείων γενομένη έκδοσις της Καινής Διαθήκης.

Άρθρον 2.

Εις τας τέσσαρας κατωτέρας τάξεις του δημοτικού σχολείου ουδενός άλλου βιβλίου γίνεται χρήσις, πλην του αναγνωστικού όπερ οφείλει να είνε γεγραμμένον εις την κοινήν ομιλουμένην (δημοτικήν) γλώσσαν, απηλλαγμένη παντός αρχαισμού και ιδιωτισμού· εις δε τας ανωτέρας τάξεις δύνανται να εισαχθώσι κατ' απόφασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου και βοηθητικά τινά βιβλία προς εμπέδωσιν της διδασκαλίας και το κείμενον της Καινής Διαθήκης εν πρωτοτύπω.

Επιτρέπεται η έγκρισις αναγνωστικών βιβλίων των δημοτικών σχολείων ειδικών δι' ωρισμένα τμήματα του Κράτους.

Εις δε τα εν Ηπειρώ και Μακεδονία δημοτικά σχολεία εισάγονται μόνον τα υπό του Υπουργείου οριζόμενα, κατά πρότασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Άρθρον 3.

Πας συγγραφεύς ή εκδότης διδακτικού βιβλίου ή ο εκδοχεύς των δικαιωμάτων αυτών, επιθυμών να λάβη έγκρισιν προς εισαγωγήν τούτου εις τα σχολεία οφείλει να υποβάλη καθ' οιονδήποτε χρόνον, αν μεν το βιβλίον είνε έντυπον, πέντε αντίτυπα αυτού, αν δε χειρόγραφον ή δακτυλογραφημένον, δύο αντίγραφα, γεγραμμένα ευαναγνώστως, εν ημικλάστω

και άνευ αποξέσεων και παρεγγραφών, εις το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, συνοδευόμενον υπό αιτήσεως και υπό γραμματίου δημοσίου τινός ταμείου, εμφανίοντος ότι κατεβλήθησαν δέκα δραχμαί κατά τυπογραφικόν φύλλον. Ο αρχειοφύλαξ του Υπουργείου, παραλαμβάνων ταύτα, σφραγίζει πάσας τας σελίδας, αναγράφων εις το τέλος το σύνολον αυτών και υπογράφων την αναγραφήν ταύτην ομού μετά του παραδίδοντος τα βιβλία. Διαβιβάζει δ' αυτά αμέσως εις το γραφείον των διδακτικών βιβλίων.

Τα προς κρίσιν καταβαλλόμενα ποσά κατανέμονται εξ ίσου μεταξύ των λαμβανόντων μέρος εις την συνεδρίαν καθ' ήν αποφασίζεται η παροχή ή μη της εγκρίσεως εις το βιβλίον, μετά την έκδοσιν της αποφάσεως, δυνάμει καταστάσεων υποβαλλομένων εις το Υπουργείον υπό του προέδρου του εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Τα τε έντυπα και τα χειρόγραφα, είτε εγκριθή το βιβλίον είτε μη, παραμένουσιν εν τοις αρχείοις του εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Άρθρον 4.

Τα προς έγκρισιν υποβαλλόμενα βιβλία διαβιβάζονται υπό του γενικού γραμματέως εντός πενθημέρου από της υποβολής εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον, το οποίον αφού εξελέγησεν

το βιβλίο είναι σύμφωνο προς τας διατάξεις του παρόντος διατάγματος, αποφασίζει κατά πλειονοψηφίαν εν γενική συνεδρία εντός τριών μηνών, την παροχήν ή μη της εγκρίσεως.

Αντίγραφον δε της πράξεως ταύτης διαβιβάζεται αμέσως υπό του προέδρου του εκπαιδευτικού συμβουλίου εις τον Υπουργόν όστις εντός 10 ημερών εκδίδει την σχετικήν απόφασιν δημοσιευομένην εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Απαγορεύεται εις πάντα υπάλληλον της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου, εις την οποίαν υπάγονται και τα μέλη του εκπαιδευτικού συμβουλίου, εις τους γενικούς επιθεωρητάς της εκπαιδεύσεως και εις τους επιθεωρητάς των δημοτικών σχολείων ή υπό ίδιον ή αλλότριον όνομα υποβολή βιβλίου προς έγκρισιν και η αναδοχή της εκδόσεως και εμπορίας τοιούτων βιβλίων. Ο παραβάτης απολύεται της υπηρεσίας κατά τας κειμένας διατάξεις μη δυνάμενος να αναδιορισθή εις εκπαιδευτικήν θέσιν προ της παρόδου διετίας.

Της διατάξεως ταύτης εξαιρούνται οι συγγραφείς διδακτικών βιβλίων, οι εκχωρήσαντες διά συμβολαιογραφικής πράξεως τα δικαιώματα και την επί των βιβλίων κυριότητα αυτών εις άλλον, άνευ οιασδήποτε περαιτέρω συμμετοχής εις τας εκ της πωλήσεως του βιβλίου εισπράξεις προ της δημοσιεύσεως του παρόντος διατάγματος ή εντός μηνός από της δημοσιεύσεώς του.

Άρθρον 5.

Κατόπιν προτάσεως του εκπαιδευτικού συμβουλίου δύναται ο Υπουργός να καλή εις τας προς κρίσιν των διδακτικών βιβλίων γενικάς συνεδρίας του συμβουλίου ή και να αναθέτη την εις το συμβούλιον εισήγησιν περί παροχής ή μη της εγκρίσεως εις διδακτικά βιβλία και εις άλλα πρόσωπα ειδικά. Τα πρόσωπα ταύτα μετέχουσι μετά ψήφου της συνεδρίας του συμβουλίου, καθ' ήν πρόκειται να κριθή το σχετικόν βιβλίο, συνυπογράφουσι την πράξιν και αμείβονται ως και τα μέλη του συμβουλίου διά την εργασίαν των ταύτην.

Άρθρον 6.

Ίνα τύχωσιν εγκρίσεως διδακτικά βιβλία οφείλουσιν:

Α') Να μη περιέχωσί τι προσβάλλον την θρησκείαν, το πολίτευμα, την πατρίδα και τα χρηστά ήθη.

Β') Να είναι όσον το δυνατόν απηλλαγμένα επιστημονικών σφαλμάτων και ανακρίβειών και συντεταγμένα κατά τας κρατούσας υποδείξεις της μεθοδικής εκάστου μαθήματος σύμφωνα δε προς την διά των επισήμων προγραμμάτων διαγραφομένην ύλην του διδακτέου μαθήματος και της τάξεως διά την οποίαν προορίζονται και σύμμετρα κατά την έκτασιν προς την ύλην ταύτην.

Γ') Να είναι απλά και σαφή κατά την γλώσσαν και το ύφος.

Δ') Να είναι εκτυπωμένα μετά φιλοκαλίας επί χάρτου καλού και ουχί λίαν στιλπνού.

Διά Β. Διατάγματος προκαλουμένου υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως δύναται να ορισθή όπως πάντα τα μετά την έγκρισιν εκτυπωθησόμενα βιβλία εκδίδονται επί χάρτου ον θα προμηθεύονται οι εκδότες παρά του κράτους.

Ε') Να είναι εκτυπωμένα, τα μεν της δημοτ. εκπαιδεύσεως διά στοιχείων ουχί μικροτέρων των 12 στιγμών, τα δε της μέσης διά νέων στοιχείων ουχί μικροτέρων των δέκα.

Το τυπογραφικόν φύλλον των εντύπων οφείλει, διά μεν τα βιβλία της δημοτικής εκπαιδεύσεως να μη περιέχει πλείονα των είκοσι χιλιάδων στοιχείων, διά δε τα της μέσης εκπαιδεύσεως πλείονα των είκοσι εξ χιλιάδων. Επί τη βάσει δε του αυτού αριθμού υπολογίζονται τα τυπογραφικά φύλλα των χειρογράφων προς καταβολήν των κρίτρων, Τα προ της δημοσιεύσεως του παρόντος διατάγματος εκτυπωθέντα βιβλία δύναται να περιέχωσι και μείζονα αριθμόν στοιχείων κατά τυπογραφικόν φύλλον. Το δε αναγνωστικόν της πρώτης τάξεως του δημοτικού σχολείου, το οποίον θα πωλήται πάντοτε εις δύο χωριστά τεύχη, διά στοιχείων μεγαλυτέρων των 12 στιγμών και συμφώνων προς τα υπό της μεθοδικής δι' έκαστον μέρος του βιβλίου υποδεικνύόμενα.

Το α' τεύχος του αναγνωστικού της Α' τάξεως του δημοτικού σχολείου δύναται να είναι εν όλω ή εν μερει και λιθόγραφον.

Άρθρον 7.

Η τιμή εκάστου διδακτικού βιβλίου ορίζεται δι' αποφάσεως του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως κατά πρότασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Προς καθορισμόν της τιμής των διδακτικών βιβλίων, έκαστος εκδότης ή συγγραφεύς αυτών ή εκδοχεύς των δικαιωμάτων τρίτου, υποβάλλει διά μεν τα έντυπα λογαριασμόν των δαπανών τής εκδόσεως και υπεύθυνον δήλωσιν του τυπογράφου περί του αριθμού των εκδοθέντων αντιτύπων και της χρονολογίας του πέρατος της εκτυπώσεως ομού μετά της αιτήσεως, δι' ής ζητεί την έγκρισιν, διά δε τα χειρόγραφα ή τα ανατυπούμενα, υποβάλλει μετά την έκδοσιν της εγκριτικής αποφάσεως, προϋπολογισμόν των δαπανών δι' ωρισμένον ποσόν αντιτύπων, μετά δείγματος του χάρτου εφ' ου εκτυπωθήσεται το βιβλίον. Και διά μεν τα έντυπα η τιμή καθορίζεται εν αυτή τη εγκριτική αποφάσει του Υπουργού, διά δε τα χειρόγραφα και τα ανατυπούμενα δι' ιδιαίτερας αποφάσεως εκδιδομένης εντός δέκα πέντε ημερών από της υποβολής του προϋπολογισμού των δαπανών.

Επί της διά τα βιβλία της μέσης εκπαιδεύσεως καθοριζομένης τιμής της

λειανικής πωλήσεως εισπράττειται υπό του δημοσίου φόρος 20% υπό τύπον βιβλιοσήμου.

Τα καθέκαστα του τρόπου της εισπράξεως του βιβλιοσήμου και της επικολλήσεως αυτού κανονισθήσονται διά Β. διατάγματος.

Η αξία του βιβλιοσήμου δι' έκαστον βιβλίον καθορίζεται εις ακέραιον αριθμόν πενταλέπτων διά της αποφάσεως του Υπουργού περί καθορισμού της τιμής του βιβλίου. Κατά τον υπολογισμόν του 20% το τυχόν κλάσμα πενταλέπτου παραλείπεται εάν είνε μικρότερον του ημίσεως πενταλέπτου, συμπληρούται δε εις ολόκληρον πεντάλεπτον, εάν είνε ίσον ή υπερβαίνει το ήμισυ αυτού. Πας καταμηνύσας παράβασιν είτε ιδιώτου είτε δημοσίας αρχής των περί βιβλιοσήμου διατάξεων λαμβάνει αμοιβήν το ήμισυ της επιβαλλομένης τω παραβάτη χρηματικής ποινής, όπερ καταβάλλεται μετά την είσπραξιν εις τον μηνυτήν. Ο κατασκευάζων ή θέτων εις κυκλοφορίαν κίβδηλον βιβλιόσημον τιμωρείται κατά το άρθρον 432 και το α' εδάφιον του άρθρου 405 του Ποινικού νόμου. Διά Β. διατάγματος θέλουσι καθορισθή αι λεπτομέρειαι του παρόντος άρθρου.

Μετά την εκτύπωσιν του βιβλίου, υποχρεούται ο εκδότης ή ο συγγραφεύς να υποβάλη διά του Υπουργείου εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον πέντε αντίτυπα του βιβλίου μετά της υπευθύνου δηλώσεως του τυπογράφου περί του

αριθμού των εκδοθέντων αντιτύπων και της χρονολογίας του πέρατος της εκτυπώσεως. Εάν δε το βιβλίον δεν εξετυπώθη συμφώνως προς τας διατάξεις του παρόντος νόμου και επί του κατατεθέντος δείγματος χάρτου, το εκπαιδευτικόν συμβούλιον αποφασίζει περί άρσεως της εγκρίσεως κατά τα ανωτέρω οριζόμενα.

Εξαντληθείσης εκδόσεως τινός, δύναται ο εκδότης ή ο συγγραφεύς ή και το εκπαιδευτικόν συμβούλιον αυτεπαγγέλτως να ζητήσει τον εκ νέου καθορισμόν της τιμής κατά τον αυτόν ως ανωτέρω τρόπον.

Άρθρον 8.

Ουδέν διδακτικόν βιβλίον επιτρέπεται να κυκλοφορήση και εισαχθή εις το σχολείον, εάν μη φέρη αναγεγραμμένην διά του τύπου επί τε του εξωτερικού και του εσωτερικού εξωφύλλου την τιμήν αυτού, την σειράν και το έτος της εκδόσεως, τον αριθμόν και την χρονολογίαν της αποφάσεως, δι ής εχορηγήθη η έγκρισις, το όνομα του εκδότη και του συγγραφέως και το είδος του σχολείου και την τάξιν δι ήν προορίζεται, τα δε της μέσης εκπαιδεύσεως και το κεκανονισμένον βιβλιόσημον.

Η τιμή καθώς και ο αριθμός και η χρονολογία της εγκριτικής αποφάσεως, ως και σειρά της εκδόσεως δύναται να είνε αναγεγραμμένα και διά σφραγίδος, αλλά

πάντοτε ευαναγνώστως και εις περίοπτον θέσιν των εξωφύλλων.

Βιβλία εγκεκριμένα δυνάμει του παρόντος νόμου και πωλούμενα άνευ αναγραφής τινός εκ των ανωτέρω ενδείξεων ή άνευ βιβλιοσήμου, εάν πρόκηται περί τοιούτων της μέσης εκπαιδεύσεως, κατάσχονται, ο δε θέτων εις κυκλοφορίαν ή πωλών ταύτα

τιμωρείται επί μηνύσει ή και αυτεπαγγέλτως υπό του αρμοδίου

Πλημμελειοδικείου, διά χρηματικής ποινής 500-5000 δραχμών ή διά φυλακίσεως μέχρι δύο ετών, ή και δι' αμοτέρων των ποινών. Ομοίως δε τιμωρείται και πας συγγραφεύς ή εκδότης ή εκδοχεύς των δικαιωμάτων αυτών, εάν ήθελε θέσει εις κυκλοφορίαν αντίτυπον διδακτικού βιβλίου διάφορον κατά το περιεχόμενον ή επί χάρτου κατωτέρας ποιότητος εκτυπωμένου του εγκριθέντος και παρά τω Υπουργώ κατατεθειμένου.

Πας λειτουργός της εκπαιδεύσεως εισάγων εις το σχολείον ή ανεχόμενος την υπό των μαθητών του εν τω σχολείω χρήσιν βιβλίου μη εγκεκριμένου, ή μη φέροντος αναγεγραμμένην τινά των ανωτέρω ενδείξεων ή άνευ βιβλιοσήμου, εάν πρόκηται περί βιβλίων της μέσης εκπαιδεύσεως, τιμωρείται κατά τους κειμένους νόμους δι' απολύσεως 1 – 6 μηνών, εν υποτροπή δε και δι' οριστικής απολύσεως, μη επιτρεπομένου του επαναδιορισμού του προ της παρόδου έτους. Διά τας αυτάς δε περιπτώσεις

τιμωρούνται και οι διευθονταί των ιδιωτικών και ιδιοσυντήρητων, των κοινωτικών και των δημοσυντήρητων σχολείων διά προστίμου μέχρι 1500 δραχμών, επιβαλλομένου προτάσσει του γενικού επιθεωρητού της περιφέρειας και αποφάσει του εκπαιδευτικού συμβουλίου, υπό του επί της Παιδείας Υπουργού, εν υποτροπή δε και δι' αφαιρέσεως της προς ίδρυσιν του σχολείου αδείας.

Άρθρον 9.

Κατά την πρώτην εβδομάδα του Σεπτεμβρίου εκάστου σχολικού έτους, ο σύλλογος των δασκάλων εκάστου σχολείου εν συνεδρία ορίζει κατά πλειονοψηφίαν, εισηγουμένου του μέλλοντος να διδάξη το σχετικόν μάθημα τα προς χρήσιν των μαθητών διά το σχολικόν τούτο έτος εισαγόμενα βιβλία εκ των εγκεκριμένων.

Αναγράφει δε την απόφασιν αυτού ητιολογημένως εν τω βιβλίω των πράξεων αποστέλλων συνάμα δύο αντίγραφα εις τον οικείον επιθεωρητήν, όστις οφείλει να υποβάλη μέχρι τέλους Δεκεμβρίου εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον πίνακα εμφανίοντα τίνα εκ των εγκεκριμένων βιβλίων είνε εισηγμένα εις την περιφέρειάν του και εις πόσα σχολεία έκαστον.

Επί τη βάσει της εν τω βιβλίω των πρακτικών αναγεγραμμένης πράξεως διεξάγεται υπό του οικείου επιθεωρητού ο έλεγχος των εν χρήσει παρά τοις μαθηταίς

βιβλίων κατά την επιθεώρησιν του σχολείου.

Διεθνταί παραλείποντες την αναγραφήν της πράξεως ταύτης εν τω οικείω βιβλίω, τιμωρούνται πειθαρχικώς διά προστίμου ίσου προς τον μηνιαίον μισθόν των, εν υποτροπή δε και διά παύσεως μέχρι 3 μηνών.

Κατ' Αύγουστον εκάστου έτους συντάσσεται υπό του εκπαιδευτικού συμβουλίου και δημοσιεύεται εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως και αποστέλλεται εις πάντα τα σχολεία διά των οικείων επιθεωρητών κατάλογος των μέχρι 31 Ιουλίου εγκεκριμένων βιβλίων μετά της τιμής εκάστου και του αριθμού των σχολείων, εις ά κατά το παρελθόν έτος ήτο εισηγμένον.

Άρθρον 10.

Βιβλίου εισαχθέντος εις σχολείον δεν επιτρέπεται η αλλαγή προ της παρόδου διετίας. Εάν δε βιβλίον τι χρησιμεύη διά την διδασκαλίαν μαθήματός τινος επί πλείονα του ενός σχολικά έτη, δεν επιτρέπεται η αλλαγή διά τους μαθητάς οίτινες ηγόρασαν αυτό κατά την εισαγωγήν του, πριν ή παρέλθωσι τοσαύτα έτη, όσαι είνε αι τάξεις εις άς γίνεται χρήσις του αυτού βιβλίου.

Από της διατάξεως ταύτης παρέκκλισις επιτρέπεται μόνον εν περιπτώσει άρσεως της εγκρίσεως του βιβλίου.

Άρθρον 11.

Η υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως χορηγηθείσα έγκρισις προς εισαγωγήν βιβλίου τινός αίρεται αποφάσει του εκπαιδευτικού συμβουλίου και εις τας εξής μάλιστα περιπτώσεις:

A) Αν, μεταβαλλομένων των επισήμων προγραμμάτων, δεν ανταποκρίνεται προς την ύλην του μαθήματος διά την διδασκαλίαν του οποίου προορίζεται.

B) Αν η πρόοδος των επιστημών ή της μεθοδικής μαθήματός τινος ήθελε καταστήση το βιβλίον άχρηστον εις τους μαθητάς ή πεπαλαιωμένον.

Εις αμφοτέρας όμως τας περιπτώσεις δύναται ο συγγραφεύς ή ο εκδότης, προσαρμόζων το βιβλίον εις τα νεώτερα προγράμματα ή τας μεθόδους, να ζητήση την εκ νέου έγκρισίν του.

Η περί άρσεως της εγκρίσεως απόφασις του εκπαιδευτικού συμβουλίου υποβαλλομένη υπό του προέδρου αυτού αμέσως εις το Υπουργείον, δημοσιεύεται εντός δέκα πέντε ημερών εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και γνωστοποιείται διά των οικείων επιθεωρητών εις πάντα τα σχολεία του Κράτους.

Άρθρον 12.

Εάν κριθή αναγκαίον δύναται ο Υπουργός διά Β. διατάγματος να αναθέση εξαιρετικώς την σύνταξιν διδακτικού βιβλίου της δημοτικής εκπαιδύσεως εις τριμελή επιτροπήαν εκ προσώπων

ειδικών. Εάν δε πρόκειται περί βιβλίου εικονογραφημένου, προστίθεται εις την επιτροпеίαν ως τέταρτον μέλος ο ζωγράφος.

Μέλη της επιτροпеίας ταύτης δύνανται να είνε εκπαιδευτικοί σύμβουλοι και άλλοι υπάλληλοι της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου της Παιδείας και επιθεωρηταί των σχολείων. Εν τοιαύτη δε περιπτώσει ούτοι δεν μετέχουσι της προς παροχήν της εγκρίσεως συνεδρίας του εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Μετά την αποπεράτωσιν του έργου, η επιτροпеία υποβάλλει αυτό δι' ενός των μελών της εις το Υπουργείον, όπερ διαβιβάζει τούτο εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον προς έγκρισιν κατά τον ανωτέρω διαγραφόμενον τρόπον. Εάν το βιβλίον κριθή, έκαστον μεν των μελών της συντακτικής επιτροпеίας πλην των εξ εκπαιδευτικών συμβούλων ή άλλων υπαλλήλων της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου τοιούτων, αμείβεται εφ' άπαξ διά δραχ. 500 κατά τυπογραφικόν φύλλον, δυνάμει ενταλμάτων εκδιδομένων υπό του επί της Παιδείας Υπουργού επ' ονόματι των συγγραφέων, το δε βιβλίον περιερχόμενον εις την οριστικήν κυριότητα του Δημοσίου, εκδίδεται υπ' αυτού κατόπιν δημοπρασίας διεξαγομένης κατά τας ισχύουσας σχετικές διατάξεις και υπό την εποπτείαν τριμελούς επιτροпеίας καταρτιζομένης υπό του Υπουργού εκ δύο εκπαιδευτικών συμβούλων, ενός εκ των συγγραφέων και

του διευθύνοντος το γραφείον των διδακτικών βιβλίων. Τα δε καθέκαστα της πωλήσεως των βιβλίων τούτων κανονισθήσονται διά Β. διατάγματος.

Άρθρον 13.

Καθ' όμοιον τρόπον ανατίθεται εις ειδικά πρόσωπα ή εις τριμελείς επιτροπάς η συγγραφή διδακτικών οδηγιών διά τους διδάσκοντας και η συγγραφή ή η μετάφρασις βιβλίων χρησίμων εις αυτούς καθώς και βιβλίων καταλλήλων διά τας μαθητικάς βιβλιοθήκας και διεξάγεται η έκδοσις και πώλησις αυτών.

Η αμοιβή εκάστου των συγγραφέων και μεταφραστών των βιβλίων τούτων ορίζεται διά μεν τα πρωτότυπα έργα εις δραχμάς 200 κατά τυπογραφικόν φύλλον, διά δε τας μεταφράσεις εις δραχμάς 100.

Δύναται ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, κατά πρότασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου, να διατάξη τηναγοράνωρισμένουαριθμού αντιτύπων εκδιδομένων βιβλίων χρησίμων διά τας σχολικάς ή τας μαθητικάς βιβλιοθήκας. Την τιμήν της αγοράς των βιβλίων τούτων ορίζει το εκπαιδευτικόν συμβούλιον, το οποίον ενεργεί και την εις τα διάφορα σχολεία διανομήν αυτών.

Άρθρον 14.

Τα εκ της πωλήσεως των βιβλιοσήμων και των υπό του Κράτους, ως ανωτέρω,

εκδιδόμενων βιβλίων εισπραττόμενα χρηματικά ποσά κατατίθενται εντός μηνός εις την Εθνικήν Τράπεζαν της Ελλάδος ή τα κατά τόπους υποκαταστήματα αυτής, επ' ανοικτώ λογαριασμό ως ίδιον κεφάλαιον των διδακτικών βιβλίων.

Εις το κεφάλαιον τούτο μεταφέρονται και αι κατά το 13^{ον} άρθρον του νόμου ,ΓΣΑ' καταθέσεις αι τε προ της δημοσιεύσεως του διατάγματος τούτου γενόμεναι και αι μετ' αυτήν.

Εκ του κεφαλαίου τούτου λαμβάνονται, δυνάμει ενταλμάτων εκδιδόμενων υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, αι απαιτούμεναι δαπάναι διά την προμήθειαν βιβλιοσήμων, δι' αμοιβάς των συντακτών των κατά τα δύο προηγούμενα άρθρα εκπονουμένων βιβλίων και διά την έκδοσιν αυτών, δι' αγοράν των κατά το τελευταίον εδάφιον του προηγουμένου άρθρου βιβλίων και προς εφοδιασμόν των σχολείων διά των αναγκαίων διδακτικών οργάνων, καθ' ά θέλει κανονίσει Β. διάταγμα.

Άρθρον 15.

Οι εκδότης των διά τα σχολεία της μέσης εκπαιδεύσεως διδακτικών βιβλίων του Κράτους και διά την γ' και δ' τάξιν των δημοτικών σχολείων αναγνωστικών βιβλίων των οποίων η χρήσις λήγει εις το τέλος του σχολικού έτους 1917-1918, διατηρούσιν άνευ άλλης διατυπώσεως τα εκ του νόμου ,ΓΣΑ' δικαιώματα αυτών

υποχρεούμενοι να συμμορφωθώσι προς τας διατάξεις των νόμων 83 και 336.

Οι αναλαμβάνοντες την έκδοσιν των διά την α', β', ε' και ζ' τάξιν των δημοτικών σχολείων αναγνωστικών βιβλίων του Κράτους των οποίων η χρήσις δεν έληξεν έτι και των οποίων απαγορεύεται η εις τα σχολεία εισαγωγή από του σχολικού έτους 1917-1918, οφείλουσι να παραδώσωσιν εντός 8 ημερών από της δημοσιεύσεως του παρόντος διατάγματος εις την υπό του Υπουργού ορισθησομένην επιτροπήν πάντα τα προς κυκλοφορίαν έτοιμα αντίτυπα των βιβλίων τούτων. Αν δε ούτοι δεν έχουσι συμμορφωθή προς τας διατάξεις των νόμων 83 και 336, κηρύσσονται έκπτωτοι των δικαιωμάτων αυτών, και η υπ' αυτών κατατεθειμένη εγγύησις καταπίπτει υπέρ του δημοσίου.

Αν εντός μηνός από της δημοσιεύσεως του παρόντος διατάγματος ουδέν νέον αναγνωστικών βιβλίων διά την β', ε, και στ' τάξιν των δημοτικών σχολείων εγκριθή, επιτρέπεται, μετ' έγκρισιν, κατά τας διατάξεις του παρόντος διατάγματος, η χρήσις των διά τας τάξεις ταύτας, αναγνωστικών βιβλίων, τα οποία εισήχθησαν εις το σχολείον προ της κατ' Αύγουστον του 1918 ληγούσης τετραετίας.

Άρθρον 16.

Τα διά το προσεχές σχολικόν έτος 1917-1918 εγκριθησόμενα διδακτικά βιβλία θέλουσιν υποβληθή εις το

Υπουργείον το βραδύτερον μέχρι της 10^{ης} Αυγούστου, η δε περί αυτών κρίσις θέλει εκδοθή το βραδύτερον μέχρι τέλους του αυτού μηνός και η περί εισαγωγής αυτών εις τα σχολεία πράξις των συλλόγων των εν εκάστω σχολείω διδασκόντων δύναται να συνταχθή και άνευ αιτιολογίας ως απαιτεί το 9^{ον} άρθρον του παρόντος νόμου και να υποβληθή εις τον οικείον επιθεωρητήν μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου.

Η εις βιβλία εκτυπωθέντα δυνάμει του από 26 Νοεμβρίου 1916 «περί αναστολής διατάξεων τινών του νόμου ,ΓΣΑ΄» νομοθετικού διατάγματος χορηγηθησομένη τυχόν έγκρισις θέλει ισχύει επί εν μόνον σχολικόν έτος.

Αν δεν ήθελε καταστή δυνατή, η διά το σχολικόν έτος 1917-1918 εισαγωγή εις πάντα τα δημοτικά σχολεία του Κράτους βιβλίων διά την Α΄ και Β΄ τάξιν εγκεκριμένων, συμφώνως προς τας διατάξεις του παρόντος νόμου, δύναται ο Υπουργός διά πράξεως αυτού, δημοσιευομένης εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως, να διατάξη την εις ωρισμένας επαρχίας του Κράτους εισαγωγήν εις τας ειρημένας τάξεις των εν χρήσει διά την τετραετίαν 1914-1918 αναγνωστικών βιβλίων.

Ακυρούται το νομοθετικόν διάταγμα της 26^{ης} Νοεμβρίου 1916 «περί αναστολής διατάξεών τινων του νόμου ,ΓΣΑ΄» και πάσαι αι δυνάμει του διατάγματος τούτου γενόμεναι πράξεις, καταργούνται δε οι «περί διδακτικών βιβλίων νόμοι ,ΓΣΑ΄, ΓΤΑΕ΄, ΓΖΞΑ, 100, 336 και 661 και πάσα άλλη διάταξις αντικειμένη εις τας του παρόντος διατάγματος, του οποίου η ισχύς άρχεται από της δημοσιεύσεως αυτού εν τη εφημερίδι της Κυβερνήσεως.

Εις τον αυτόν Ημέτερον των Εκκλησιαστικών Υπουργόν ανατίθεμεν την δημοσίευσιν και εκτέλεσιν του παρόντος διατάγματος, όπερ υποβληθήσεται εις την κύρωσιν της Βουλής άμα συνερχομένης.

Εν Αθήναις τη 11 Ιουλίου 1917

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Το Υπουργικόν Συμβούλιον

Ο Πρόεδρος

Ελευθ. Κ. Βενιζέλος

Τα μέλη

Νικόλ. Πολίτης, Ιω. Τσιριμώκος, Εμμ.

Ρέπουλης, . Δίγκας, Μιλτιάδης

Νεγρεπόντης, Κ. Σπυρίδης, Αλ.

Παπαναστασίου, Ανδρ.

Μιχαλακόπουλος, Σπυρίδων Σίμος, Π.

Κουντουριώτης, Λεων. Εμπειρικός

νόμος 827της 4^{ης} Σεπτεμβρίου του 1917(ΦΕΚ 188^Α/05.09.1917).

Περί κυρώσεως του από 11 Ιουλίου 1917 αναγκαστικού Β. . περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου 1917 νομοθετικού διατάγματος της Προσωρινής Κυβερνήσεως

Νόμος 827

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφισάμενοι ομοφώνως μετά της Βουλής, απεφασίσαμεν και διατάσσομεν.

Άρθρον μόνον.

Κυρούται το από 11 Ιουλίου 1917 αναγκαστικόν Βασιλικόν διάταγμα «περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου 1917 νομοθετικού διατάγματος της Προσωρινής Κυβερνήσεως περί διδασκτικών βιβλίων» και επεκτάσεως της ισχύος αυτού καθ' άπαν το Κράτος τροποποιούμενον και συμπληρούμενον ως έπεται:

Άρθρον 1.

Εις πάντα τα εν τω Κράτει εκπαιδευτήρια, δημόσια, δημοσυντήρητα, κοινοτικά, ιδιωτικά και εξ ειδικών πόρων συντηρούμενα, της τε δημοτικής και της μέσης εκπαιδεύσεως και τα διδασκαλεία,

εισάγονται ως διδασκτικά βιβλία μόνον τα εγκεκριμένα κατά τα κατωτέρω οριζόμενα, τα δε των θρησκευτικών και μετά προηγουμένην έγκρισιν της Ιεράς Συνόδου.

Της υποχρεώσεως προς έγκρισιν απαλάσσονται μόνον αιστερεότυποί εκδόσεις Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων Teubner Λειψίας και η υπό του Οικουμενικού Πατριαρχείου γενομένη έκδοσις της Καινής Διαθήκης.

Εις τα διδασκτικά βιβλία υπάγονται και τα υπό των επισήμων προγραμμάτων διά την κατ' οίκον ανάγνωσιν οριζόμενα βιβλία.

Άρθρον 2.

Εις τας τέσσαρας κατωτέρας τάξεις του δημοτικού σχολείου ουδενός άλλου βιβλίου γίνεται χρήσις, πλην του αναγνωστικού όπερ οφείλει να είνε γεγραμμένον εις την κοινήν ομιλουμένην (δημοτικήν) γλώσσαν, απηλλαγμένην παντός αρχαϊσμού και ιδιωτισμού· εις δε τας ανωτέρας τάξεις δύνανται να εισαχθώσι κατ' απόφασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου και βοηθητικά τινά βιβλία προς εμπέδωσιν της διδασκαλίας, γεγραμμένα εις οίαν και τα αναγνωστικά των τεσσάρων πρώτων τάξεων γλώσσαν, και το κείμενον της Καινής Διαθήκης εν πρωτοτύπω· περί

δε της γλώσσης εις την οποίαν θα είνε γεγραμμένα τα αναγνωστικά των δύο ανωτέρων τάξεων του δημοτικού σχολείου από του σχολικού έτους 1918-1919 αποφασίζει το εκπαιδευτικόν συμβούλιον.

Επιτρέπεται η έγκρισις αναγνωστικών βιβλίων των δημοτικών σχολείων ειδικών δι' ωρισμένα τμήματα του Κράτους ή δι' ωρισμένον είδος σχολείων.

Εις δε τα εν Ηπειρώ και Μακεδονία δημοτικά σχολεία εισάγονται εκ των εγκεκριμένων μόνον τα υπό του Υπουργείου οριζόμενα, κατά πρότασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Άρθρον 3.

Πας συγγραφεύς ή εκδότης διδακτικού βιβλίου ή ο εκδοχεύς των δικαιωμάτων αυτών, επιθυμών να λάβη έγκρισιν και άδειαν προς εισαγωγήν τούτου εις τα σχολεία, οφείλει να υποβάλη καθ' οιονδήποτε χρόνον, αν μεν το βιβλίον είνε έντυπον, πέντε αντίτυπα αυτού, αν δε χειρόγραφον ή δακτυλογραφημένον, δύο αντίγραφα, γεγραμμένα ευαναγνώστως, εν ημικλάστω και άνευ αποξέσεων και παρεγγραφών, εις το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, συνοδευόμενον υπό αιτήσεως και υπό γραμματίου δημοσίου τινός ταμείου, εμφανίντος ότι κατεβλήθησαν δέκα δραχμαί κατά τυπογραφικόν φύλλον. Διά τα υποβαλλόμενα έντυπα βιβλία εγκεκριμένα επί τη βάσει προγενεστέρων νόμων, ως

και διά τας στερεοτύπους εκδόσεις των αρχαίων συγγραφέων και της Καινής Διαθήκης καταβάλλονται ως κρίτρα δραχμαί πέντε κατά τυπογραφικόν φύλλον. Ο αρχειοφύλαξ του Υπουργείου, παραλαμβάνων ταύτα, σφραγίζει πάσας τας σελίδας, αναγράφων εις το τέλος το σύνολον αυτών και υπογράφων την αναγραφήν ταύτην ομού μετά του παραδίδοντος τα βιβλία. Διαβιβάζει δ' αυτά αμέσως εις το γραφείον των διδακτικών βιβλίων.

Τα προς κρίσιν καταβαλλόμενα ποσά κατανέμονται μεταξύ των λαμβανόντων μέρος εις την συνεδρίαν καθ' ήν αποφασίζεται κατά το επόμενον άρθρον η παροχή ή μη της εγκρίσεως εις το βιβλίον, μετά την έκδοσιν της αποφάσεως, δυνάμει καταστάσεων υποβαλλομένων εις το Υπουργείον υπό του προέδρου του εκπαιδευτικού συμβουλίου. Τα τε έντυπα και τα χειρόγραφα, είτε εγκριθή το βιβλίον είτε μη, παραμένουσιν εν τοις αρχείοις του εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Άρθρον 4.

Τα υποβαλλόμενα βιβλία διαβιβάζονται εντός πενθημέρου από της υποβολής εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον, το οποίον αφού εξελέγξη εάν το βιβλίον είνε σύμφωνον προς τας διατάξεις του παρόντος διατάγματος, αποφασίζει κατά πλειοψηφίαν εν γενική συνεδρία εντός τριών μηνών, την παροχήν ή μη της εγκρίσεως. Αντίγραφον δε της

πράξεως ταύτης διαβιβάζεται αμέσως υπό του προέδρου του εκπαιδευτικού συμβουλίου εις τον Υπουργόν όστις εντός δέκα ημερών εκδίδει την σχετικήν απόφασιν δημοσιευομένην εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Απαγορεύεται εις πάντα υπάλληλον της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου, εις την οποίαν υπάγονται και τα μέλη του εκπαιδευτικού συμβουλίου, εις τους γενικούς επιθεωρητάς της εκπαιδύσεως και εις τους επιθεωρητάς των δημοτικών σχολείων ή υπό ίδιον ή αλλότριον όνομα υποβολή βιβλίου προς έγκρισιν και η αναδοχή της εκδόσεως και εμπορίας τοιούτων βιβλίων. Ο παραβάτης απολύεται της υπηρεσίας κατά τας κειμένας διατάξεις μη δυνάμενος να αναδιορισθή εις εκπαιδευτικήν θέσιν προ της παρόδου διετίας.

Της διατάξεως ταύτης εξαιρούνται οι συγγραφείς διδακτικών βιβλίων, οι εκχωρήσαντες διά συμβολαιογραφικής πράξεως τα δικαιώματα και την επί των βιβλίων κυριότητα αυτών εις άλλον, άνευ οιασδήποτε περαιτέρω συμμετοχής εις τας εκ της πωλήσεως του βιβλίου εισπράξεις προ της δημοσιεύσεως του παρόντος διατάγματος ή εντός μηνός από της δημοσιεύσεώς του μη δυνάμενοι όμως να αναλάβωσιν εισήγησιν εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον διά βιβλία του αυτού είδους. Εις υποχρέωσιν παρομοίας εκχωρήσεως υποβάλλεται και πας συγγραφεύς διδακτικού βιβλίου

διοριζόμενος εις τινα των ανωτέρων θέσεων, εντός μηνός από του διορισμού του

Άρθρον 5.

Κατόπιν προτάσεως του εκπαιδευτικού συμβουλίου δύναται ο Υπουργός να καλή εις τας προς κρίσιν ωρισμένων διδακτικών βιβλίων γενικάς συνεδρίας του συμβουλίου και να αναθέτη την εισήγησιν περί παροχής ή μη της εγκρίσεως εις διδακτικά βιβλία και εις άλλα πρόσωπα ειδικά. Τα πρόσωπα ταύτα μετέχουσι μετά ψήφου της συνεδρίας του συμβουλίου, καθ' ήν πρόκειται να κριθή το σχετικόν βιβλίον, συνυπογράψουσι την πράξιν της εγκρίσεως και αμείβονται ως και τα μέλη του συμβουλίου διά την εργασίαν των ταύτην.

Άρθρον 6.

Ίνα τύχωσιν εγκρίσεως διδακτικά βιβλία δέον:

α') Να μη περιέχωσί τι προσβάλλον την θρησκείαν, την πατρίδα, το πολίτευμα και τα χρηστά ήθη.

β') Να είνε απηλλαγμένα επιστημονικών σφαλμάτων και ανακριβειών και συντεταγμένα κατά τας κρατούσας υποδείξεις της μεθοδικής συγγραφής εκάστου βιβλίου σύμφωνα δε προς την διά των επισήμων προγραμμάτων διαγραφομένην ύλην του διδακτέου μαθήματος και της τάξεως διά την οποίαν προορίζονται και σύμμετρα

κατά την έκτασιν προς την ύλην ταύτην και τον προς διδασκαλίαν ταύτης διατιθέμενον χρόνον.

γ') Να είνε απλά και σαφή κατά την γλώσσαν και το ύφος. Το εκπαιδευτικόν συμβούλιον δύναται να εκδίδει οδηγίεσκαι γενικάς υποδείξεισ περί της συντάξεωσ των διδακτικών βιβλίων.

Ίνα δε τα εγκριθέντα βιβλία εισαχθώσιν εις τα σχολεία δέον:

α') Να είνε εκτυπωμένα μετά φιλοκαλίασ επί χάρτου καλού και ουχί λίαν στιλπνού.

β') Να είνε εκτυπωμένα, τα μεν της δημοτικής εκπαιδύσεωσ διά στοιχείων ουχί μικροτέρων των 12 στιγμών, τα δε της μέσησ διά νέων στοιχείων ουχί μικροτέρων των δέκα. Ο όροσ ούτοσ εξαιρετικώσ δύναται να μη τηρηθή κατά το σχολικόν έτοσ 1917-1918 δια τα προ της δημοσιεύσεωσ του παρόντοσ διατάγματοσ εκτυπωμένα βιβλία.

Γ') Να είνε απηλλαγμένα των υπό του εκπαιδευτικώ συμβουλίου κατά την έγκρισιν υποδειχθέντων σφαλμάτων και ανακριβειών.

Διά Β. Διατάγματοσ προκαλουμένου υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίασ Εκπαιδύσεωσ δύναται να ορισθή όπωσ πάντα τα μετά την έγκρισιν εκτυπωθησόμενα βιβλία εκδίδονται επί χάρτου ον θα προμηθεύονται οι εκδόται παρά του κράτοσ.

Το τυπογραφικόν φύλλον των εντύπων οφείλει, διά μεν τα βιβλία της δημοτικής εκπαιδύσεωσ να μη περιέχει πλείονα των είκοσι χιλιάδων στοιχείων, διά δε τα της μέσησ εκπαιδύσεωσ πλείονα των είκοσι εξ χιλιάδων. Επί τη βάσει δε του αυτού αριθμού υπολογίζονται τα τυπογραφικά φύλλα των χειρογράφων προς καταβολήν των κρίτρων, Τα προ της δημοσιεύσεωσ του παρόντοσ διατάγματοσ εκτυπωθέντα βιβλία δύναται να περιέχωσι και μείζονα αριθμόν στοιχείων κατά τυπογραφικόν φύλλον. Το δε αναγνωστικόν της πρώτησ τάξεωσ του δημοτικώ σχολείου, το οποίον θα πωλήται πάντοτε εις δύο χωριστά τεύχη, διά στοιχείων μεγαλυτέρων των 12 στιγμών και συμφώνων προς τα υπό της μεθοδικής δι' έκαστον μέρος του βιβλίου υποδεικνύόμενα.

Το α' τεύχοσ του αναγνωστικώ της Α' τάξεωσ του δημοτικώ σχολείου δύναται να είνε εν όλω ή εν μερει και λιθόγραφον.

Άρθρον 7.

Η τιμή εκάστου διδακτικώ βιβλίου ορίζεται δι' αποφάσεωσ του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίασ Εκπαιδύσεωσ κατά πρότασιν του εκπαιδευτικώ συμβουλίου.

Προσ καθορισμόν της τιμήσ των διδακτικών βιβλίων, έκαστοσ εκδότησ ή συγγραφεύσ αυτού ή εκδοχεύσ των δικαιωμάτων τρίτου, υποβάλλει διά μεν τα έντυπα λογαριασμόν των δαπανών τήσ

εκδόσεως και υπεύθυνον δήλωσιν του τυπογράφου περί του αριθμού των εκδοθέντων αντιτύπων και της χρονολογίας του πέρατος της εκτυπώσεως ομού μετά της αιτήσεως, δι ής ζητεί την έγκρισιν, διά δε τα χειρόγραφα ή τα ανατυπούμενα, υποβάλλει μετά την έκδοσιν της εγκριτικής αποφάσεως, προϋπολογισμόν των δαπανών δι ωρισμένον ποσόν αντιτύπων, μετά δείγματος του χάρτου εφ' ου εκτυπωθήσεται το βιβλίον. Και διά μεν τα έντυπα η τιμή καθορίζεται εν αυτή τη εγκριτική αποφάσει του εκπαιδευτικού συμβουλίου, διά δε τα χειρόγραφα και τα ανατυπούμενα δι ιδιαίτερας αποφάσεως αυτού, εκδιδομένης εντός δέκαπέντε ημερών από της υποβολής του προϋπολογισμού των δαπανών.

Επί της διά τα βιβλία της μέσης εκπαιδεύσεως καθοριζομένης τιμής της λειανικής πωλήσεως εισπράτεται υπό του δημοσίου φόρος 20% υπό τύπον βιβλιοσήμου.

Τα καθέκαστα του τρόπου της εισπράξεως του φόρου του βιβλιοσήμου και της επικολλήσεως αυτού κανονισθήσονται διά Β. διατάγματος.

Η αξία του βιβλιοσήμου δι' έκαστον βιβλίον καθορίζεται εις ακέραιον αριθμόν πενταλέπτων διά της αποφάσεως του εκπαιδευτικού συμβουλίου περί καθορισμού της τιμής του βιβλίου. Κατά τον υπολογισμόν του 20% το τυχόν κλάσμα πενταλέπτου παραλείπεται εάν

είνε μικρότερον του ημίσεως πενταλέπτου, συμπληρούται δε εις ολόκληρον πεντάλεπτον, εάν είνε ίσον ή υπερβαίνει το ήμισυ αυτού.

Μετά την εκτύπωσιν του βιβλίου, υποχρεούται ο εκδότης ή ο συγγραφεύς να υποβάλη διά του Υπουργείου εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον πέντε αντίτυπα του βιβλίου μετά της υπευθύνου δηλώσεως του τυπογράφου περί του αριθμού των εκδοθέντων αντιτύπων και της χρονολογίας του πέρατος της εκτυπώσεως. Εάν δε το βιβλίον δεν εξετυπώθη συμφώνως προς τας διατάξεις του παρόντος νόμου και επί του κατατεθέντος δείγματος χάρτου, το εκπαιδευτικόν συμβούλιον αποφασίζει εντός δέκα ημερών από της εις αυτό παραδόσεως των αντιτύπων περί άρσεως της εγκρίσεως κατά τα κατωτέρω οριζόμενα.

Εξαντληθείσης εκδόσεως τινός, δύναται ο εκδότης ή ο συγγραφεύς ή και το εκπαιδευτικόν συμβούλιον αυτεπαγγέλτως να ζητήσει τον εκ νέου καθορισμόν της τιμής κατά τον αυτόν ως ανωτέρω τρόπον.

Άρθρον 8.

Ουδέν διδακτικόν βιβλίον επιτρέπεται να κυκλοφορήση και εισαχθή εις το σχολείον, εάν μη φέρη αναγεγραμμένην διά του τύπου επί τε του εξωτερικού και του εσωτερικού εξωφύλλου την τιμήν αυτού, την σειράν και το έτος της

εκδόσεως, τον αριθμόν και την χρονολογίαν της αποφάσεως, δι ής εχορηγήθη η έγκρισις, το όνομα του εκδότη και του συγγραφέως και το είδος του σχολείου και την τάξιν δι ήν προορίζεται, τα δε της μέσης εκπαιδεύσεως και το κεκανονισμένον βιβλιόσημον.

Η τιμή καθώς και ο αριθμός και η χρονολογία της εγκριτικής αποφάσεως, η αξία του βιβλιοσήμου, ως και η σειρά της εκδόσεως δύνανται να είνε αναγεγραμμένα και διά σφραγίδος, αλλά πάντοτε ευαναγνώστως και εις περίοπτον θέσιν των εξωφύλλων.

Βιβλία εγκεκριμένα δυνάμει του παρόντος νόμου και πωλούμενα άνευ αναγραφής τινός εκ των ανωτέρω ενδείξεων ή άνευ βιβλιοσήμου, εάν πρόκειται περί βιβλίων της μέσης εκπαιδεύσεως, κατάσχονται, ο δε θέτων εις κυκλοφορίαν ή πωλών ταύτα τιμωρείται επί μηνύσει ή και αυτεπαγγέλτως υπό του αρμοδίου Πλημμελειοδικείου, διά χρηματικής ποινής 500-5000 δραχμών ή διά φυλακίσεως μέχρι δύο ετών, ή και δι' αμφοτέρων των ποινών. Ομοίως δε τιμωρείται και πας συγγραφεύς ή εκδότης ή εκδοχεύς των δικαιωμάτων αυτών, όστις ήθελε θέσει εις κυκλοφορίαν αντίτυπον διδακτικού βιβλίου διάφορον κατά το περιεχόμενον ή εκτυπωμένου επί χάρτου διαφόρου ποιότητος του εγκριθέντος και παρά τω Υπουργώ κατατεθειμένου.

Πας καταμηνύσας παράβασιν, είτε ιδιώτου, είτε δημοσίουπαλλήλου των περί βιβλιοσήμου διατάξεων λαμβάνει αμοιβήν το ήμισυ της επιβαλλομένης τω παραβάτη χρηματικής ποινής, όπερ καταβάλλεται εις τον μηνυτήν μετά την είσπραξιν. Ο κατασκευάζων ή θέτων εις κυκλοφορίαν κίβδηλον βιβλιόσημον τιμωρείται κατά το άρθρον 432 και το α' εδάφιον του άρθρου 405 του Ποινικού νόμου.

Πας λειτουργός της εκπαιδεύσεως εισάγων εις το σχολείον ή ανεχόμενος την υπό των μαθητών του εν τω σχολείω χρήσιν βιβλίου μη εγκεκριμένου, ή μη φέροντος αναγεγραμμένην τινά των ανωτέρω ενδείξεων ή άνευ του κεκανονισμένου βιβλιοσήμου, εάν πρόκειται περί βιβλίων της μέσης εκπαιδεύσεως, τιμωρείται κατά τους κειμένους νόμους δι' απολύσεως 1 – 6 μηνών, εν υποτροπή δε και δι' οριστικής απολύσεως, μη επιτρεπομένου του επαναδιορισμού του προ της παρόδου έτους. Διά τας αυτάς δε περιπτώσεις τιμωρούνται και οι διευθυνταί των ιδιωτικών και ιδιοσυντήρητων, των κοινοτικών και των δημοσυντήρητων σχολείων διά προστίμου μέχρι 1500 δραχμών, επιβαλλομένου προτάσσει του γενικού επιθεωρητού της περιφέρειας και αποφάσει του εκπαιδευτικού συμβουλίου, υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσία Εκπαιδεύσεως, εν

υποτροπή δε και δι' αφαιρέσεως της προς ίδρυσιν του σχολείου αδείας.

Άρθρον 9.

Εντός του πρώτου δεκαπενθημέρου του Ιουνίου, ο σύλλογος των διδασκόντων εν εκάστω σχολείω ορίζει εν συνεδρία κατά πλειονοψηφίαν, εισηγουμένου του μέλλοντος να διδάξη το σχετικόν μάθημα τα προς χρήσιν των μαθητών διά το σχολικόν τούτο έτος εισαγόμενα βιβλία εκ των εγκεκριμένων. Την απόφασιν δε του συλλόγου αναγράφει ο διευθυντής ητιολογημένην εν τω βιβλίω των πράξεων αποστέλλων συνάμα δύο αντίγραφα εις τον οικείον επιθεωρητήν, όστις οφείλει να υποβάλη μέχρι τέλους Οκτωβρίου εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον πίνακα εμφανίοντα τίνα εκ των εγκεκριμένων βιβλίων είνε εισηγμένα εις την περιφέρειάν του και εις πόσα σχολεία έκαστον.

Επί τη βάσει της εν τω βιβλίω των πρακτικών αναγεγραμμένης πράξεως διεξάγεται υπό του οικείου επιθεωρητού ο έλεγχος των εν χρήσει παρά τοις μαθηταίς βιβλίων κατά την επιθεώρησιν του σχολείου.

Διεθνται παραλείποντες την αναγραφήν της πράξεως ταύτης εν τω οικείω βιβλίω, τιμωρούνται πειθαρχικώς διά προστίμου ίσου προς τον μηνιαίον μισθόν των, εν υποτροπή δε και διά παύσεως μέχρι 3 μηνών.

Κατ' Απρίλιον εκάστου έτους συντασσόμενος υπό του εκπαιδευτικού

συμβουλίου δημοσιεύεται εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως και αποστέλλεται εις πάντα τα σχολεία διά των οικείων επιθεωρητών κατάλογος των μέχρι 31 Μαρτίου εγκεκριμένων βιβλίων μετά της τιμής εκάστου και του αριθμού των σχολείων, εις ά κατά το παρελθόν έτος ήτο εισηγμένον έκαστον.

Άρθρον 10.

Βιβλίου εισαχθέντος εις σχολείον δεν επιτρέπεται η αλλαγή προ της παρόδου διετίας. Εάν δε βιβλίον τι χρησιμεύση διά την διδασκαλίαν μαθήματός τινος επί πλείονα του ενός σχολικά έτη, δεν επιτρέπεται η αλλαγή διά τους μαθητάς οίτινες ηγόρασαν αυτό κατά την εισαγωγήν του, πριν ή παρέλθωσι τοςάυτα έτη, όσαι είνε αι τάξεις εις άς γίνεται χρήσις του αυτού βιβλίου.

Η διάταξις αύτη δεν εφαρμόζεται εν περιπτώσει άρσεως της εγκρίσεως του βιβλίου.

Άρθρον 11.

Η υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως χορηγηθείσα έγκρισις προς εισαγωγήν βιβλίου τινός αίρεται αποφάσει του εκπαιδευτικού συμβουλίου και εις τας εξής περιπτώσεις:

α') Αν, μεταβαλλομένων των επισήμων προγραμμάτων, δεν ανταποκρίνεται προς την ύλην του μαθήματος διά την διδασκαλίαν του οποίου προορίζεται.

β') Αν η μεταβολή των πραγμάτων (εγνωστέ: προγραμμαμάτων) ή η πρόοδος των επιστημών και των αρχών της μεθοδικής συγγραφής του σχετικού βιβλίου ήθελε καταστήσει τούτο άχρηστον εις τους μαθητάς ή πεπαλαιωμένον.

Η περί άρσεως της εγκρίσεως απόφασις του εκπαιδευτικού συμβουλίου υποβαλλομένη υπό του προέδρου αυτού αμέσως εις το Υπουργείον, δημοσιεύεται εντός δέκα πέντε ημερών εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και γνωστοποιείται διά των οικείων επιθεωρητών εις πάντα τα σχολεία του Κράτους.

Άρθρον 12.

Δύναται ο Υπουργός διά Β. διατάγματος να αναθέτη κατά πρότασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου την σύνταξιν διδακτικού βιβλίου της δημοτικής εκπαιδεύσεως εις επιτροπείαν εκ προσώπων καταλλήλων.

Μέλη της επιτροπείας ταύτης δύνανται να είνε και υπάλληλοι της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδευσεως και επιθεωρηταί των σχολείων. Εν τοιαύτη δε περιπτώσει, ούτοι δεν μετέχουσι της προς παροχήν της εγκρίσεως συνεδρίας του εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Μετά την αποπεράτωσιν του έργου, η επιτροπεία υποβάλλει αυτό δι' ενός των μελών της εις το Υπουργείον, όπερ

διαβιβάζει τούτο εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον προς έγκρισιν κατά τον ανωτέρω διαγραφόμενον τρόπον. Εάν το βιβλίον εγκριθή, τα μεν μέλη της συντακτικής επιτροπείας, πλην των εκ της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου, αμείβονται διά δραχμών 1600 κατά τυπογραφικόν φύλλον, κατανεμομένων εξ ίσου μεταξύ των μελών, το δε βιβλίον, περιερχόμενον εις την οριστικήν κυριότητα του Δημοσίου, εκδίδεται υπ' αυτού κατόπιν δημοπρασίας διεξαγομένης κατά τας ισχυούσας σχετικές διατάξεις και υπό την εποπτείαν τετραμελούς επιτροπείας, καταρτιζομένης υπό του Υπουργού, εκ δύο εκπαιδευτικών συμβούλων, ενός των συγγραφέων και του διευθύνοντος το γραφείον των διδακτικών βιβλίων. Τα δε καθέκαστα της πωλήσεως των βιβλίων τούτων κανονισθήσονται διά Β. διατάγματος.

Άρθρον 13.

Καθ' όμοιον τρόπον ανατίθεται εις ειδικά πρόσωπα ή εις επιτροπάς η συγγραφή διδακτικών οδηγιών διά τους διδάσκοντας και η συγγραφή ή η μετάφρασις βιβλίων χρησίμων εις αυτούς, καθώς και βιβλίων καταλλήλων διά τας μαθητικάς βιβλιοθήκας και διεξάγεται η έγκρισις, η έκδοσις και η πώλησις αυτών.

Η αμοιβή εκάστου των συγγραφέων και μεταφραστών των βιβλίων τούτων, μη εξαιρουμένων και των υπαλλήλων της κεντρικής υπηρεσίας, ορίζεται διά μεν τα

πρωτότυπα έργα εις δραχμάς 400 κατά τυπογραφικών φύλλον, διά δε τας μεταφράσεις εις δραχμάς 100.

Δύναται ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, κατά πρότασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου, να διατάξη την αγοράν ωρισμένου αριθμού αντιτύπων εκδιδόμενων βιβλίων χρησίμων διά τας σχολικάς ή τας μαθητικάς βιβλιοθήκας. Την τιμήν της αγοράς των βιβλίων τούτων ορίζει το εκπαιδευτικόν συμβούλιον, το οποίον ενεργεί και την εις τα διάφορα σχολεία δωρεάν διανομήν αυτών.

Άρθρον 14.

Τα εκ της πωλήσεως του βιβλιοσήμου και των υπό του Κράτους, ως ανωτέρω, εκδιδόμενων βιβλίων εισπραττόμενα αναγράφονται εν τω γενικώ προϋπολογισμώ των εσόδων του Κράτους, αι δε κατά τον παρόντα νόμον βαρύνουσαι ταύτα δαπάναι αναγράφονται εν τω ειδικώ προϋπολογισμώ του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως κατά τα διά Β. διατάγματος κανονισθησόμενα

Εις ταύτα προστίθενται εν ακεραίω και τα κατά το άρθρο 13του ,ΓΣΑ' νόμου εισπραχθέντα προ της δημοσιεύσεως του παρόντος νόμου ή μετά την δημοσίευσιν εισπραχθησόμενα κατατεθειμένα δε παρά τη Εθνική Τραπέζην ή μήπω κατατεθέντα

καταργουμένης της εν άρθρω 1 του νόμου , ΓΩΚΖ' διατάξεως περί διαθέσεως των τριών τετάρτων τούτων, ως και πάσης άλλης σχετικής διατάξεως.

Εκτουκεφαλαίουτούτου πληρώνονται, δυνάμει ενταλμάτων εκδιδόμενων υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, αι απαιτούμεναι δαπάναι διά την προμήθειαν βιβλιοσήμων, δι' αμοιβάς των συντακτών των κατά τα δύο προηγούμενα άρθρα εκπονουμένων βιβλίων και διά την έκδοσιν αυτών, δι' αγοράν των κατά το τελευταίον εδάφιον του προηγούμενου άρθρου βιβλίων και προς εφοδιασμόν των σχολείων διά των αναγκαίων διδακτικών οργάνων, καθ' ά θέλει κανονίσει Β. διάταγμα.

Άρθρον 15.

Οι εκδότηι των διά τα σχολεία της μέσης εκπαιδεύσεως διδακτικών βιβλίων του Κράτους και των διά την γ' και δ' τάξιν των δημοτικών σχολείων αναγνωστικών βιβλίων, των οποίων η χρήσις λήγει εις το τέλος του σχολικού έτους 1917-1918, διατηρούσιν άνευ άλλης διατυπώσεως τα εκ του νόμου ,ΓΣΑ' δικαιώματα και υποχρεώσεις αυτών υποχρεούμενοι να συμμορφωθώσι προς τας διατάξεις των νόμων 83 και 336 και 661.

Οι αναλαβόντες την έκδοσιν των κατά τον ,ΓΣΑ' νόμον εγκεκριμένων διά την Α', Β', Ε' και ΣΤ' τάξιν των δημοτικών

σχολείων αναγνωστικών βιβλίων του Κράτους, των οποίων η χρήση δεν έληξε εντός και των οποίων απαγορεύεται η εισαγωγή σχολεία εισαγωγή από του σχολικού έτους 1917-1918, οφείλουν να δηλώσωσιν εντός 8 ημερών από της δημοσίευσως του παρόντος διατάγματος εις την υπό του Υπουργείου ορισθησομένην επιτροπήν πάντα τα προς κυκλοφορίαν έτοιμα αντίτυπα των βιβλίων τούτων. Αν δε ούτοι δεν έχουν συμμορφωθεί προς τας διατάξεις των νόμων 83, 336 και 661, κηρύσσονται έκπτωτοι των δικαιωμάτων αυτών, και η υπ' αυτών κατατεθειμένη εγγύησις καταπίπτει υπέρ του δημοσίου.

Αν μέχρι τέλους Αυγούστου ουδέν αναγνωστικόν βιβλίον διά την Β', Ε, και ΣΤ' τάξιν των δημοτικών σχολείων εγκριθή, επιτρέπεται διά την Β' τάξιν η χρήση του εγκεκριμένου διά την τετραετίαν την λήγουσαν κατ' Αύγουστον του 1918, διά δε την Ε' και Στ' τάξιν η χρήση των δια τας τάξεις ταύτας αναγνωστικών βιβλίων, τα οποία εισήχθησαν εις τα σχολεία κατά τον ,ΓΣΑ' νόμον προ της κατ' Αύγουστον του 1918 ληγούσης τετραετίας.

Άρθρον 16.

Τα από του προσεχούς σχολικού έτους 1917-1918 εισαγόμενα διδακτικά βιβλία θέλουσιν υποβληθή εις το Υπουργείον προς έγκρισιν το βραδύτερον μέχρι της 10 Αυγούστου, η δε περί αυτών κρίσις θέλει εκδοθή διά μεν τα χειρόγραφα μέχρι

τέλους του αυτού μηνός, διά δε τα έντυπα μέχρι της 15 Σεπτεμβρίου εν. έτους και η περί εισαγωγής αυτών εις τα σχολεία πράξις των συλλόγων των εν εκάστω σχολείω διδασκόντων δύναται να συνταχθεί και άνευ αιτιολογίας και να υποβληθή εις τον οικείον επιθεωρητήν μέχρι της 15 Οκτωβρίου.

Αι στερεότυποι εκδόσεις αρχαίων συγγραφέων και κατακατ' οίκον αναγιγνωσκόμενα, δύναται να υποβληθώσι μέχρι της 20 Αυγούστου, τα δε διά την Β' εξαμηνίαν του έτους χρησιμοποιούμενα δύναται να υποβληθώσι μέχρι της 30 Νοεμβρίου εν. έτους.

Εάν μέχρι της 10 Αυγούστου ουδέν βιβλίον είδους τινός εκ των διά την μέσην εκπαίδευσιν προοριζομένων υποβληθεί προς έγκρισιν, δύναται διά πράξεως του Υπουργού δημοσιευομένης εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως, να παραταθή κατά το σχολικόν έτος 1917-1918 η χρήση βιβλίου της ληγούσης τετραετίας, των λατά τον ,ΓΣΑ' νόμον εγκεκριμένων, παρατεινομένης της ισχύος των όρων, υπ' ους τούτο εξεδόθη υπό του μειοδότη, κατά τας διατάξεις του αυτού νόμου, αμειβομένου δε προσθέτως του συγγραφέως ή του εκδοχέως των δικαιωμάτων αυτού διά ποσού ίσου προς το τέταρτον της αμοιβής ην είχε ήδη λάβει.

Η εις βιβλία εισαχθέντα εις τα σχολεία προ της ισχύος του ,ΓΣΑ' νόμου

εκτυπωθέντα δε δυνάμει του από 26 Νοεμβρίου 1916 νομοθετικού διατάγματος «περί αναστολής διατάξεων τινών του ,ΓΣΑ΄ νόμου», χορηγηθησομένη τυχόν έγκρισις, δύναται κατ' απόφασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου να περιορισθή δι' εν μόνον σχολικόν έτος, τα δε κατά το παρόν έτος εισαχθησόμενα εξ οιουδήποτε είδους εγκεκριμένων βιβλίων δύναται να αλλαχθώσιν υπό των συλλόγων από του επομένου σχολικού έτους .

Αν δεν ήθελε καταστή δυνατή, η διά το σχολικόν έτος 1917-1918 εισαγωγή εις πάντα τα δημοτικά σχολεία του κράτους βιβλίων διά την Α΄ τάξιν εγκεκριμένων, συμφώνως προς τας διατάξεις του παρόντος νόμου, δύναται ο Υπουργός διά πράξεως αυτού, δημοσιευομένης εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως, να διατάξη την εις ωρισμένας επαρχίας του Κράτους εισαγωγήν του εν χρήσει διά την τετραετίαν 1914-1918 αναγνωστικού βιβλίου.

Ακυρούται το νομοθετικόν διάταγμα της 26^{ης} Νοεμβρίου 1916 «περί

αναστολής διατάξεων τινων του νόμου ,ΓΣΑ΄» και πάσαι αι δυνάμει του διατάγματος τούτου γενόμεναι πράξεις, καταργούνται δε οι διατάξεις των νόμων ,ΓΣΑ΄, ΓΤΛΕ΄, ΓΖΞΑ, 100, 336 και 661, αι αντικείμεναι εις τας του παρόντος και πάσα άλλη διάταξις αντικειμένη εις τας του παρόντος διατάγματος , του οποίου η ισχύς άρχεται από της δημοσιεύσεως εν τη εφημερίδι της Κυβερνήσεως.

Ο παρών νόμος, ψηφισθείς υπό της Βουλής και παρ' Ημών σήμερον κυρωθείς, δημοσιευθήτω διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως και εκτελεσθήτω ως νόμος του Κράτους

Εν Αθήναις τη 2 Σεπτεμβρίου 1917

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Ο επί των Εκκλησιαστικών

κλπ. Υπουργός

Δημ. Δίγκας

Εθεωρήθη και ετέθη η μεγάλη του Κράτους σφραγίς.

Εν Αθήναις τη 4 Σεπτεμβρίου 1917.

Ο επί της Δικαιοσύνης Υπουργός

Ιω. . Τσιριμώκος

Νόμος 1332 της 9^{ης} Μαΐου του 1918(ΦΕΚ 106^Α/15.05.1918).

Περί κωδικοποιήσεως των νόμων 827
και 1332 «περί διδακτικών βιβλίων»

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Έχοντες υπ' όψιν το 27 εδάφιον του νόμου 1332 «περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινών του νόμου 827 περί διδακτικών βιβλίων», προτάσσει του Ημετέρου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργού, απεφασίσαμεν και διατάσσομεν:

Κωδικοποιούνται αι διατάξεις των νόμων 827 και 1332 «περί διδακτικών βιβλίων» εις εν ενιαίον κείμενον νόμου υπό τον αριθμόν 1332, έχον ως εξής:

Άρθρον 1.

Κυρούται το από 11 Ιουλίου 1917 αναγκαστικόν Βασιλικόν διάταγμα «περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου 1917 νομοθετικού διατάγματος της Προσωρινής Κυβερνήσεως περί διδακτικών βιβλίων» και επεκτάσεως της ισχύος αυτού καθ' άπαν το Κράτος.

Εις πάντα τα εν τω Κράτει εκπαιδευτήρια, δημόσια, δημοσυντήρητα, κοινοτικά, ιδιωτικά και εξ ειδικών πόρων συντηρούμενα, της τε δημοτικής και της μέσης εκπαιδεύσεως

και τα δασκαλεία, εισάγονται ως διδακτικά βιβλία μόνον τα εγκεκριμένα κατά τα κατωτέρω οριζόμενα, τα δε των θρησκευτικών και μετά προηγουμένην έγκρισιν της Ιεράς Συνόδου.

Της υποχρεώσεως προς έγκρισιν απαλάσσονται αι στερεότυποι εκδόσεις Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων ανεγνωρισμένων εκδοτικών οίκων της Εσπερίας και η υπό του Οικουμενικού Πατριαρχείου γενομένη έκδοσις της Καινής Διαθήκης.

Εις τα διδακτικά βιβλία υπάγονται και τα υπό των επισήμων προγραμμάτων διά την κατ' οίκον ανάγνωσιν οριζόμενα βιβλία.

Άρθρον 2.

Εις τας τέσσαρας κατωτέρας τάξεις του δημοτικού σχολείου ουδενός άλλου βιβλίου γίνεται χρήσις, πλην του αναγνωστικού. Τα αναγνωστικά της πρώτης και δευτέρας τάξεως του δημοτικού σχολείου από του σχολικού έτους 1917-1918 και εφεξής και τα της τρίτης από του σχολικού έτους 1918-1919 και εφεξής οφείλουσι να είνε γεγραμμένα εις την κοινήν ομιλουμένην (δημοτικήν) γλώσσαν, απηλλαγμένην παντός αρχαϊσμού και ιδιωτισμού, ήτις θα εισαχθεί βαθμιαίως και εις τα αναγνωστικά των τριών ανωτέρων

τάξεων του δημοτικού σχολείου, διδασκομένης εκ παραλλήλου προς αυτήν και της καθαρευούσης γλώσσης εν τη πέμπτη και έκτη τάξει. Περί του χρόνου της εισαγωγής της κοινής ομιλουμένης εις τα αναγνωστικά των τριών ανωτέρων τάξεων και περί της γλώσσης, εις την οποίαν θα είνε γεγραμμένα ταύτα μέχρι του χρόνου τούτου, αποφασίζει το εκπαιδευτικόν συμβούλιον διά πράξεων αυτού εκδιδομένων εν καιρώ και δημοσιευομένων εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως. Εις την Ε΄ και ΣΤ΄ τάξιν του δημοτικού σχολείου δύνανται να εισαχθώσι κατ' απόφασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου και βοηθητικά τινά βιβλία προς εμπέδωσιν της διδασκαλίας, γεγραμμένα εις οίαν και τα αναγνωστικά των τάξεων τούτων γλώσσαν, και το κείμενον της Καινής Διαθήκης εν πρωτοτύπω. Επιτρέπεται η έγκρισις αναγνωστικών βιβλίων των δημοτικών σχολείων, ειδικών δι' ωρισμένα τμήματα του Κράτους ή δι' ωρισμένον είδος σχολείων.

Εις δε τα εν Ηπείρω και Μακεδονία δημοτικά σχολεία εισάγονται εκ των εγκεκριμένων μόνον τα υπό του Υπουργείου οριζόμενα, κατά πρότασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Άρθρον 3.

Πας συγγραφεύς ή εκδότης διδακτικού βιβλίου ή ο εκδοχεύς των

δικαιωμάτων αυτών, επιθυμών να λάβη έγκρισιν και άδειαν προς κυκλοφορίαν τούτου, ως εγκεκριμένου, εις τα σχολεία, οφείλει να υποβάλη καθ' οιονδήποτε χρόνον, αν μεν το βιβλίον είνε έντυπον, πέντε αντίτυπα αυτού, αν δε χειρόγραφον ή δακτυλογραφημένον, τρία αντίγραφα, γεγραμμένα ευαναγνώστως, εν ημικλάστω και άνευ αποξέσεων και παρεγγραφών, εις το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, συνοδευόμενον υπό αιτήσεως και υπό γραμματίου δημοσίου τινός ταμείου, εμφανίντος ότι κατεβλήθησαν δέκα πέντε δραχμαί κατά τυπογραφικόν φύλλον. Διά τα υποβαλλόμενα έντυπα βιβλία εγκεκριμένα ήδη επί τη βάσει προγενεστέρων νόμων ή διά νέας οπωσδήποτε μεταβεβλημένας εκδόσεις βιβλίων εγκεκριμένων κατά τον παρόντα νόμον, ως και διά τας στερεοτύπους εκδόσεις των αρχαίων συγγραφέων και της Καινής Διαθήκης καταβάλλονται ως κρίτρα δραχμαί πέντε κατά τυπογραφικόν φύλλον. Ο γραμματεύς του γραφείου των διδακτικών βιβλίων, παραλαμβάνων ταύτα, αφού εξακριβώση αν υπεβλήθησαν συμφώνως προς τας ανωτέρω διατάξεις, σφραγίζει τας περιττάς σελίδας του χειρογράφου και τας πρώτας σελίδας εκάστου τυπογραφικού φύλλου των εντύπων, αναγράφων εις το τέλος το σύνολον

αυτών ως και των τυπογραφικών φύλλων, κατά τον εν άρθρω 6 του νόμου 827 υπολογισμόν, ο δε τμηματάρχης εις όν υπάγεται το γραφείον των διδακτικών βιβλίων, υπογράφων την αναγραφήν ταύτην ομού μετά του παραδίδοντος τα βιβλία, Διαβιβάζει ταύτα εντός δεκαπενθημέρου από της υποβολής εις το γραφείον του εκπαιδευτικού συμβουλίου..

Τα προς κρίσιν καταβαλλόμενα ποσά κατανέμονται μεταξύ των λαμβανόντων μέρος εις την συνεδρίαν καθ' ήν αποφασίζεται κατά το επόμενον άρθρον η παροχή ή μη της εγκρίσεως εις το βιβλίον, μετά την έκδοσιν της αποφάσεως, δυνάμει καταστάσεων υποβαλλομένων εις το Υπουργείον υπό του προέδρου του εκπαιδευτικού συμβουλίου. Τα δε έντυπα και τεκ των χειρογράφων τα δύο, είτε εγκριθή το βιβλίον είτε μη, παραμένουσιν εν τοις αρχείοις του εκπαιδευτικού συμβουλίου, του τρίτου χειρογράφου επιστρεφομένου εις τον συγγραφέα.

Άρθρον 4.

Το εκπαιδευτικόν συμβούλιον, αφού εξελέγξη εάν το βιβλίον είνε σύμφωνον προς τας διατάξεις του παρόντος διατάγματος, αποφασίζει κατά πλειοψηφίαν εν γενική συνεδρία, εντός τεσσάρων μηνών, την παροχήν ή μη της εγκρίσεως. Αντίγραφον δε της πράξεως ταύτης διαβιβάζεται αμέσως υπό του

προέδρου του εκπαιδευτικού συμβουλίου εις τον Υπουργόν όστις εντός δέκα ημερών εκδίδει την σχετικήν απόφασιν δημοσιευομένην εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Απαγορεύεται εις πάντα υπάλληλον της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου, εις την οποίαν υπάγονται και τα μέλη του εκπαιδευτικού συμβουλίου, εις τους γενικούς επιθεωρητάς της εκπαιδύσεως και εις τους επιθεωρητάς των δημοτικών σχολείων ή υπό ίδιον ή αλλότριον όνομα υποβολή βιβλίου προς έγκρισιν και η αναδοχή της εκδόσεως και εμπορίας τοιούτων βιβλίων. Ο παραβάτης απολύεται της υπηρεσίας κατά τας κειμένας διατάξεις μη δυνάμενος να αναδιορισθή εις εκπαιδευτικήν θέσιν προ της παρόδου διετίας.

Της διατάξεως ταύτης εξαιρούνται οι συγγραφείς διδακτικών βιβλίων, οι εκχωρήσαντες διά συμβολαιογραφικής πράξεως τα δικαιώματα και την επί των βιβλίων κυριότητα αυτών εις άλλον, άνευ οιασδήποτε περαιτέρω συμμετοχής εις τας εκ της πώλησεως του βιβλίου εισπράξεις προ της δημοσιεύσεως του παρόντος διατάγματος ή εντός μηνός από της δημοσιεύσεώς του μη δυνάμενοι όμως να αναλάβωσιν εισήγησιν εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον διά βιβλία του αυτού είδους. Εις υποχρέωσιν παρομοίας εκχωρήσεως υποβάλλεται και πας συγγραφεύς διδακτικού βιβλίου

διοριζόμενος εἰς τῖνα τῶν ἀνωτέρων θέσεων, ἐντὸς μηνὸς ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ του

Ἄρθρον 5.

Κατόπιν προτάσεως τοῦ εκπαιδευτικοῦ συμβουλίου δύναται ὁ Ὑπουργὸς νὰ καλῆ εἰς τὰς πρὸς κρίσιν ὀρισμένων διδακτικῶν βιβλίων γενικᾶς συνεδρίας τοῦ συμβουλίου καὶ νὰ ἀναθέτῃ τὴν εἰσήγησιν περὶ παροχῆς ἢ μὴ τῆς ἐγκρίσεως εἰς διδακτικά βιβλία καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα εἰδικά. Τὰ πρόσωπα ταῦτα μετέχουσι μετὰ ψήφου τῆς συνεδρίας τοῦ συμβουλίου, καθ' ἣν πρόκειται νὰ κριθῆ τὸ σχετικὸν βιβλίον, συνυπογράφουσι τὴν πράξιν τῆς ἐγκρίσεως καὶ ἀμειβονται ὡς καὶ τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου διὰ τὴν ἐργασίαν τῶν ταύτην.

Ἄρθρον 6.

Ἴνα τύχωσιν ἐγκρίσεως διδακτικά βιβλία δέον:

α') Νὰ μὴ περιέχωσιν τι προσβάλλον τὴν θρησκείαν, τὴν πατρίδα, τὸ πολίτευμα καὶ τὰ χρηστὰ ἤθη.

β') Νὰ εἶνε συντεταγμένα συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν καὶ κατὰ τὰς κρατούσας ἀρχὰς τῆς μεθοδικῆς συγγραφῆς ἐκάστου βιβλίου σύμφωνα δὲ πρὸς τὴν διὰ τῶν ἐπισήμων προγραμμάτων διαγραφομένην ὕλην τοῦ διδακτέου μαθήματος τῆς τάξεως διὰ τὴν ὁποίαν προορίζονται καὶ σύμμετρα

κατὰ τὴν ἑκτασιν πρὸς τὴν ὕλην ταύτην καὶ τὸν πρὸς διδασκαλίαν ταύτης διατιθέμενον χρόνον.

γ') Νὰ εἶνε ἀπλά καὶ σαφῆ κατὰ τὴν γλώσσαν καὶ τὸ ὕφος. Τὸ εκπαιδευτικὸν συμβούλιον δύναται νὰ ἐκδίδει ὁδηγίας καὶ γενικᾶς ὑποδείξεις περὶ τῆς συντάξεως τῶν διδακτικῶν βιβλίων.

Ἴνα δὲ τὰ ἐγκριθέντα βιβλία εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ σχολεῖα δέον:

α') Νὰ εἶνε ἐκτυπωμένα μετὰ φιλοκαλίας ἐπὶ χάρτου καλοῦ καὶ οὐχί λίαν στυλπνοῦ.

β') Νὰ εἶνε ἐκτυπωμένα, τὰ μὲν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως διὰ στοιχείων οὐχί μικροτέρων τῶν 12 στιγμῶν, τὰ δὲ τῆς μέσης διὰ νέων στοιχείων οὐχί μικροτέρων τῶν δέκα καὶ νὰ ἔχωσι τὰ ἀνάλογα διάστιχα καὶ περιθώρια. Ὁ ὅρος οὗτος ἐξαιρετικῶς δύναται νὰ μὴ τηρηθῆ κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1917-1918 διὰ τὰ πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ παρόντος διατάγματος ἐκτυπωμένα βιβλία.

γ') Νὰ εἶνε ἀπηλλαγμένα τῶν ὑπὸ τοῦ εκπαιδευτικοῦ συμβουλίου κατὰ τὴν ἐγκρισιν ὑποδειχθέντων σφαλμάτων καὶ ἀνακρίβειῶν.

Διὰ Β. Διατάγματος προκαλουμένου ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως δύναται νὰ ὀρισθῆ ὅπως πάντα τὰ μετὰ τὴν ἐγκρισιν ἐκτυπωθησόμενα βιβλία ἐκδίδονται ἐπὶ χάρτου ὃν θὰ

προμηθεύονται οι εκδότης παρά του κράτους.

Το τυπογραφικόν φύλλον των εντύπων οφείλει, διά μεν τα βιβλία της δημοτικής εκπαιδεύσεως να μη περιέχη πλείονα των είκοσι χιλιάδων στοιχείων, διά δε τα της μέσης εκπαιδεύσεως πλείονα των είκοσι εξ χιλιάδων. Επί τη βάσει δε του αυτού αριθμού στοιχείων υπολογίζονται τα τυπογραφικά φύλλα των χειρογράφων προς καταβολήν των κρίτρων. Τα προ της δημοσιεύσεως του παρόντος διατάγματος εκτυπωθέντα βιβλία δύνανται να περιέχωσι και μείζονα αριθμόν στοιχείων κατά τυπογραφικόν φύλλον. Το δε αναγνωστικόν της α' τάξεως του δημοτικού σχολείου, το οποίον θα πωλήται πάντοτε εις δύο χωριστά τεύχη, δέον να είνε εκτυπωμένον διά στοιχείων μεγαλειτέρων των 12 στιγμών και συμφώνως προς τα υπό της μεθοδικής δι' έκαστον μέρος του βιβλίου υποδεικνύμενα.

Το α' τεύχος του αναγνωστικού της α' τάξεως του δημοτικού σχολείου δύναται να είνε εν όλω ή εν μερει και λιθόγραφον.

Άρθρον 7.

Η τιμή εκάστου διδακτικού βιβλίου ορίζεται δι' αποφάσεως του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως κατά πρότασιν του

εκπαιδευτικού συμβουλίου καθ' α το διάταγμα θέλει κανονίσει.

Επί της τιμής της λειανικής πωλήσεως της καθοριζομένης διά τα βιβλία της μέσης εκπαιδεύσεως, πλην των στερεοτύπων εκδόσεων πλήρων έργων αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων, εισπράτεται υπό του δημοσίου φόρος 20% υπό τύπον βιβλιοσήμου. Δύνανται όμως διά Β. διατάγματος να υπαχθώσι εις το ως άνω τέλος βιβλιοσήμου αι τε έξωθεν εισαγόμεναι και εγχώριοι στερεότυποι εκδόσεις πλήρων έργων αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων.

Τα καθέκαστα του τρόπου της εισπράξεως του φόρου του βιβλιοσήμου και της επικολλήσεως αυτού κανονισθήσονται διά Β. διατάγματος.

Η αξία του βιβλιοσήμου δι' έκαστον βιβλίον καθορίζεται εις ακέραιον αριθμόν πενταλέπτων διά της αποφάσεως του εκπαιδευτικού συμβουλίου περί καθορισμού της τιμής του βιβλίου. Κατά τον υπολογισμόν του 20% το τυχόν κλάσμα του πενταλέπτου παραλείπεται εάν είνε μικρότερον του ημίσεως πενταλέπτου, συμπληρούται δε εις ολόκληρον πεντάλεπτον, εάν είνε ίσον ή υπερβαίνει το ήμισυ αυτού.

Μετά την εκτύπωσιν του βιβλίου, υποχρεούται ο εκδότης ή ο συγγραφέυς να υποβάλη διά του Υπουργείου εις μεν το εν αυτό γραφείον των διδακτικών βιβλίων εν αντίτυπον του βιβλίου, εις δε

το εκπαιδευτικόν συμβούλιον τέσσερα αντίτυπα αυτού, μετά της υπευθύνου δηλώσεως του τυπογράφου περί του αριθμού των εκδοθέντων αντιτύπων και της χρονολογίας του πέρατος της εκτυπώσεως. Το εκπαιδευτικόν συμβούλιον, αφού εξακριβώση άν το βιβλίον εξετυπώθη συμφώνως προς τας διατάξεις του παρόντος νόμου, αποφασίζει εντός δέκα ημερών περί της χορηγήσεως αδείας προς κυκλοφορίαν του βιβλίου ως εγκεκριμένου ή τουναντίον περί άρσεως της εγκρίσεως κατά τα κατωτέρω οριζόμενα.

Εξαντληθείσης εκδόσεως τινός, οφείλει ο συγγραφεύς ή ο εκδότης ή ο εκδοχεύς των δικαιωμάτων αυτών να ζητήσει τον εκ νέου καθορισμόν της τιμής της νέας εκδόσεως, όστις γίνεται καθ' ον τρόπον και ο της πρώτης, και την άδειαν της κυκλοφορίας αυτής ως εγκεκριμένης εις τα σχολεία κατά τα υπό του παρόντος νόμου οριζόμενα

Άρθρον 8.

Ουδέν διδακτικόν βιβλίον επιτρέπεται να κυκλοφορήση και εισαχθή εις το σχολείον, εάν μη φέρη αναγεγραμμένην διά του τύπου επί τε του εξωτερικού και του εσωτερικού εξωφύλλου την τιμήν αυτού, την σειράν και το έτος της εκδόσεως, τον αριθμόν και την χρονολογίαν των αποφάσεων, διων εχορηγήθη η έγκρισις και η άδεια της κυκλοφορίας αυτού ως εγκεκριμένου εις

τα σχολεία, το όνομα του εκδότου και του συγγραφέως και το είδος του σχολείου και την τάξιν διήν προορίζεται, τα δε της μέσης εκπαιδεύσεως την αξίαν του επικολλωμένου βιβλιοσήμου και το κεκανονισμένον βιβλιοσήμον.

Η τιμή καθώς και ο αριθμός και η χρονολογία των αποφάσεων της εγκρίσεως και της άδειας προς κυκλοφορίαν εις τα σχολεία, η αξία του βιβλιοσήμου, ως και η σειρά της εκδόσεως δύνανται να είνε αναγεγραμμένα και διά σφραγίδος, αλλά πάντοτε ευαναγνώστως και εις περίοπτον θέσιν των εξωφύλλων.

Βιβλία εγκεκριμένα δυνάμει του παρόντος νόμου και πωλούμενα άνευ αναγραφής τινός εκ των ανωτέρω ενδείξεων ή άνευ βιβλιοσήμου, εάν πρόκειται περί βιβλίων της μέσης εκπαιδεύσεως, κατάσχονται, ο δε θέτων εις κυκλοφορίαν ή πωλών ταύτα τιμωρείται επί μηνύσει ή και αυτεπαγγέλτως υπό του αρμοδίου Πλημμελειοδικείου, διά χρηματικής ποινής 500-5000 δραχμών ή διά φυλακίσεως μέχρι δύο ετών, ή και δι' αμφοτέρων των ποινών. Ομοίως δε τιμωρείται και πας συγγραφεύς ή εκδότης ή εκδοχεύς των δικαιωμάτων αυτών, όστις ήθελε θέσει εις κυκλοφορίαν εις τα σχολεία αντίτυπον διδακτικού βιβλίου άνευ αδείας κυκλοφορίας αυτού εις ταύτα ή

διάφορον κατά το περιεχόμενον ή εκτυπωμένου επί χάρτου διαφόρου ποιότητος του εγκριθέντος και παρά τω Υπουργώ κατατεθειμένου.

Πας καταμηνύσας παράβασιν, είτε ιδιώτου, είτε δημοσίου υπαλλήλου των περί βιβλιοσήμου διατάξεων λαμβάνει αμοιβήν το ήμισυ της επιβαλλομένης τω παραβάτη χρηματικής ποινής, όπερ καταβάλλεται εις τον μηνυτήν μετά την είσπραξιν. Ο κατασκευάζων ή θέτων εις κυκλοφορίαν κίβδηλον βιβλιόσημον τιμωρείται κατά το άρθρον 432 και το α' εδάφιον του άρθρου 405 του Ποινικού νόμου.

Πας λειτουργός της εκπαιδεύσεως εισάγων εις το σχολείον ή ανεχόμενος την υπό των μαθητών του εν τω σχολείω χρήσιν βιβλίου μη εγκεκριμένου και μη έχοντος άδειαν κυκλοφορίας εις τα σχολεία ή μη φέροντος αναγεγραμμένην τινά των ανωτέρω ενδείξεων ή άνευ κεκανονισμένου βιβλιοσήμου, εάν πρόκειται περί βιβλίων της μέσης εκπαιδεύσεως, τιμωρείται κατά τους κειμένους νόμους δι' απολύσεως 1 – 6 μηνών, εν υποτροπή δε και δι' οριστικής απολύσεως, μη επιτρεπομένου του επαναδιορισμού του προ της παρόδου έτους. Διά τας αυτάς δε περιπτώσεις τιμωρούνται και οι διευθυνταί των ιδιωτικών και ιδιοσυντήρητων, των κοινοτικών και των δημοσυντήρητων σχολείων διά προστίμου μέχρι 1500 δραχμών, επιβαλλομένου προτάσσει του

γενικού επιθεωρητού της περιφέρειας και αποφάσει του εκπαιδευτικού συμβουλίου, υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσία Εκπαιδεύσεως, εν υποτροπή δε και δι' αφαιρέσεως της προς ίδρυσιν του ιδιωτικού σχολείου αδείας.

Άρθρον 9.

Εντός του τελευταίου δεκαπενθημέρου προ της λήξεως των εργασιών εκάστου σχολικού έτους, ο σύλλογος των διδασκόντων εν εκάστω σχολείω ορίζει εν συνεδρία κατά πλειονοψηφίαν, εισηγουμένου του μέλλοντος να διδάξη το σχετικόν μάθημα τα προς χρήσιν των μαθητών διά το σχολικόν τούτο έτος εισαγόμενα βιβλία εκ των εγκεκριμένων. Την απόφασιν δε του συλλόγου αναγράφει ο διευθυντής ητιολογημένην εν τω βιβλίω των πράξεων αποστέλλων συνάμα δύο αντίγραφα εις τον οικείον επιθεωρητήν, όστις οφείλει να υποβάλη μέχρι τέλους Οκτωβρίου εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον πίνακα εμφανίοντα τίνα εκ των εγκεκριμένων βιβλίων είνε εισηγμένα εις την περιφέρειάν του και εις πόσα σχολεία έκαστον.

Επί τη βάσει της εν τω βιβλίω των πρακτικών αναγεγραμμένης πράξεως διεξάγεται υπό του οικείου επιθεωρητού ο έλεγχος των εν χρήσει παρά τοις μαθηταίς βιβλίων κατά την επιθεώρησιν του σχολείου.

Διεθνται παραλείποντες την αναγραφήν της πράξεως ταύτης εν τω οικείω βιβλίω, τιμωρούνται πειθαρχικώς διά προστίμου ίσου προς τον μηνιαίον μισθόν των, εν υποτροπή δε και διά παύσεως μέχρι 3 μηνών.

Κατ' Απρίλιον εκάστου έτους συντασσόμενος υπό του εκπαιδευτικού συμβουλίου δημοσιεύεται εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως και αποστέλλεται εις πάντα τα σχολεία διά των οικείων επιθεωρητών κατάλογος των μέχρι 31 Μαρτίου εγκεκριμένων βιβλίων μετά της τιμής εκάστου και του αριθμού των σχολείων, εις ά κατά το παρελθόν έτος ήτο εισηγμένον έκαστον.

Εάν εν τω ανωτέρω καταλόγωδεν αναγράφονται βιβλία εγκεκριμένα δι' ωρισμένα μαθήματα τάξεως ή τάξεων, εγκριθώσι δε τοιαύτα μέχρι τέλους Ιουλίου του αυτού έτου, το εκπαιδευτικόν συμβούλιον συντάσσει συμπληρωματικόν πίνακα των βιβλίων τούτων όστις δημοσιευόμενος εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως, αποστέλλεται κατά τα ανωτέρω μέχρι τέλους Αυγούστου του αυτού έτους. Οι σύλλογοι των διδασκόντων αποφασίζουνσι περί της εισαγωγής των βιβλίων τούτων εντός του πρώτου δεκαπενθημέρου του Σεπτεμβρίου του επομένου σχολικού έτους. Κατά το έτος 1918 ο ανωτέρω κατάλογος θα περιλάβη τα μέχρι 15 Απριλίου εγκεκριμένα βιβλία.

Άρθρον 10.

Βιβλίου εισαχθέντος εις σχολείον δεν επιτρέπεται η αλλαγή προ της παρόδου διετίας. Εάν δε βιβλίον τι χρησιμεύση διά την διδασκαλίαν μαθήματός τινος επί πλείονα του ενός σχολικά έτη, δεν επιτρέπεται η αλλαγή διά τους μαθητάς οίτινες ηγόρασαν αυτό κατά την εισαγωγήν του, πριν ή παρέλθωσι τοσαύτα έτη, όσαι είνε αι τάξεις εις άς γίνεται χρήσις του αυτού βιβλίου.

Η διάταξις αυτή δεν εφαρμόζεται εν περιπτώσει άρσεως της εγκρίσεως του βιβλίου.

Άρθρον 11.

Η υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως χορηγηθείσα έγκρισις προς εισαγωγήν βιβλίου τινός αίρεται αποφάσει του εκπαιδευτικού συμβουλίου και εις τας εξής περιπτώσεις:

α') Αν, μεταβαλλομένων των επισήμων προγραμμάτων, δεν ανταποκρίνεται προς την ύλην του μαθήματος διά την διδασκαλίαν του οποίου προορίζεται.

β') Αν η μεταβολή των προγραμμάτων ή η πρόοδος των επιστημών και των αρχών της μεθοδικής συγγραφής του σχετικού βιβλίου ήθελε καταστήση τούτο άχρηστον εις τους μαθητάς ή πεπαλαιωμένον.

Η περί άρσεως της εγκρίσεως απόφασις του εκπαιδευτικού συμβουλίου υποβαλλομένη υπό του προέδρου αυτού αμέσως εις το Υπουργείον, δημοσιεύεται εντός δέκα πέντε ημερών εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και γνωστοποιείται διά των οικείων επιθεωρητών εις πάντα τα σχολεία του Κράτους. Ο συγγραφέυς ή ο εκδότης ή ο εκδοχέυς των δικαιωμάτων αυτών ουδέν δικαίωμα αποζημιώσεως εκ μέρους του Δημοσίου έχουσι διά την άρσιν εγκρίσεως ή αδείας εισαγωγής εις τα σχολεία βιβλίου διδακτικού, την γινομένην κατά τας διατάξεις του παρόντος νόμου.

Άρθρον 12.

Δύναται ο Υπουργός διά Β. διατάγματος να αναθέτη κατά πρότασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου την σύνταξιν διδακτικού βιβλίου της δημοτικής εκπαιδεύσεως εις επιτροπείαν εκ προσώπων καταλλήλων.

Μέλη της επιτροπείας ταύτης δύνανται να είνε και υπάλληλοι της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδευσεως, πλην των εκπαιδευτικών συμβούλων, ως και επιθεωρηταί των σχολείων.

Μετά την αποπεράτωσιν του έργου, η επιτροπεία υποβάλλει αυτό δι' ενός των μελών της εις το Υπουργείον, όπερ διαβιβάζει τούτο εις το εκπαιδευτικόν

συμβούλιον προς έγκρισιν κατά τον ανωτέρω διαγραφόμενον τρόπον. Εάν το βιβλίον εγκριθή, τα μεν μέλη της συντακτικής επιτροπείας, πλην των εκ της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου, αμείβονται διά δραχμών 1600 κατά τυπογραφικόν φύλλον, εκάστου μέλους λαμβάνοντος εις αυτό αναλογούν μέρος της όλης αμοιβής, αναλόγως τουόλου αριθμού των μελών της επιτροπής, πλην των μελών της συντακτικής επιτροπείας συλλογών λογοτεχνημάτων, άτινα αμείβονται διά δραχμών 200 κατά τυπογραφικόν φύλλον κατανεμομένων ωσαύτως εξ ίσου μεταξύ των μελών αυτής, το δε βιβλίον, περιερχόμενον εις την οριστικήν κυριότητα του Δημοσίου, εκδίδεται υπ' αυτού κατόπιν δημοπρασίας διεξαγομένης κατά τας ισχυούσας σχετικάς διατάξεις και υπό την εποπτείαν τετραμελούς επιτροπείας, καταρτιζομένης υπό του Υπουργού, εκ δύο εκπαιδευτικών συμβούλων, ενός των συγγραφέων και του διευθύνοντος το γραφείον των διδακτικών βιβλίων. Τα δε καθέκαστα της πωλήσεως των βιβλίων τούτων κανονισθήσονται διά Β. διατάγματος.

Άρθρον 13.

Καθ' όμοιον τρόπον ανατίθεται εις ειδικά πρόσωπα ή εις επιτροπάς η συγγραφή διδακτικών οδηγιών διά τους διδάσκοντας και η συγγραφή ή η

μετάφρασις βιβλίων χρησίμων εις αυτούς, καθώς και βιβλίων καταλλήλων διά τας μαθητικές βιβλιοθήκας και διεξάγεται η έγκρισις, η έκδοσις και η πώλησις αυτών.

Η αμοιβή των συγγραφέων και μεταφραστών των βιβλίων τούτων, μη εξαιρουμένων και των υπαλλήλων της κεντρικής υπηρεσίας, ορίζεται διά μεν τα πρωτότυπα έργα εις δραχμάς 400 κατά τυπογραφικόν φύλλον, διά δε τας μεταφράσεις μέχρι δραχμών 150, κατανεμομένας εξ ίσου μεταξύ των συγγραφέων και των μεταφραστών εκάστου βιβλίου, εάν είνε πλείονες του ενός.

Δύναται ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, κατά πρότασιν του εκπαιδευτικού συμβουλίου, να διατάξη την αγοράν ωρισμένου αριθμού αντιτύπων εκδεδομένων βιβλίων χρησίμων διά τας σχολικάς ή τας μαθητικές βιβλιοθήκας. Την τιμήν της αγοράς των βιβλίων τούτων ορίζει το εκπαιδευτικόν συμβούλιον, το οποίον ενεργεί και την εις τα διάφορα σχολεία δωρεάν διανομήν αυτών.

Άρθρον 14.

Τα εκ της πωλήσεως του βιβλιοσήμου και των υπό του Κράτους, ως ανωτέρω, εκδιδόμενων βιβλίων εισπραττόμενα αναγράφονται εν τω γενικώ προϋπολογισμώ των εσόδων του

Κράτους, αι δε κατά τον παρόντα νόμον βαρύνουσαι ταύτα δαπάναι αναγράφονται εν τω ειδικώ προϋπολογισμώ του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως κατά τα διά Β. διατάγματος κανονισθησόμενα

Εις ταύτα προστίθενται εν ακεραίω και τα κατά το άρθρο 13 του ,ΓΣΑ' νόμου εισπραχθέντα προ της δημοσιεύσεως του παρόντος νόμου ή μετά την δημοσίευσιν εισπραχθησόμενα κατατεθειμένα δε παρά τη Εθνική Τραπέζη ή μήπω κατατεθέντα καταργουμένης της εν άρθρω 1 του νόμου , ΓΩΚΖ' διατάξεως περί διαθέσεως των τριών τετάρτων τούτων, ως και πάσης άλλης σχετικής διατάξεως.

Εκ του κεφαλαίου τούτου πληρώνονται, δυνάμει ενταλμάτων εκδιδόμενων υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, αι απαιτούμεναι δαπάναι διά την προμήθειαν βιβλιοσήμων, δι' αμοιβάς των συντακτών των κατά τα δύο προηγούμενα άρθρα εκπονουμένων βιβλίων και διά την έκδοσιν αυτών, δι' αγοράν των κατά το τελευταίον εδάφιον του προηγούμενου άρθρου βιβλίων και προς εφοδιασμόν των σχολείων διά των αναγκαίων διδακτικών οργάνων, καθ' ά θέλει κανονίσει Β. διάταγμα.

Άρθρον 15.

Οι εκδόται των διά τα σχολεία της μέσης εκπαίδευσεως διδακτικών βιβλίων του Κράτους και των διά την γ' και δ' τάξιν των δημοτικών σχολείων αναγνωστικών βιβλίων, των οποίων η χρήσις λήγει εις το τέλος του σχολικού έτους 1917-1918, διατηρούσιν άνευ άλλης διατυπώσεως τα εκ του νόμου ,ΓΣΑ' δικαιώματα και υποχρεώσεις αυτών υποχρεούμενοι να συμμορφωθώσι προς τας διατάξεις των νόμων 83 και 336 και 661.

Οι αναλαμβάνοντες την έκδοσιν των κατά τον ,ΓΣΑ' νόμον εγκεκριμένων διά την α', β', ε' και στ' τάξιν των δημοτικών σχολείων αναγνωστικών βιβλίων του Κράτους, των οποίων η χρήσις δεν έληξεν έτι και των οποίων απαγορεύεται η εις τα σχολεία εισαγωγή από του σχολικού έτους 1917-1918, οφείλουσι να δηλώσωσιν εντός 8 ημερών από της δημοσιεύσεως του παρόντος διατάγματος εις την υπό του Υπουργείου ορισθησομένην επιτροπήν πάντα τα προς κυκλοφορίαν έτοιμα αντίτυπα των βιβλίων τούτων. Αν δε ούτοι δεν έχωσι συμμορφωθή προς τας διατάξεις των νόμων 83, 336 και 661, κηρύσσονται έκπτωτοι των δικαιωμάτων αυτών, και η υπ' αυτών κατατεθειμένη εγγύησις καταπίπτει υπέρ του δημοσίου.

Εφ' όσον ουδέν αναγνωστικόν βιβλίον εγκρίνεται διά την δ', ε, και στ' τάξιν των δημοτικών σχολείων, επιτρέπεται κατ' απόφασιν του

εκπαιδευτικού συμβουλίου η επί εν εκάστοτε σχολικόν έτος χρήσις διά μεν την δ' τάξιν των βιβλίων των εγκεκριμένων διά την τετραετίαν την λήγουσαν κατ' Αύγουστον των του 1918, διά δε την ε' και στ' τάξιν των δια τας τάξεις ταύτας αναγνωστικών βιβλίων, τα οποία εισήχθησαν εις τα σχολεία κατά τον ,ΓΣΑ' νόμον προ της κατ' Αύγουστον του 1918 ληγουσής τετραετίας, υποχρεουμένων των συγγραφέων των ανωτέρω βιβλίων να συμμορφώνονται προς τας υποδείξεις του εκπαιδευτικού συμβουλίου

Άρθρον 16.

Τα από του σχολικού έτους 1917-1918 εισαχθησόμενα διδακτικά βιβλία θέλουσιν υποβληθή εις το Υπουργείον προς έγκρισιν το βραδύτερον μέχρι της 10^{ης} Αυγούστου, η δε περί αυτών κρίσις θέλει εκδοθή διά μεν τα χειρόγραφα μέχρι τέλους του αυτού μηνός, διά δε τα έντυπα μέχρι της 15 Σεπτεμβρίου ε. έτους και η περί εισαγωγής αυτών εις τα σχολεία πράξις των συλλόγων των εν εκάστω σχολείω διδασκόντων δύναται να συνταχθεί και άνευ αιτιολογίας και να υποβληθή εις τον οικείον επιθεωρητήν μέχρι της 15 Οκτωβρίου.

Αι στερεότυποι εκδόσεις αρχαίων συγγραφέων και τα κατ' οίκον αναγιγνωσκόμενα, δύναται να υποβληθώσι μέχρι της 20^{ης} Αυγούστου,

τα δε διά την β' εξαμηνίαν του έτους
χρησιμοποιούμενα μέχρι της 30ης
Νοεμβρίου ε. έτους.

Εφ'όσον ουδέν βιβλίον εγκρίνεται,
είδους τινός εκ των διά την μέσην
εκπαίδευσιν προριζομένων, δύναται να
επιτραπή, κατ' απόφασιν του
εκπαιδευτικού συμβουλίου, η επί εν
σχολικόν έτος χρήσις βιβλίου του αυτού
είδους εκ των εγκεκριμένων κατά τον
,ΓΣΑ' νόμον, υποχρεουμένου του
συγγραφέως αυτού να συμμορφωθή
προς τας υποδείξεις του εκπαιδευτικού
συμβουλίου.

Η εις βιβλία εισαχθέντα εις τα
σχολεία προ της ισχύος του ,ΓΣΑ' νόμου
εκτυπωθέντα δε δυνάμει του από 26
Νοεμβρίου 1916 νομοθετικού
διατάγματος «περί αναστολής διατάξεων
τινών του,ΓΣΑ' νόμου»,
χορηγηθησομένη τυχόν έγκρισις,
δύνανται κατ' απόφασιν του
εκπαιδευτικού συμβουλίου να
περιορισθή δι' εν μόνον σχολικόν έτος,
τα δε κατά το παρόν έτος
εισαχθησόμενα εξ ουιουδήποτε είδους
εγκεκριμένων βιβλίων δύναται να
αλλαχθώσιν υπό των συλλόγων από του
επομένου σχολικού έτους .

Αν δεν ήθελε καταστή δυνατή, η διά
το σχολικόν έτος 1917-1918 εισαγωγή
εις πάντα τα δημοτικά σχολεία του
κράτους βιβλίων διά την α' τάξιν
εγκεκριμένων, συμφώνως προς τας
διατάξεις του παρόντος νόμου, δύναται

ο Υπουργός διά πράξεως αυτού,
δημοσιευομένης εν τη Εφημερίδι της
Κυβερνήσεως, να διατάξη την εις
ωρισμένας επαρχίας του Κράτους
εισαγωγήν του εν χρήσει διά την
τετραετίαν 1914-1918 αναγνωστικού
βιβλίου.

Ακυρούται το νομοθετικόν διάταγμα
της 26ης Νοεμβρίου 1916 «περί
αναστολής διατάξεων τινων του νόμου
,ΓΣΑ'» και πάσαι αι δυνάμει του
διατάγματος τούτου γενόμεναι πράξεις,
καταργούνται δε οι διατάξεις των υπό τα
στοιχεία γ' και δ' κατηγοριών του
άρθρου 10 του ,ΒΤΜΘ' νόμου ως και αι
διατάξεις των νόμων ,ΓΣΑ', ΓΤΛΕ',
ΓΞΑ, 100, 336 και 661, αι αντικείμεναι
εις τας του παρόντος και πάσα άλλη
διάταξις αντικειμένη εις τας του
παρόντος, και πάσα άλλη διάταξις
αντικειμένη εις τας του παρόντος
διατάγματος, του οποίου η ισχύς άρχεται
από της δημοσιεύσεως εν τη εφημερίδι
της Κυβερνήσεως.

Εις τον Ημέτερον επί των
Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας
Εκπαιδεύσεως Υπουργόν ανατίθεμεν
την δημοσίευσιν και εκτέλεσιν του
παρόντος διατάγματος.

Εν Αθήναις τη τη 9 Μαΐου 1918

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών

κλπ.

Δημ. Δίγκ